T.C.
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

OSMANLI MİMARLIĞI'NDA SELATİN CAMİLERİNDE AVLU

BÜŞRA NUR GÜLEÇ DEMİREL

YÜKSEK LİSANS TEZİ
MİMARLIK ANABİLİM DALI
MİMARLIK TARİHİ VE KURAMI PROGRAMI

DANIŞMAN
PROF. DR. NURAN KARA PİLEHVARİAN

İSTANBUL, 2017

T.C.
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

OSMANLI MİMARLIĞI'NDA SELATİN CAMİLERİNDE AVLU

Büşra Nur GÜLEÇ DEMİREL tarafından hazırlanan tez çalışması 5.12.2017 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Tarihi ve Kuramı Anabilim Dalı'nda **YÜKSEK LİSANS TEZİ** olarak kabul edilmiştir.

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Nuran Kara PİLEHVARİAN

Yıldız Teknik Üniversitesi

Jüri Üyeleri

Prof. Dr. Nuran Kara PİLEHVARİAN

Yıldız Teknik Üniversitesi _____

Prof. Dr. İbrahim NUMAN

Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi _____

Prof. Dr. Gül AKDENİZ

Yıldız Teknik Üniversitesi _____

ÖNSÖZ

Avlu, yapısal olarak işlevsel, iklimsel ve sosyo-kültürel rolü sayesinde yerleşme tarihinin ilk zamanlarından günümüze kadar hemen hemen her toplumda kendine yer bulmuş bir mekandır. Avlular ilk çağ uygarlıklarının kent dokularında halkın birbiri ve yönetim ile etkileşim alanı olmasının yanı sıra, özellikle dini yapılar için bir hazırlık mekanı olmuştur. Bu işlevi sayesinde İslamiyet'in doğuşu ile birlikte İslam mabedleri camilerin de önemli bir unsuru haline gelmiştir. Kamusal alan ile kutsal olan mabed arasında ilişkiyi kurgulayan mekan olarak yarı kamusal bir konumda değerlendirebileceğimiz cami avluları, cami merkezli gelişme gösteren kent planlarına sahip Osmanlı şehirlerinin de 'meydanları' olmuştur. Osmanlı Mimarisi'nin selatin camileri merkeze alınarak, bu camilerin avlu düzenlemelerinin ve işlevlerinin incelenmesi bu çalışmanın ana konusunu oluşturmaktadır. Cami avlularını fiziksel ölçüleri veya yapı malzemeleri bakımından incelemekten öte, bu yapıları kent içerisinde sahip oldukları işlevler ve sosyal hayattaki konumları bağlamında irdelemek araştırmanın temel hedefidir. Elbette ki Osmanlı Mimarisi'nin anıtsal yapıları özellikle de camileri çok sayıda araştırmaya konu olmuştur, fakat cami yapılarının avlu düzenlemeleri ile bir bütün olarak ele alınması konusunda değinilmemiş kısımlar vardır. Çalışma sonucunda varılan nokta olan cami avluların, Osmanlı Devleti'nin siyasi ve Osmanlı toplumunun sosyolojik değişimlerine paralel olarak gözlenen dönüşümü, bu yapıların yaşantının merkezindeki konumlarının bir göstergesi olmuştur.

Bu bağlamda, çalışmamda avlu kavramının tarihsel süreç içindeki sosyal ve fiziksel konumunu irdeleme fırsatını sunarak bana yeni ufuklar açan, insani ve ilmi değerlere ilişkin tecrübelerini benden esirgemeyen değerli tez hocam Nuran Kara Pilehvarian'a, çalışma hayatım süresince master eğitimime devam etmem konusundaki destekleri için Mimar Haluk Kemal Cebir'e, eğitimi hayatımın merkezine yerleştiren aileme ve bu süreçte hep yanımda olan sevgili eşime teşekkürlerimle.

Kasım, 2017

Büşra Nur GÜLEÇ DEMİREL

İÇİNDEKİLER

Sayfa

KISALTMA LİSTESİ vi
ŞEKİL LİSTESİ vii
ÇİZELGE LİSTESİ xi
ÖZET xii
ABSTRACT xiv
BÖLÜM 1
GİRİŞ 1
1.1 Literatür Özeti 3
1.2 Tezin Amacı 3
1.3 Hipotez 4
BÖLÜM 2
TARİHSEL SÜREÇE AVLU KAVRAMI 5
2.1 İslamiyet Öncesi Dönemde Avlu Kavramı 5
2.1.1 Kent Meydanı Olarak Avlu 5
2.1.2 Mabed Avluları 11
2.2 İslamiyet'te Avlu Kavramı 16
2.2.1 İlk Cami ve Külliye Örneği Mescid-i Nebevi 18
2.3 İlk İslam Devletleri'nde Cami Avlu İlişkisi 23
2.4 Türk İslam Devletleri'nde Cami Avlu İlişkisi 31
BÖLÜM 3
OSMANLI MİMARLIĞI'NDA SELATİN CAMİ-AVLU İLİŞKİSİ 51

3.1 Erken-İlk Devir Örnekleri 55
3.2 16. Yüzyıl (Klasik Dönem) Örnekleri 62
3.3 17. Yüzyıl Örnekleri 76
3.4 18.Yüzyıl Örnekleri 84
3.5 19.-20.Yüzyıl Örnekleri 93
BÖLÜM 4
DEĞERLENDİRME VE SONUÇ 112
KAYNAKLAR 119
ÖZGEÇMİŞ 126

KISALTMA LİSTESİ

BAO	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
BAODHSAİD	Başbakanlık Osmanlı Arşivi Dâhiliye Sicil-i Ahval Defterleri
DBİA	Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi
m.	Metre
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
vb.	ve benzeri
yy.	Yüzyıl

ŞEKİL LİSTESİ

Sayfa

Şekil 1.1 Beyazıt Cami avlusunda kurulan pazar [1] 2
Şekil 2.1 Çatalhöyük kazısının güneybatı kısmı için 5. seviye p. (Mellaart 1965)[6] 6
Şekil 2.2 Nebukadnezar Sarayı planı[7] 6
Şekil 2.3 Mari Sarayı planı [7] 7
Şekil 2.4 Khorsabad Sarayı perspektifi 7
Şekil 2.5 Knossos Sarayı planı [8] 8
Şekil 2.6 Milet Agorası planı [7] 9
Şekil 2.7 Forum Romanium (İ.Ö 46) [15] 10
Şekil 2.8 Floransa'da kent avlusu örneği 10
Şekil 2.9 Sümer Anıtı [7] 11
Şekil 2.10 Mabed-i Süleyman'ın, Ezekiel'in kitabından alınma temsili çizimi 12
Şekil 2.11 Horus Tapınağı [7] 12
Şekil 2.12 Luxor Tapınağı [7] 13
Şekil 2.13 Apollon Tapınağı planı 13
Şekil 2.14 Eski St Peter Bazilikası planı [16] 14
Şekil 2.15 Eski St Peter Bazilika,Roma [16] 14
Şekil 2.16 Ayasofya Kilisesi (Cami) planı [16] 15
Şekil 2.17 Ayasofya temsili modeli [17] 15
Şekil 2.18 Mescid-i Nebevi plan gelişim şeması [16] 19
Şekil 2.19 Mescid-i Nebevi temsili görünüm modeli 20
Şekil 2.20 Osmanlı Dönemi Mescid-i Nebevi'nin iç avlusunda merasim 21
Şekil 2.21 Şam Emeviye Cami (706-714/71) [33] 25
Şekil 2.22 Şam Emeviyye Cami planı [16] 25
Şekil 2.23 El-Ezher Cami avlusu 26
Şekil 2.24 Mosquée d'El-Azhar [34] 26
Şekil 2.25 Şam Emevi Cami avlusu [35] 27
Şekil 2.26 Şam Emevi Cami avlusu [35] 27
Şekil 2.27 Kayrevan Cami planı [16] 28
Şekil 2.28 Kayrevan Cami [16] 28
Şekil 2.29 Kayrevan Cami avlusu 28

Şekil 2.30 Kurtuba Cami plan gelişim şeması [37] 29
Şekil 2.31 Kurtuba Cami [38] 29
Şekil 2.32 Samarra Ulu Cami planı [16] 30
Şekil 2.33 Samarra Ulu Cami [39] 30
Şekil 2.34 Samarra Ulu Cami minaresi ve avlu duvarı [39] 31
Şekil 2.35 Hazer Degaron Cami planı [16] 33
Şekil 2.36 Buhara Hazer Degaron Cami [16] 33
Şekil 2.37 Talhatan Baba Cami planı [16] 33
Şekil 2.38 Talhatan Baba Cami [16] 33
Şekil 2.39 Leşker-i Bazar Ulu Cami kazı çalışmaları-temel [16] 34
Şekil 2.40 Leşkeri Bazar Ulu Cami planı [16] 35
Şekil 2.41 İsfahan Mescid-i Cuma planı [16] 36
Şekil 2.42 İsfahan Mescid-i Cuması 1072 [16] 37
Şekil 2.43 Anadolu Selçuklu Devleti haritası [46] 37
Şekil 2.44 Konya Alaaddin Cami [49] 38
Şekil 2.45 Konya Alaaddin Cami planı [16] 39
Şekil 2.46 Konya Alaaddin Cami avlusu [50] 39
Şekil 2.47 Konya Alaaddin Cami avlusu [50] 39
Şekil 2.48 Konya Alaaddin Cami avlusu [50] 40
Şekil 2.49 Konya İplikçi Cami 41
Şekil 2.50 Konya İplikçi Cami planı [16] 41
Şekil 2.51 Konya İplikçi Cami 41
Şekil 2.52 Malatya Ulu Cami [49] 42
Şekil 2.53 Malatya Ulu Cami planı [16] 42
Şekil 2.54 Malatya Ulu Cami avlusu 42
Şekil 2.55 Malatya Ulu Cami avlusu [50] 43
Şekil 2.56 Beyşehir Eşrefoğlu Cami [49] 44
Şekil 2.59 Beyşehir Eşrefoğlu Cami planı [16] 45
Şekil 2.58 Beyşehir Eşrefoğlu Cami harim bölümü ve orta açıklık [50] 45
Şekil 2.59 Manisa Ulu Cami planı [16] 46
Şekil 2.60 Manisa Ulu Cami avlusu [50] 47
Şekil 2.61 Manisa Ulu Cami avlusu [50] 47
Şekil 2.62 Selçuk İsa Bey Cami [16] 48
Şekil 2.63 Selçuk İsa Bey Cami planı [16] 48
Şekil 2.64 Selçuk İsa Bey Cami avlusu [16] 49
Şekil 2.65 Selçuk İsa Bey Cami avlusu [16] 49
Şekil 2.66 Balat İlyas Bey Cami 50
Şekil 2.67 Balat İlyas Bey Cami planı [16] 50
Şekil 2.68 Balat İlyas Bey Cami avlusu [16] 50
Şekil 3.1 Cami avlusunda arzuhalciye istek yazdıran kadınlar [56] 52
Şekil 3.2 Selimiye Cami avlusunda bayram eğlencesi (1913) 53
Şekil 3.3 Hacı Özbek Cami planı [16] 55
Şekil 3.4 Hacı Özbek Cami eski son cemaat yeri [60] 55
Şekil 3.5 Hacı Özbek Cami son hali [61] 55
Şekil 3.6 Orhan Bey Cami planı [16] 56

Şekil 3.7 Bursa Orhan Bey Cami 57
Şekil 3.8 Bursa Orhan Bey Cami 57
Şekil 3.9 Yeşil Cami planı [16] 57
Şekil 3.10 İznik Yeşil Cami [64] 58
Şekil 3.11 İznik Yeşil Cami [64] 58
Şekil 3.12 Bursa Ulu Cami planı [16] 58
Şekil 3.13 Bursa Ulu Cami orta açıklık bölümü 58
Şekil 3.14 Bursa Ulu Cami [67] 58
Şekil 3.15 Bursa Ulu Cami iç mekan 59
Şekil 3.16 Bursa Ulu Cami havuzlu alan [68] 59
Şekil 3.17 Edirne Üç Şerefeli Cami planı [16] 60
Şekil 3.18 Edirne Üç Şerefeli Cami 61
Şekil 3.19 Edirne Üç Şerefeli Cami 61
Şekil 3.20 Kılıç Ali Paşa Cami avlusu by Giovanni Jean Brindesi [77] 64
Şekil 3.21 Beyazıt Camii iç avlusu [78] 64
Şekil 3.22 Fatih Külliyesi planı [80] 65
Şekil 3.23 Fatih Cami planı [16] 66
Şekil 3.24 Fatih Cami [80] 66
Şekil 3.25 Fatih Cami avlusu (W.Henry Barlett-1838) [84] 67
Şekil 3.26 Beyazıt Külliyesi planı [80] 67
Şekil 3.27 Beyazıt Cami planı [16] 67
Şekil 3.28 Beyazıt Cami 68
Şekil 3.29 Beyazıt Cami avlusu 1843 (Amadeo Preziosi) 69
Şekil 3.30 Şehzade Külliyesi planı [80] 70
Şekil 3.31 Şehzadebaşı Cami planı [16] 71
Şekil 3.32 Şehzade Mehmet Cami dış avlusu [85] 71
Şekil 3.33 Süleymaniye Külliyesi planı [89] 72
Şekil 3.34 Süleymaniye Cami planı [16] 73
Şekil 3.35 Süleymaniye Cami 73
Şekil 3.36 Süleymaniye Cami'nin, tarafından yapıldığı sanılan resim [91] 74
Şekil 3.37 Edirnekapı Mihrimah Sultan Külliyesi planı [78] 75
Şekil 3.38 Edirnekapı Mihrimah Sultan Cami planı [16] 75
Şekil 3.39 Edirnekapı Mihrimah Sultan Cami [93] 76
Şekil 3.40 Edirnekapı Mihrimah Sultan Cami avlusundaki medrese hücreleri 76
Şekil 3.41 Sultanahmet Cami ve Sultanahmet Meydanına ait bir gravür [86] 78
Şekil 3.42 Sultanahmet Külliyesi planı [80] 78
Şekil 3.43 Sultan Ahmet Cami planı [16] 79
Şekil 3.44 Sultan Ahmet Cami 79
Şekil 3.45 Sultan Ahmet Cami avlusuna ait bir gravür 1838 [96] 80
Şekil 3.46 Sultanahmet Cami dış avlusunda bayram alayı, İstanbul 81
Şekil 3.47 Yeni Cami Külliyesi planı [80] 82
Şekil 3.48 Eminönü Yeni Cami planı [16] 82
Şekil 3.49 Eminönü Yeni Cami 83
Şekil 3.50 Eminönü Yeni Cami [99] 84
Şekil 3.51 Thomas Allom'un Topkapı S. önündeki III.Ahmet Çeşmesi gravürü [86] ... 85

Şekil 3.52 Sa'dabad Sarayı ve Kâğıthane Mesiresi [101] 85
Şekil 3.53 Nuruosmaniye Cami planı [16] 87
Şekil 3.54 Nuruosmaniye Cami 88
Şekil 3.55 Nuruosmaniye Cami avlusuna ait bir gravür [103] 88
Şekil 3.56 Ayazma Cami Planı [16] 89
Şekil 3.57 Üsküdar Ayazma Cami ve dış avlu duvarı [104] 90
Şekil 3.58 Üsküdar Ayazma Cami hünkar köşkü [105] 90
Şekil 3.59 Beylerbeyi Cami planı [16] 91
Şekil 3.60 Beylerbeyi Cami [107] 92
Şekil 3.61 Beylerbeyi Cami dış avlusu 92
Şekil 3.62 Osmanlı'da Tanzimat Fermanı sonrası bir mahkeme görünümü [114] 95
Şekil 3.63 Aleksandr Kareteodori Paşa[116] 96
Şekil 3.64 Üsküdar Selimiye Cami planı [16] 101
Şekil 3.65 Üsküdar Selimiye Cami [86] 101
Şekil 3.66 Üsküdar Selimiye Cami [121] 102
Şekil 3.67 Üsküdar Selimiye Cami hünkar mahfili [121] 102
Şekil 3.68 Dolmabahçe Cami planı [16] 103
Şekil 3.69 Dolmabahçe Cami'nin günümüze ulaşmayan dış avlusu [122] 104
Şekil 3.70 Dolmabahçe Cami [123] 104
Şekil 3.71 Sultan Abdülaziz'in Dolmabahçe Cami'ndeki cuma alayı [124] 105
Şekil 3.72 Cihangir Cami planı [16] 106
Şekil 3.73 Cihangir Cami 106
Şekil 3.74 Cihangir Cami görünümü [126] 106
Şekil 3.75 Yıldız Hamidiye Cami planı [16] 107
Şekil 3.76 Yıldız Hamidiye Cami [128] 107
Şekil 3.77 Yıldız Hamidiye Cami [128] 107
Şekil 3.78 Yıldız Hamidiye Cami'nde cuma selamlığı [129] 108
Şekil 3.79 Sultan Abdülhamid selamlık alayı sonrası camiye girerken [131] 109
Şekil 3.80 Fatih Cami avlusunda Cihad-ı Ekber fetvasının okunuşu (1914) [133] 111
Şekil 3.81 Fatih Cami avlusunda fetvayı dinleyen askerler [133] 112
Şekil 4.1 Ayasofya Cami avlusu (W. H. Bartlett) [84] 115
Şekil 4.2 Arzuhalci (Osman Hamdi Bey) [134] 115
Şekil 4.3 Eyüp Sultan Cami avlusu (William Henry Bartlett) [135] 115

ÇİZELGE LİSTESİ

Sayfa

Çizelge 3.1 Yahudi Memurların ilk Atama Yılları.....97
Çizelge 4.1 Tarihsel süreçte cami avlu yapılanmaları 1.....117
Çizelge 4.2 Tarihsel süreçte cami avlu yapılanmaları 2.....118

ÖZET

OSMANLI MİMARLIĞI'NDA SELATİN CAMİLERİNDE AVLU

Büşra Nur GÜLEÇ DEMİREL

Mimarlık Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Nuran KARA PİLEHVARİAN

Camiler İslam toplumlarında yaşamın odağında Cuma, cenaze, Bayram ve vakit namazlarının kılındığı ibadethanelerdir. Şam Emeviye Camii'nden itibaren (enine gelişme gösteren dikdörtgen planlı, çok ayaklı ordugah tipi, dört eyvanlı, tek kubbeli tek mekanlı, çok kubbeli çok ayaklı, çok işlevli zaviyeli ve merkezi kubbeli plan şemalı) hemen hemen tüm cami tiplerinde avlu bulunmaktadır. Osmanlı Dönemi'nde camilere iç avlunun yanı sıra kent ile kentin önemli kamu yapılarından olan cami arasında bir geçiş alanı oluşturan dış avlular/bahçeler ilave edilmiştir.

Osmanlı Mimarlığı'nda Klasik Osmanlı Dönemi olarak adlandırılan 16.Yüzyıl'da inşa edilen tüm sultan camilerinde bu düzenlemenin var olduğu görülür. Dış avlu/bahçe, Osmanlı Mimarlığı'nın 20. Yüzyıl başına kadar inşa edilen sultan camilerinde varlığını devam ettirirken, iç avluların 18.Yüzyıl sonlarına doğru ortadan kalktığı görülmektedir.

Osmanlı coğrafyasında, müslüman halkın yaşadığı şehirlerin temel belirleyicisi ve kentsel ölçekte yönlendiricisi olan, devlet meselelerinin görüşüldüğü, yönetim ile halkın bir araya geldiği cami avlularının irdelenmesi ve bu bağlamda ilk İslam medeniyetinden bugüne dek işlev ve biçim değiştirerek günümüze ulaşmış bu yapılanmaların incelenmesi bu araştırmanın temelini oluşturmaktadır. Tez kapsamında sayısız çalışmaya konu olmuş sultan camileri, avlu yapılanmaları ile birlikte ele alınmış,

yüzyıllar boyunca camilerin tamamlayıcısı ve eşlikçisi konumunda olan avluların toplumsal ve sosyal hayattaki rolü irdelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Cami, Cami mimarisi, İslam mimarisi, Kent avlusu, Avlu, İç avlu

ABSTRACT

COURTYARD IN THE SULTAN MOSQUES IN OTTOMAN ARCHITECTURE

Büşra Nur GÜLEÇ DEMİREL

Department of Architecture

M.Sc. Thesis

Adviser: Prof. Dr. Nuran KARA PİLEHVARİAN

The mosques are place of worship in the center of İslamic societies life, Friday, funerals, eid and time honored prayers. Almost all types of mosques have a courtyard from the Şam Emeviye Mosque (a rectangular plan with a transverse development, multi column army type, four iwan, one domed one space, multi domed multi column, multifunctional zaviyah and central dome plan). In the Ottoman period, besides the inner courtyard of the mosques, outer courtyards / gardens which constitute a transition area between the city and the mosque which is important public area of the city were added.

It is seen that this arrangement exists in all the salatin mosques built in the Ottoman Architecture 16th century called as Classical Ottoman Period as architectural style. The outer courtyard / garden continued to exist on the salatin mosques built from the beginning of the 19th century, but the inner courts disappeared over time.

In the Ottoman geography, the main determinant of the cities where the muslim people live and the guides of the urban scale, the state affairs are seen and the management and the people come together, the Ottoman Empire 's "always open all the way" the examination of these structured structures that have reached to daylight by changing functions and forms constitute the basis of this research. During the article, the sultan mosques, which have been subject to countless studies, were dealt

together with the courtyard constructions and the role of these architectural elements, which are complementary and companions of the mosques throughout centuries, in social and social life has been examined.

Key Words: Mosque, Mosque architecture, İslamic architecture, City courtyard, İnner countyard

BÖLÜM 1

GİRİŞ

Tarihsel süreçte varlık göstermiş tüm medeniyetlerde ortak bir ihtiyaç olan toplanma, bir arada çeşitli amaçlarla paylaşım içerisinde olma hali, toplumları bu gereksinimleri için mekanlar oluşturmaya yönlendirmiştir. Eski Yunan Dönemi'nin agoraları, Eski Roma Dönemi'nin forumları ve Ortaçağ kentlerinin piazzaları olarak tarihteki yerini alan mekanlar, benzer işlevler için tasarlanmış alanlardır. Toplumsal sosyal yapıyı ve toplumun yaşam alanlarını şekillendiren önemli unsurların başında gelen inanç sistemleri, toplumsal düzenin kurulmasının yanı sıra şehirlerin fiziksel düzenlerinin oluşmasında ve biçimlenmesinde de önemli rol oynamışlardır. Bu anlamda dini yapıların, tarih boyunca kurulan uygarlıkların şehirlerinde, şehrin merkez odağını oluşturduğu söylenebilir. Osmanlı Devleti'nden önce İslamiyeti kabul etmiş medeniyetlerde ve Osmanlı Devleti'nde de bu durum değişmemiş, camiler İslam şehirlerinin merkez odakları olmuşlardır.

Etimolojik olarak 'toplanılan yer' anlamına gelen 'cami' kelimesinin mimari karşılığı olan tarih boyunca inşa edilmiş yapıların, kapalı alanlarının yanı sıra, açık avluları da ibadetle birlikte çeşitli amaçlarla toplanılan mekan olma işlevlerini sürdürmüşlerdir. Cami avluları müslümanların bayramlaşma, sohbet etme, dini/siyasi meseleleri görüşme, eğitim öğretim, mahkemelerin kurulup davalara bakılması ve belirli günlerde pazarların kurulması vb. işlevlere ev sahipliği yapmıştır. İslamiyet'in ortaya çıkışından sonra inşa edilen camilerden günümüze kadar cami avlularının bu amaçlarla kullanıldığını anlatan, tasvir eden pek çok kaynak ve görsel mevcuttur.

Osmanlı Devleti'nde çoğunlukla kentin ana aksları üzerine konumlanan büyük külliyelerin merkez yapısı olarak padişahlar tarafından kendi adlarına inşa ettirdikleri sultan camileri,

diğer İslam şehirlerinde olduğu gibi, Osmanlı şehirlerinin de odak yapıları, camilerin iç ve dış avluları ise şehirlerin meydanları olmuşlardır. Ressam Preziosi'nin 1891'te yaptığı, Beyazıt Camii'nin (1501-1506) iç avlusunda kurulan bir pazarı anlattığı resimde, sütunlara asılan örtülerin altındaki gölgeliklerde bir takım eşyaların, kitapların, yiyeceklerin satıldığı, kadın ve erkeklerin bir arada alışveriş yaptıkları görülmektedir (Şekil 1.1). Bu tasvir, İstanbul'un 16. Yüzyıl dönemine ait önemli selatin camilerinden olan Beyazıt Camii'nin iç avlusunun Osmanlı halkının günlük hayatının bir parçası olduğunu açıkça göstermektedir.

Şekil 1.1 Beyazıt Cami avlusunda kurulan pazar [1]

Çalışmanın ana konusuna destek olması açısından tarih boyunca medeniyetlere başketlik yapmış İstanbul için Maurice M. Cerasi'nin 'Osmanlı İmparatorluğu'nda 18. ve 19. Yüzyıllarda Kent Uygarlığı ve Mimarisi' kitabındaki şu ifadelere yer vermek uygun olacaktır; *' Wilhelm Dilich'in Konstantinopolis çizimlerinde yalnızca iki büyük serbest alan görünür. Biri antik Hipodrom'dur, diğeri ise Kadırga kapısı yakınlarındaki Sipahi Meydanı'dır. Tournefort (1717) İstanbul tasvirlerinde ise Batı Avrupa piazza'sı ile meydan arasında farkı iyi yakalamıştır ve yüklendiği 'biçimsel temsilcilik' rolü ile piazza'yı, büyük camilerin avlularına karşılık olarak*

göstermektedir; Avrupa'da der, kilise cephesi, önündeki kutsanmış alanla değerlenirken, camiler özel yapılaşmanın olmadığı kendine özerk bir mekana sahiptir.' [2]

1.1 Literatür Özeti

Çalışma dört bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde çalışmaya giriş olması açısından amaç, kapsam ve yöntem ele alınmış, tezde işlenecek konuya ön hazırlık yapılmıştır. İkinci bölümde tarihsel süreçte avlu kavramı ele alınarak tarih boyunca çeşitli medeniyetlerde avlunun şehir ölçeğinde kent meydanlarında, yönetim amaçlı saray önlerinde ve mabed önlerinde kullanımı irdelenmiştir. Bu bağlamda çalışmaya temel olması ve tarihsel süreçte avlunun izini sürmeyi kolaylaştırması açısından öncelikle kent meydanı olarak avlunun, sonrasında ise mabed-avlu ilişkisinin üzerinde durulmuştur. Aynı bölümde tarihsel sürecin devamı niteliğinde tezin ana konusunu oluşturması sebebi ile öncelikle cami kavramının tanımı yapılmış, İslamiyet'in ilk cami ve ilk külliye örneği olan Mescid-i Nebevi'nin avlu yapılanması üzerinde durulmuş, ilk İslam devleti Emeviler'den itibaren Osmanlı Devleti'ne kadar varlık göstermiş İslam medeniyetlerinde cami - avlu düzenlemeleri incelenmiştir. Üçüncü bölümde ise Osmanlı Devleti'nin Erken - İlk Devir cami örneklerinden başlayarak Osmanlı Mimarlığı'nın 20.Yüzyıl sonlarına kadar olan süreçte inşa edilmiş selatin camilerinde cami - avlu ilişkisi, değişimi ve dönüşümü incelenmiştir. Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde gerçekleşen ıslahat ve reformların sonucu olarak, devletin yönetim anlayışında yaşanan değişimlerin, Osmanlı halkının geçirdiği toplumsal dönüşümlerin ve savaşlar sonucu yaşanan ekonomik sıkıntıların etkileri avlu mimarisi üzerinden değerlendirilmiştir. Son bölümde ise konu hakkında değerlendirme yapılmış ve sonuç kısmı ile çalışma nihayetlendirilmiştir.

1.2 Tezin Amacı

Bu araştırmanın amacı Osmanlı İmparatorluğu'nun hüküm sürdüğü yıllar boyunca inşa edilen selatin camiler merkeze alınarak, camilerde yapısal olarak avlu kavramının ortaya çıkışı, gelişimi ve dönüşümü hakkında çalışma yapmaktır. Osmanlı Mimarlığı'nda selatin camilerin avlu düzenlemelerinin işlev ve biçim açısından detaylı incelendiği, evvelinde meseleye temel oluşturması bakımından, İslamiyet öncesi kentlerde ve İslam kentlerinde avlu kavramının irdelendiği bir çalışmanın eksikliği sebebi ile bu araştırmaya başlanmıştır.

1.3 Hipotez

Osmanlı Mimarisin'de sahip oldukları işlevler ve karşıladıkları ihtiyaçlardan dolayı şehrin '*meydanı, kent avlusu*' olan sultan camilerinin iç ve dış avluları, Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde, eski işlevlerini kaybetmiş, biçimsel olarak değişikliklere uğramış ve iç avlular zamanla ortadan kalkmıştır.

Osmanlı Devleti'nin 18. Yüzyıl'dan itibaren karşı karşıya kaldığı reformlar, büyük bir toplumsal değişimi de beraberinde getirmiştir. Batı dünyası ile gelişen ilişkiler sonucu ilan edilen Tanzimat ve Islahat Fermanları ile müslüman halk ile gayr-i müslim halk arasında sosyal ve siyasal eşitlik sağlamıştır. Sağlanan bu eşitliğin sonucu olarak gayrimüslim tebaanın Osmanlı devlet yönetiminde yer alması mümkün olmuştur. Yönetim konularında gayri müslimlerle de istişare edilir bir hale gelen Osmanlı bürokrasisindeki bu değişim, Osmanlı Devleti'nde devlet işlerinin görüşüldüğü, padişah ile devlet erkanının bir araya geldiği cami ve avlularının sahip olduğu bu işlevi giderek kaybetmesine neden olmuştur. Benzer şekilde sağlanan sosyal ve siyasal eşitliğin bir gereği olarak gayr-i müslim halk ile müslüman halkın davalarına birlikte bakılan Nizamiye Mahkemeleri kurulmuş ve bu işlev, eskiden davalara bakılan mekanlardan biri olan cami avlularından dışarı çıkmıştır. Osmanlı Devleti'nin yönetim anlayışındaki değişimlere ek olarak Lale Devri ile başlayan yenilikler ile Osmanlı toplum yapısı değişmiş, devletin mimari faaliyet yoğunluğu askeri ve sanayi yapılarına kaymış ve Osmanlı Devleti savaşlar sonucunda çeşitli ekonomik sıkıntılar ile karşı karşıya kalmıştır. Yaşanan tüm bu değişimlerin Osmanlı cami mimarisine olan yansımasını, 18.-19. Yüzyılı kapsayan son dönemde inşa edilen camilerde, işlevsizleşen iç avlunun yavaş yavaş ortadan kalkması ve yerini dış avlulu/bahçeli veya avlusuz cami plan şemalarına bırakması olarak değerlendirmek mümkündür (Çizelge 4.1 - Çizelge 4.2).

BÖLÜM 2

TARİHSEL SÜREÇTE AVLU KAVRAMI

2.1 İslamiyet Öncesi Dönemde Avlu Kavramı

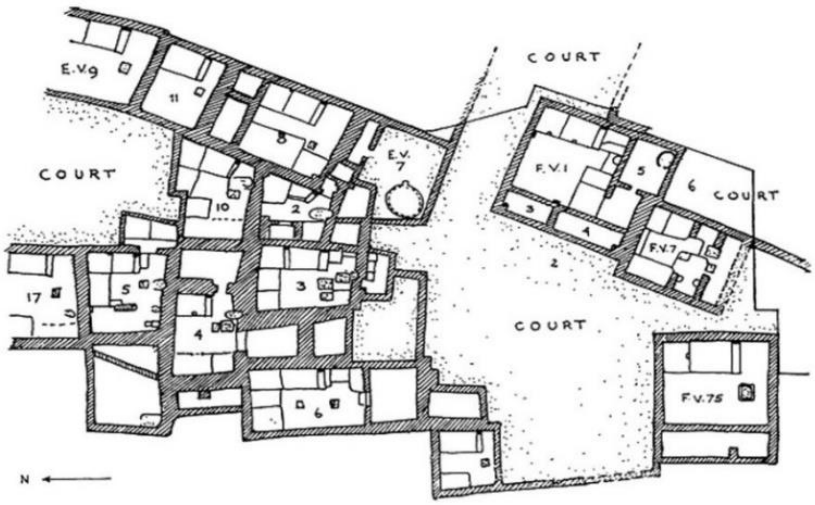
Tarih boyunca her medeniyette olduğu gibi, İslamiyet'ten önceki medeniyetlerde de avlu, farklı alanlarda farklı işlevlere sahip olarak yer almıştır. Yerleşik düzenin ilk kent planlarında, şehirlerin yönetim yapıları olan sarayların ve ibadet yapıları olan mabedlerin önlerinde konumlanmış şekilde karşılaştığımız avlular her dönemde şehirlerin odak mekanları olmuşlardır.

2.1.1 Kent Meydanı Olarak Avlu

Kentsel avlular; kentte, kentliye açık olan, sosyal-toplumsal-kültürel-psikolojik gereksinmelere yanıt verecek aktiviteleri bulunduran, aynı zamanda durağanlığı ifade eden büyük ölçüde bir veya birkaç yapının çevrelediği, tanımladığı kapalılığın kuvvetli algılandığı mekanlardır [3].

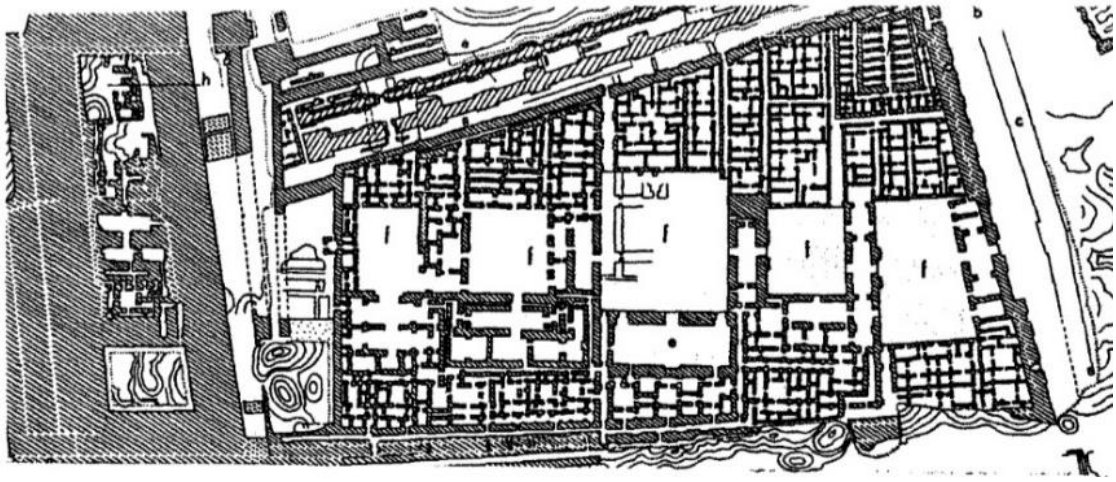
Tarih boyunca kurulmuş yaşam alanları ve şehirlerde, bireylerin özel yaşam mekanlarının yanı sıra toplu olarak bir arada bulundukları mekanlar bir gereksinim olarak hep varlık göstermişlerdir. Tarihte ilk düzenli yerleşim örneği olarak kabul edilen ve M.Ö. 6000'lere tarihlenen Çatalhöyük'te Mellaart'ın 1965'te yaptığı çizimlerde ortak kullanıma ayrılmış açık mekanın ilk örnekleri görülmektedir (Şekil 2.1). James Mellaart Çatalhöyük evlerinin birbirlerine birleşik şekilde yapıldığından, evlere girişin çatılardan sağlandığından ve evlerin arasında avlulara çıkan dar geçitler yer aldığından bahsetmekte, bu avluların hava ve ışık sağlayan aynı zamanda kült alanı olarak kullanılan mekanlar olduğundan söz etmektedir [4].

Sıkışık kentsel dokuyu açık mekanlar ile rahatlatmak için yer yer avluların kullanılması, hem Anadolu hem de Mısır ve Mezopotamya'da görülen ortak bir yaklaşımdır [5].

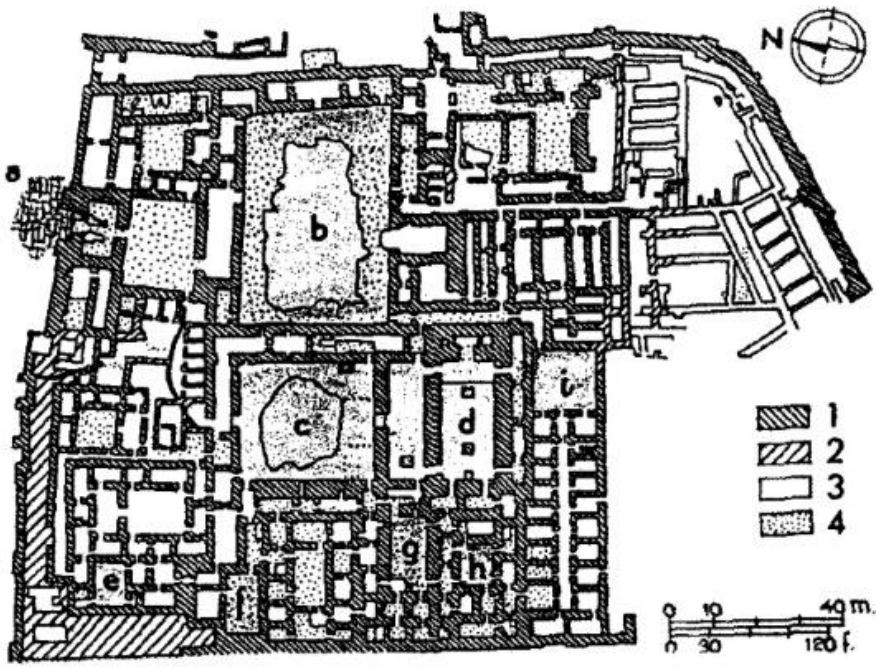

Şekil 2.1 Çatalhöyük kazısının güneybatı kısmı için 5. seviye planı (Mellaart 1965) [6]

Mezapotamya'nın tarih boyunca en önemli şehirlerinden yaklaşık MÖ 1900 tarihli Antik Asur kenti Babil'deki Nebukadnezar Saray planında ve tarihi MÖ 3000'lere dayanan Antik Sümer kenti Mari'deki saray planlarında da avlunun kendine yer bulduğunu görülmektedir (Şekil 2.2 - Şekil 2.3). Bu avlular diğer ilk çağ uygarlıklarında olduğu gibi işlevsel olarak ayrışmış şekilde, konum olarak sarayların içinde yada önünde yer almaktadır. Genellikle sur içinde yer alan saray yapılarına ait yönetim avluları halkın sınırlı ve kontrollü olarak kullanabildiği avlulardır. Sarayların içindeki yada önündeki avlular, yönetimin halk ile ilişkisini kuran açık toplanma alanları olmanın yanı sıra, değişik işlevli mekanlar arası ulaşımın sağlandığı alanlar olmuşlardır

Şekil 2.2 Nebukadnezar Sarayı planı [7]

Şekil 2.3 Mari Sarayı planı [7]

Eski Asur kenti Dur Sarrukin'da bulunan Khorsabad Sarayı'nda ve tarihi MÖ 2500'lere uzanan Minos Uygarlığı'na ait Knossos Sarayı'nda, saray önünde yönetime ait avlular görülmektedir (Şekil 2. 4 - Şekil 2.5)

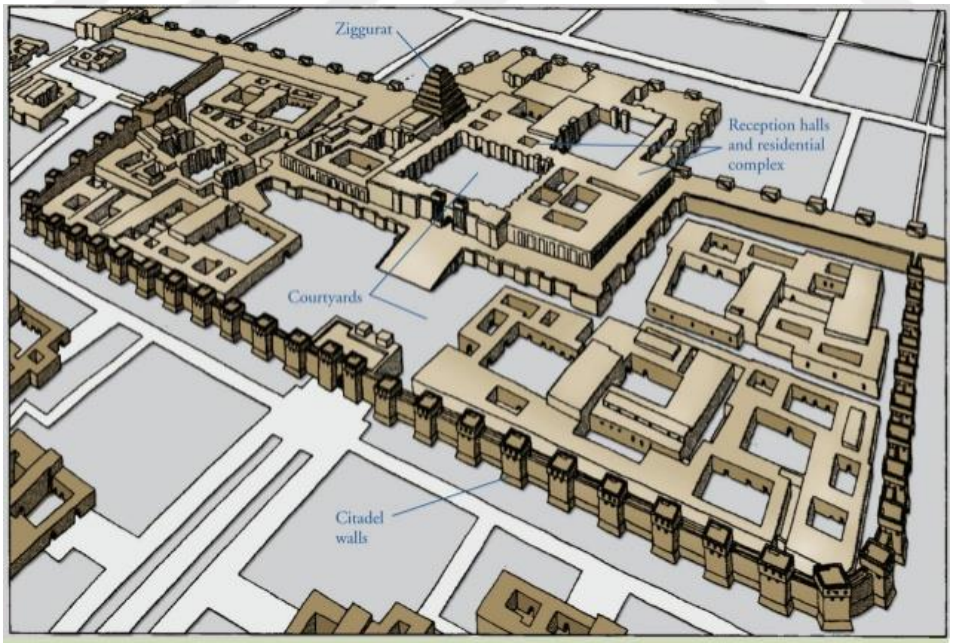
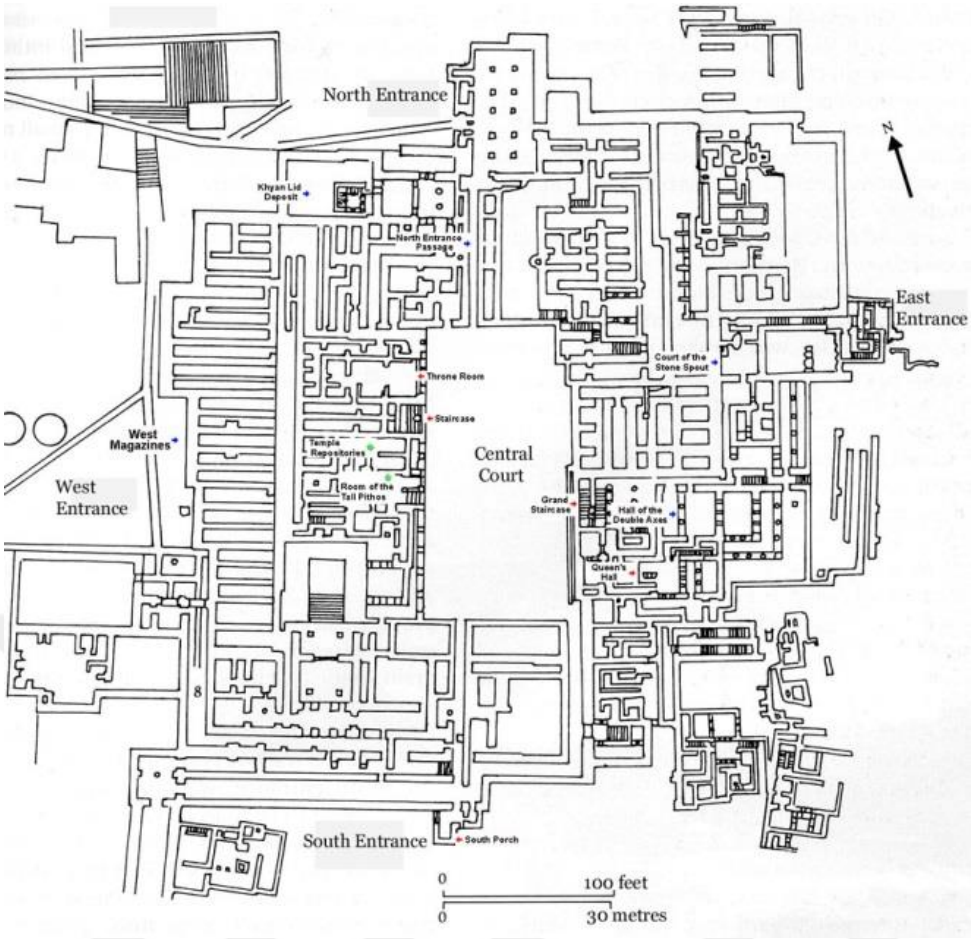

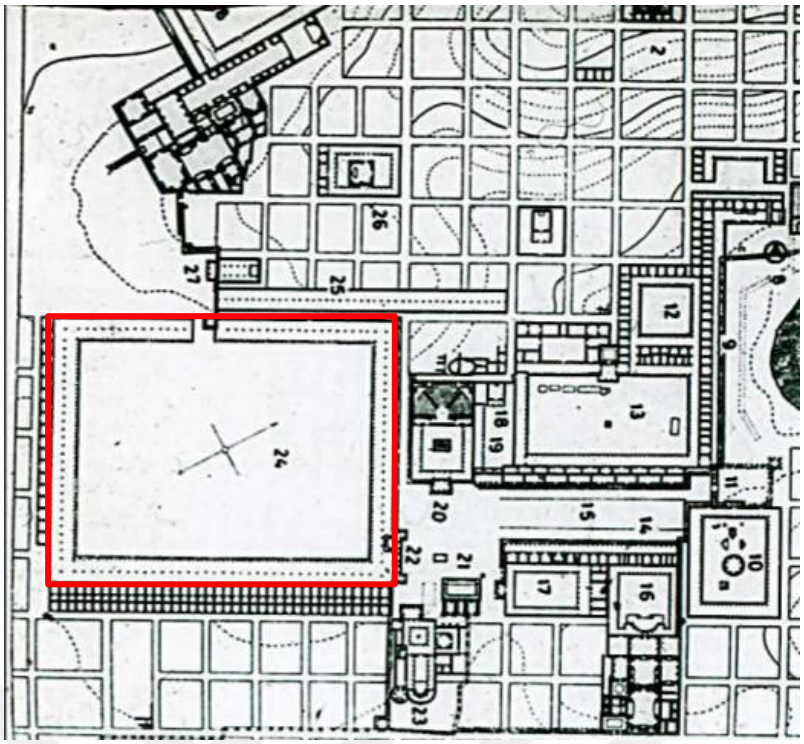
Figure 2-20A Reconstruction drawing of the citadel of Sargon II, Dur Sharrukin (modern Khorsabad), Iraq, ca. 720–705 BCE (after Charles Altman).

Şekil 2.4 Khorsabad Sarayı perspektifi

Şekil 2.5 Knossos Sarayı planı [8]

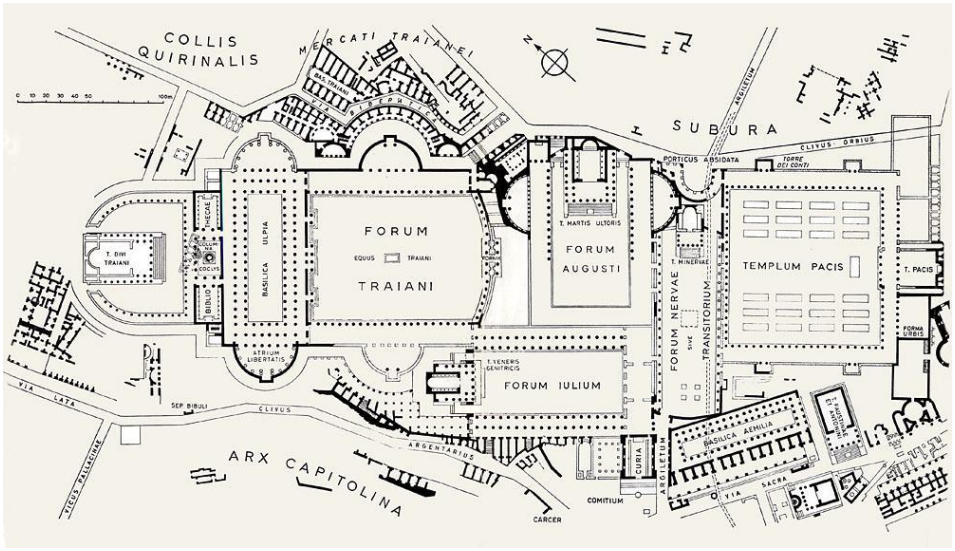
İlk çağ medeniyetlerindeki saray önlerinde yer alan halk tarafından kontrollü ve sınırlı kullanılan yönetim avluları, Antik Yunan Dönemi'nde yerini kent avlusu olarak adlandırılabilecek, halkın serbestçe girebildiği agoralara bırakır. Antik Yunan Dönemi'nde yönetim biçiminin, özgür vatandaşların temsiline dayalı sınırlı da olsa bir demokrasi olması, bu toplumsal yapının şehirlerde herkese açık, herkesin toplanabildiği, yönetimle ilişkinin kurulabildiği alanların artmasını sağlamıştır. (Şekil 2.6). Planları genelde geometrik olarak biçimlendirilmiş, kentsel pazarları da içinde barındıran agoralar halkın genel kullanımına imkan sağlayarak toplanma, alışveriş, öğretim işlevlerine mekan olmuşlardır. Agoralar, değişik işlevli mekanların geçişliliğini sağlayan mekan olmanın yanı sıra ticari, siyasi ve sosyal olayların gerçekleştiği, kolay ulaşılabilir, merkez özellikli mekanlardır [9].

Şekil 2.6 Milet Agorası planı [7]

Eski Yunan kentlerinde agoraların yanı sıra tiyatro yapıları da benzer işlev üstlenmiş, kenti ilgilendiren önemli konularda canlandırmalarla halkın görüşünün alındığı mekanlar olmuşlardır. Tiyatrolar, yönetim ile halkın bir araya geldiği, duyuruların yapıldığı, yapılan etkinlikler sayesinde insanlar arasındaki iletişimin kuvvetlendiği alanlar olmaları ile kent avlusu agoralara destek mekanlar olarak kullanılmışlardır.

Antik Roma kentlerindeki forumlar kentlerin meydanları olmuşlardır. Forumlar Latince *forum* " evin dış avlusu, pazar yeri, çarşı, kamuya açık alan " sözcüğünden alıntıdır. Kelime, Latince *foris* "dış kapı" sözcüğünden türetilmiştir [10]. Forum; eski Romalılar zamanında, kentlerde kamu işlerini konuşmak için halkın toplandığı, çevresi anıtsal kamu binaları ve kolonlarla çevrili meydan olarak tanımlanmakta ve Yunanlıların agorasının karşılığı olarak görülmektedir [11]. Erken dönemlerde formal, dörtgen biçimli, bir ucu tapınak, diğer yönlerden ise kolonadlar ve halk kullanımına açık yapılar (market, bazilika gibi) ile sınırlanmış olan forum, daha geç dönemlerde çok amaçlı bir meydan olarak işlevini sürdürürken plansız gelişen konut, dükkan ve atölyeler arasında kalmış ve bir kentsel açık mekan biçimlenmesi; bir anlamda kentsel avlu olmuştur (Şekil 2.7).

Şekil 2.7 Forum Romanium (İ.Ö 46) [15]

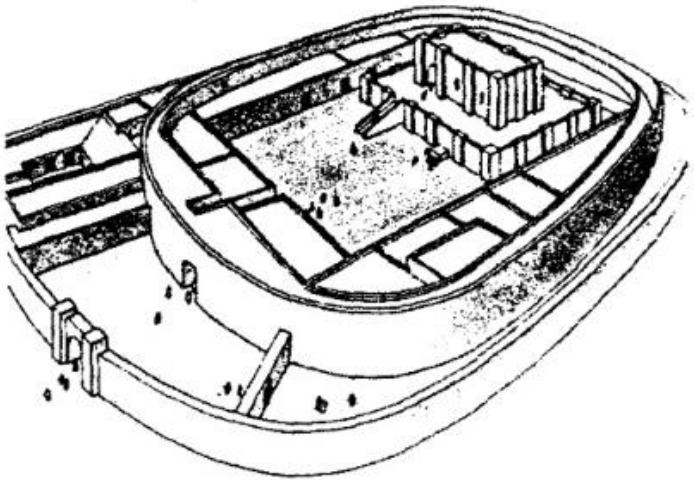
Ortaçağ Avrupa kentlerinde, Eski Yunan Dönemi agorasının ve tiyatrosunun sahip olduğu işlevler birleşerek tek bir kent avlusu, 'piazza' olarak şekillenmiştir. Piazzalar bir tarafında yönetim yapısının, bir tarafında kilisenin yer aldığı kent avlularıdır. Bu avlular yolların kentin ana akslarının birleştiği, yönetim meselelerinin konuşulduğu, yönetim ile ilgili duyuruların yapıldığı, gösterilerin ve şenliklerin düzenlendiği halkın nefes alma alanı olan kent meydanlarıdır (Şekil 2.8).

Şekil 2.8 Floransa'da kent avlusu örneği

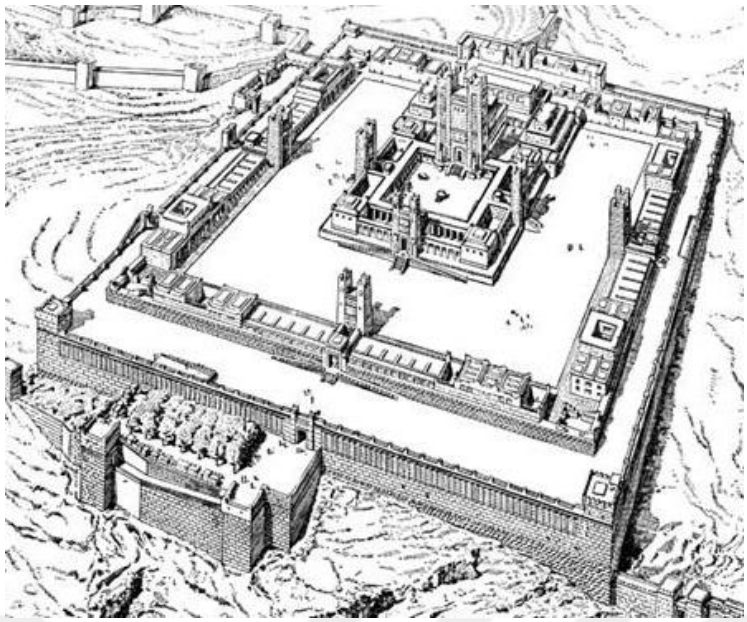
2.1.2 Mabed Avluları

Spiro Kostof'a (1999) göre; Tarihsel süreçte avlu olarak adlandırılan kentin toplanma mekanı, dini mimarinin ayırt edici bir özelliği olarak karşımıza çıkmaktadır. Hristiyan kilisesinin atriyumu, İslam camisinin revaklarla çevrili avlusu şehirlerin geniş kent avlularıdır. Tarih boyunca dini yapı avlularında dinsel içerikli olmayan işlevler de gerçekleşmiştir. Örneğin Hitit medeniyetinin başkenti Boğazköy'de avlu, çarşı meydanı olarak kullanılmakta, islamiyetin ilk dönemlerinde örneğin Şam Emeviyye Cami'nde hazire bölümü avluda yer almakta, hocalar revakların altında ders vermekte, kadı bu mekanda davalara bakmakta ve devletin ya da yöneticinin bildirileri halka buralarda duyurulmaktadır. Bu açıdan bakılınca kentin gerçek kamusal merkezi mabedin avlusu olmaktadır [12] [13]. Mezapotamya ve Mısır Uygarlıkları avluyu yönetim yapılarının yanı sıra mabedlerinde de kullanmışlardır (Şekil 2.9) [14]. Mabedlerin önlerinde yada içinde yer alan bu avlular halkın ibadet etmek için, din adamlarının ise ritüelik törenler için kullandığı etrafı sınırlandırılmış üzeri açık alanlardır [1]. Ayrıca Asur ve Babil'deki Mezapotamya tapınak örneklerinde, etrafında ambarlar ve rahiplere mahsus odalar bulunan büyük avlular da bulunmaktadır (Şekil 2.10) [15].

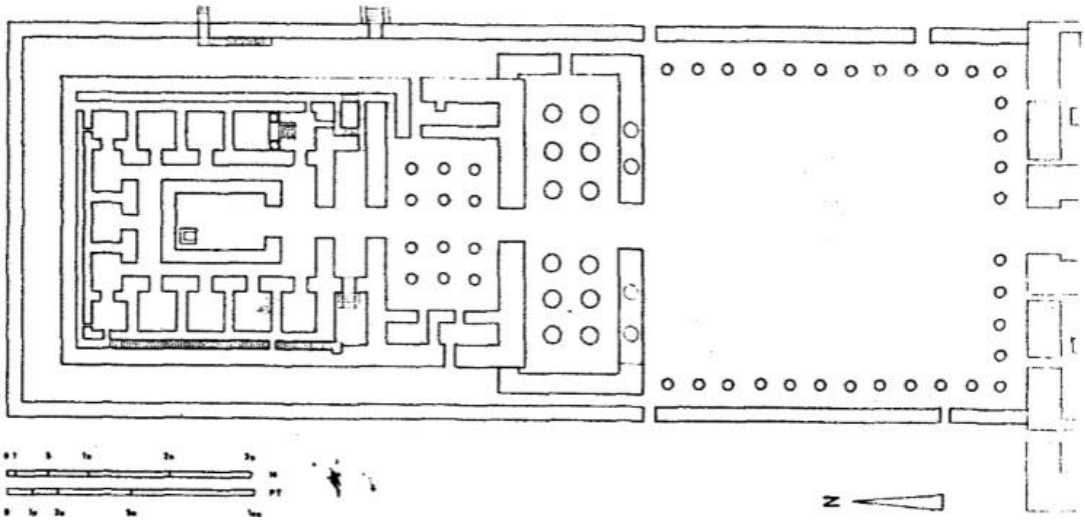
Şekil 2.9 Sümer Anıtı [7]

[1] Bu bağlamda üzeri açık ibadet amaçlı toplanma için oluşturulmuş ilk mekanın, Şanlıurfa yakınlarındaki Göbeklitepe olarak bilinen alanda inşa edilmiş etrafı taş duvarla sınırlandırılmış 20'ye yakın yapı olduğu söylenilebilir. Araştırma ve kazı çalışmaları tamamlanmamış olmasına karşın, Göbeklitepe'nin ibadet amaçlı bir toplanma alanı olduğu söylemek mümkündür.

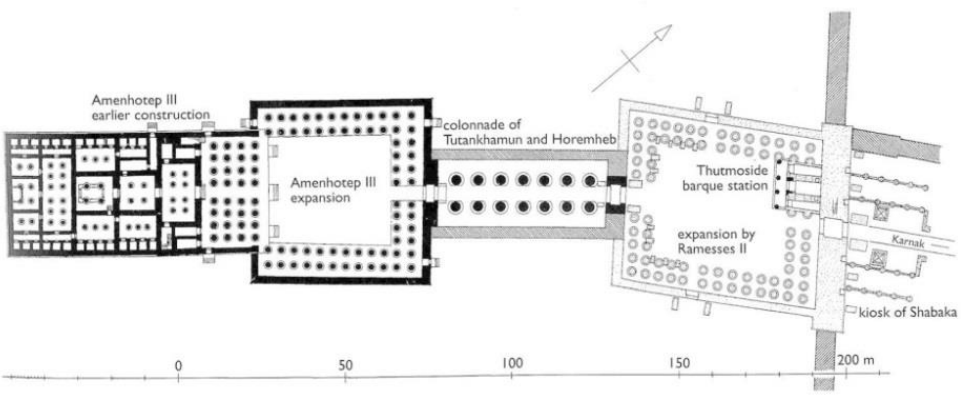

Şekil 2.10 Mabed-i Süleyman'ın, Ezekiel'in kitabından alınma temsili çizimi

lk çağ medeniyetlerinde mabedlerin önündeki toplanma alanları olan avlular, halkın ulaşabildiği son noktadır ve mabedin bu avlusu her dereceden din adamının toplanma alanıdır. Bu alanların aynı zamanda halk ile kutsal mekan arasındaki bağlantıyı ve geçişliliği sağlayan mekan olduğu söylenilebilir. Sümerler'e ait tapınaklarda, ve Mısır'daki Horus Tapınağında, aynı işlevdeki mabed önü avluları görülmektedir (Şekil 2.11). Mısır medeniyetindeki tapınaklarda mabed önü yani mabede hazırlık avlusu ve manastırlarda bulunan mabed arkasında rahiplerin özel alanları olan avlular olmak iki çeşit mabed avlusu görüldüğünü söylemek mümkündür (Şekil 2.12).

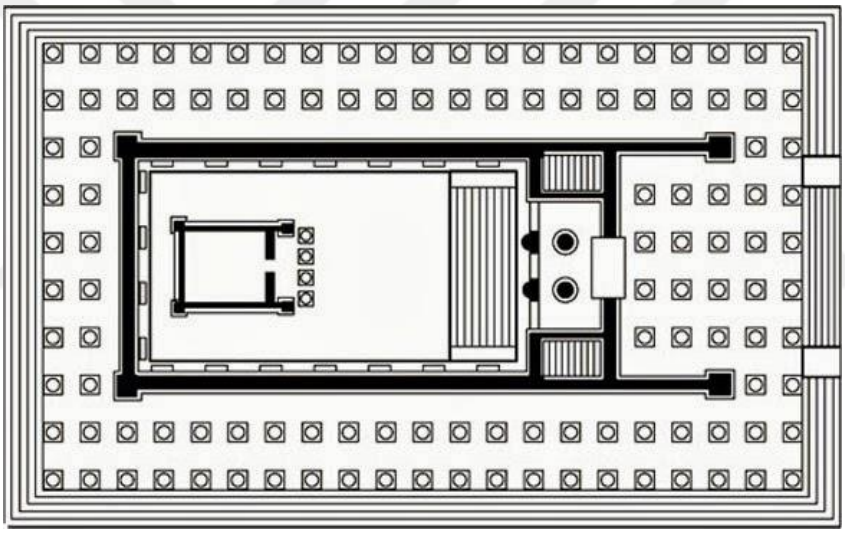

Şekil 2.11 Horus Tapınağı [7]

Şekil 2.12 Luxor Tapınağı [7]

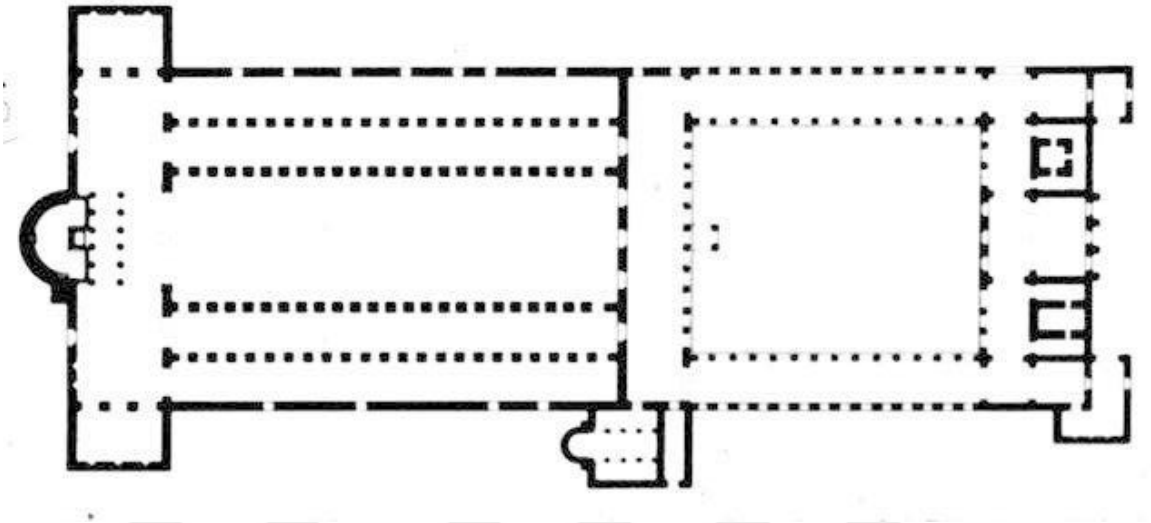
Tüm İlk çağ medeniyetlerinde olduğu gibi Eski Yunan Kolonileri Dönemi'nde de halkın mabed içine girmesi yasaktır ve mabedlerin önlerindeki avlular, halkın giremediği ibadet alanı ile kamusal alan arasındaki geçişi ve iletişimi sağlar niteliktedir (Şekil 2.13).

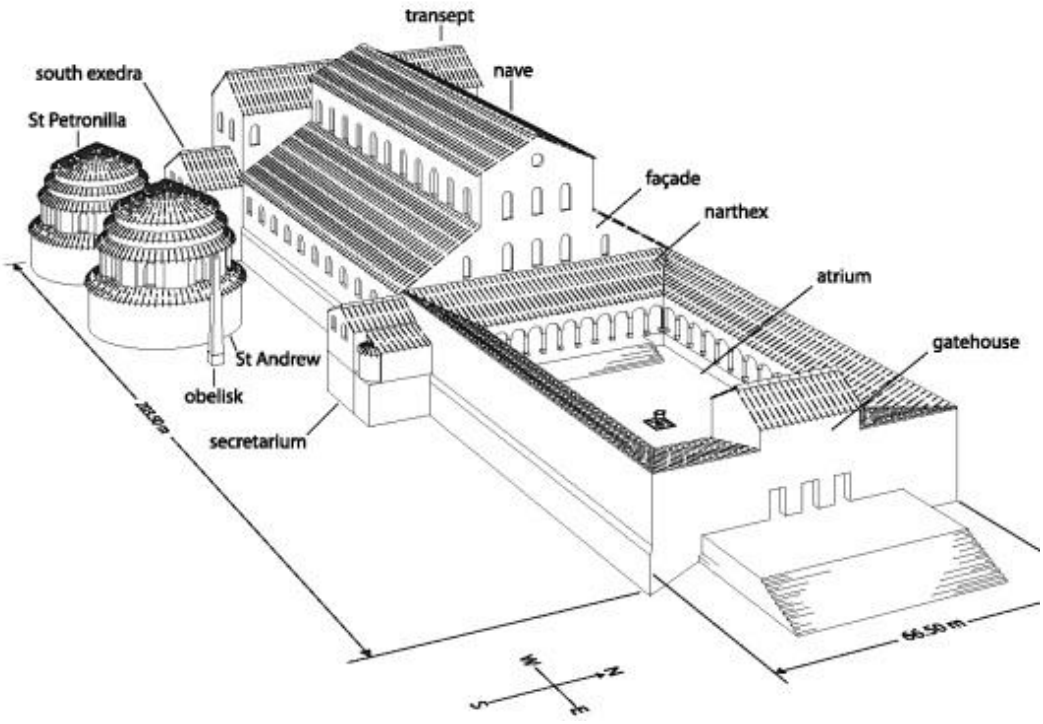
Şekil 2.13 Apollon Tapınağı planı

Hristiyanlığın kabulü ile birlikte yeni dinin ibadet yapısı kiliseler ve avluları, ilk çağ mabedlerinden farklı olarak herkese açık hale getirilmiştir (Şekil 2.14-Şekil 2.15). Mabede girişte bir hazırlık alanı oluşturan bu yeni mabed avlusu formatı, semavi dinlerin daha sonraki ibadet yapılarında da devam etmiştir. Semavi dinlerin yapılarına girerken gözetilen bu mekan hiyerarşisi kamusal olan alandan yani dışarıdan, mahremiyet ve kutsaliyetin hissedildiği özel ibadet alanına geçişi sağlayan , bir filtre görevi görmektedir. Bu geçiş alanı mabede girecek olan kişinin kendini fiziksel ve psikoloik anlamda ibadete hazırlaması için verilmiş bir aralıktır. Bu uygulamayı tarih boyunca çoğu medeniyetteki mabed alanlarında

görmemiz mümkündür. Bu durum coğrafi yada milliyetçi bir tutumdan uzaktır ve dinin kutsaliyetinin herkes için ortak bir benimsenme olmasının sonucudur.

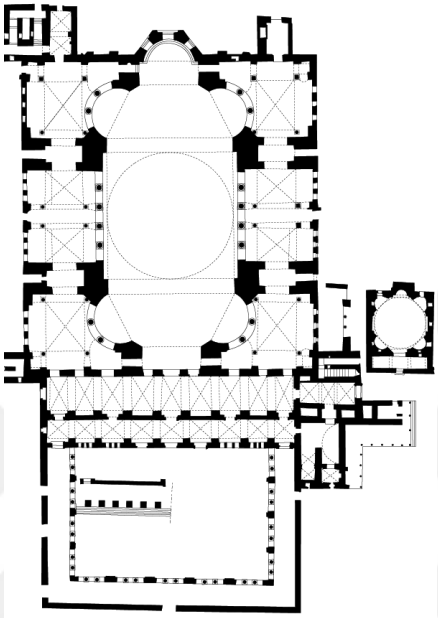

Şekil 2.14 Eski Aziz Petrus Bazilikası planı (M.S 349) [16]

Şekil 2.15 Eski Aziz Petrus Bazilikası, Roma [16]

Benzer şekilde, 532-537 yılları arasında Bizans İmparatoru I.Jüstinyen tarafından atriumlu plan şemasına sahip bir kilise olarak inşa edilen Ayasofya, İstanbul'un fethinden sonra (1453) Fatih Sultan Mehmet tarafından camiye çevrilmiştir. Yapı, ilk inşa edildiği kubbesiz halinden günümüze ulaşan son haline kadar her döneminde, kutsal mekana girişte hazırlanmayı sağlayan, bir mabed önü avlusuna sahip olmuştur (Şekil 2.16-2.17).

Şekil 2.16 Ayasofya Kilisesi (Cami) planı [16]

Şekil 2.17 Ayasofya temsili gelişim modeli [17]

2.2 İslamiyet'te Avlu Kavramı

Arapça'da 'bir araya getiren, toplayan' manasına gelen 'cem' kelimesinden türeyen cami kelimesi, ilk zamanlar yalnızca cuma namazlarının kılındığı büyük mescidler için kullanılmıştır. Daha sonraları hem cuma namazı kılanan hem de içinde hatibin hutbe okuduğu minber bulunan mescidler için kullanılmaya başlanmıştır. Cuma namazı kılınmayan yani minberi olmayan küçük mabedlere ise mescid denilmiştir [18].

İslam kentlerinde müslüman cemaatin bir araya geldiği, ana ibadet yeri konumunda olan büyük camilere, hristiyanların katedral olarak adlandırılan kiliseleri gibi ulucami, câmi-i kebîr, mescid-i cuma ve mescid-i kebir isimleri verilmiştir. Osmanlı Devleti'nde ise sultanlar tarafından inşa ettirilen büyük camiler *selâtin cami* olarak adlanlandırılmışlardır. Aslında oldukça genel bir manası olan ve İran, Hindistan, Arabistan gibi coğrafyalarda cami anlamında kullanılan mescid kelimesi Türkçe'de sadece küçük ölçekli mabedleri ve mahalle camilerini ifade etmektedir. Bahsedilen coğrafyalarda çok büyük ölçülerde yapılar olmalarına rağmen Medine'de Mescid-i Nebevî, Kudüs'te Mescid-i Aksâ, İsfahan'da Mescid-i Cum'a vb. pek çok yapıya ulu cami yada selatin cami anlamında mescid kelimesi kullanılmaya devam edilmektedir [18] [19].

Cami yapısının iç mekanı çeşitli kısımlardan oluşur. Caminin ana ibadet mekanına harim denilir. Cami mekanının tam ortasında bulunan geniş alana kubbealtı yada orta sahn denilirken, yan kısımlarda bulunan alanlara yan sahn denilir. Namaz kılınırken dönülen yönü belirten ve imamın namaz esnasında durduğu kıble duvarındaki girintili yer mihrap olarak adlandırılır. Mihrabın sağ tarafında yer alan başlangıçta yalnız cuma namazı kılınabilecek büyük camilerde bulunurken sonraları küçük mescidlerde bile konulan minber yer almaktadır. Mihrabın sol tarafında kıble duvarına bitişik olarak birkaç basamak merdivenle çıkılan bir vaaz kürsüsü bulunmaktadır [18].

Cami programının gelişimine bakıldığında, başlangıçta oldukça basit olan bu yapıların, bugünkü biçimine zaman içinde kavuştuğu görülmektedir. Ancak avluda revak öğesi, cami mimarisinin başlangıcından itibaren kullanılan bir yapı unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır. En eski mescitlerde, bir avlu ve avlu duvarı boyunca uzanan önü açık sundurmalı bir alan bulunmaktadır. Üzeri kapalı olan bu alan, kalabalıkların rahatça namaz kılınabilmesi amacıyla geniş tutulmuştur.

İlk inşa edilen örneklerinden bu yana genel olarak bir cami, onu şehrin kalabalığından ayıran, camiye girişte bir hazırlık alanı sağlayan aynı zamanda şehirler için toplanma mekanı olan bir avluya sahiptir. Büyük bir giriş kapısı veya taç kapı ile diğer yardımcı kapılardan geçilerek ulaşılan iç avlu, iç tarafta sütunlu kemerlerle (revaklarla) çevrilidir. İç avlunun ortasında abdest almak için kullanılan bir şadırvan bulunur. Bu avluya diğer avlular ile karışmaması için şadırvan avlusu da denilmektedir. Caminin giriş cephesine birleşik konumda bulunan revaklı ve genellikle yerden yükseltilmiş bir platform üzerinde bulunan alan son cemaat yeri denilmektedir. Namaz için zamanında yetişememiş yada camideki kalabalıktan dolayı içeriye girememiş insanların ibadet etmesi için ayrılmş bu bölüm, aynı zamanda caminin içine direk girilmesini engelleyen bir ön mekan/hazırlık mekanı durumundadır [19].

İslamiyetin ilk camisi olarak kabul edilen Mescid-i Nebevi'nin duvarlarla sınırlandırılmış üstü açık bir avlusu vardır. Bu avlu ibadet yeri olduğu kadar, cemaati karşılama, barındırma ve bir araya toplama işlevlerini karşılayan, insanların buluşma ve iletişim kurmalarını sağlayan önemli bir alandır [20]. Mescid-i Nebevi'nin avlusu, içerisinde gerçekleşen eylemleri karşılayan nitelikteki yapısı ile kendisinden sonra inşa edilen çeşitli medeniyetlerdeki camilerin avlu yapılanmalarına örnek olmuştur.

Bammat İslam'da Mekan Anlayışı makalesinde camilerin avlu yapılanmaları ile ilgili: '*Müslüman toplumlarda, camilerin avlusu resmi açıklamaların yapıldığı yani iktidarın simgesi, eğitim yeri, hastane, ve sığınak olarak kendini göstermiştir. Cami avlusu aynı zamanda müslüman (erkek) toplumun bir araya gelip dayanışmanın bilincine vardığı mekandır. Bu anlamıyla merkezi Yunan Agorası veya Roma Forum'una benzeyen bir işlev yüklenmektedir*' [20] ifadelerine yer vermektedir.

İslam Ortaçağ'ında cemaatin bir çok dini ve sosyal işlevini yerine getiren mekan olan cami ve avlusu toplanmış cemaatin merkez noktası olmuştur. Cerasi'nin ifadeleri ile:'*Bu mekanlarda sadece dini törenler değil, siyasal toplantılar, adli muhakemeler ve öğretim yapılır, ziyaretçi ve gezginler misafir edilirdi. Dini toplanma, toplumsal kontrol ve cemaat anlayışına dayanan cami, kendi bünyesinde birçok işlev ve birçok anlam barındırır*' [2][21].

2.2.1 İlk Cami ve İlk Külliye Örneği Mescid-i Nebevi

Mekke'de İslamiyet döneminde müslümanlar için bir arada ibadet yapmak için belli bir yapı olmadığı bilinmektedir. Hz. Muhammed hicret ederken Mekke ile Medine arasındaki Kuba'da 'Takva Mescidi' adı ile bilinen bir ibadet mekanı kurdurmuştur. Fakat İslam dünyasının ilk camisi Medine'deki Mescid-i Nebevi olarak kabul edilmektedir. Bu yapıda Hz Peygamberin konaklaması için bir alan inşa edilmiş, böylelikle ilk caminin de temelleri atılmıştır. Yapı ilk olarak tek sıra kerpiçten 1.50 - 2.00 m yükseklikte, yaklaşık 1022 m2'lik bir alanda, içerisinde Hz. Peygamber ve ailesinin kalacağı odalar bulunan üstü açık şekilde inşa edilmiştir (Şekil 2.18). Mescidin kuzey duvarının avluya bakan kısmında ise ibadet ve/veya sohbet edenleri güneşten korumak amaçlı hurma dalları kullanılarak bir sundurma yapılmış, sonrasında güney duvarına da bir çardak eklenmiştir (Şekil 2.19). Hz Peygamber ilk caminin yapımından hemen sonra Mescid-i Nebevi'nin duvarına bitişik şekilde bir eğitim kurumu olarak hizmet veren Suffa'yı kurmuştur. Eğitim fonksiyonunun yanı sıra Medine şehrinin ihtiyaç sahiplerine bir barınma yeri olarak da kullanılan Suffa, cami ile eğitimin birbirinden ayrı düşünülemez iki unsur olduğunun ilk örneği olmuştur. İslam Ansiklopesinde Nebi Bozkurt ilk mescid için '*Mescid-i Nebevî yapılışından itibaren Medine'nin en önemli ilim ve kültür merkezi olmuştur. Hz. Peygamber tarafından başlatılan eğitim ve öğretim faaliyetleri artarak devam etmiş ve mescid, bütün İslâm dünyasında özellikle dinî ilimlerde en önemli kültür merkezi olma özelliğini tarih boyunca sürdürmüştür. Mescidin harimiyle avlu ve revaklarında ders halkaları kurulmuş, hac mevsimlerinde İslâm dünyasının her yanından gelen âlimler bu derslere katılmaya özen göstermiştir*.' ifadelerini kullanmıştır [18] .

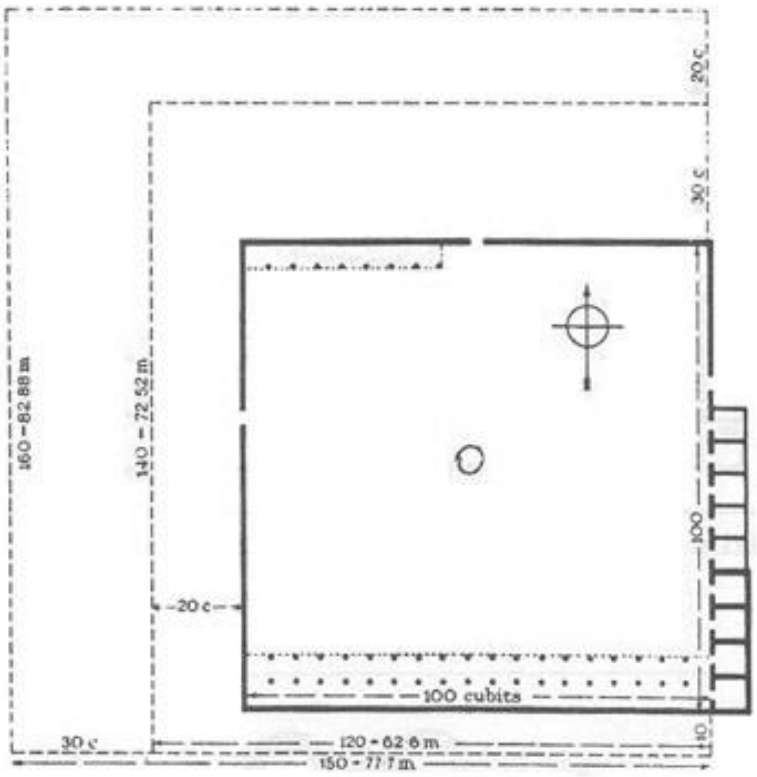
İslam medeniyetlerinde din ve devlet işlerinin bir arada olduğu bir anlayış hakim olduğundan, Hz.Peygamber müslüman halkın dini rehberi olmanın yanı sıra, idari konularda da onların yöneticisi konumunda olmuştur. Hz.Peygamber'in Arap kabilelerini Mescid-i Nebevi'de kabul etmesi, müslümanların idari konulardaki işleri ile burada ilgilenmesi İslam medeniyetinin ilk camisinin bir idare merkezi olarak görev yaptığı anlamına gelmektedir [21]. Mescid-i Nebevi örneğini sadece bir ibadet alanı olarak değerlendirmek elbette ki eksik bir yaklaşım olur. İslam dininin bir medeniyet tasavvuru olduğunu göz önüne aldığımızda, Mescid-i Nebevi her

türlü sosyal-kültürel ve politik meselelerin konuşulduğu ve Hz. Peygamber ile iştişare edildiği, Medine şehri için bir kent avlusu örneğidir.

Mescid-i Nebevî'nin yapılışından itibaren Medine'nin en önemli ilim ve kültür merkezi olduğunu sahabe Sehl b. Sa'd tarafından rivâyet edildiği şekli ile Hz.Peygamber'in :"Öğreneceği veya öğreteceği bir hayr (ilim/amel/harf) için kim benim şu mescidime (Mescid-i Nebevi) gelirse, Allah yolunda cihâd eden mücahit hükmündedir." hadisine dayanarak söylemek mümkündür [22].

İslam Peygamberi [23] adlı eserinde "Suffa ilk İslam Üniversitesi'dir" diyen Hamidullah, bir diğer eserinde Mescid-i Nebevi'nin eğitim işlevi ile alakalı şu tespitlerde bulunmaktadır:

"Medine Camii'nde platform şeklinde yüksek bir yer olan Suffa Okulu vardı. Okul için ayrılan Suffa'nın çok geniş olduğu sanılmaktadır. Burada okuyan talebeler geceleri de burada yatıyorlardı. Muhtemelen ensardan olan talebeler burada yatmıyorlardı. Bunlar öğrenim için gündüz geliyor, gece olunca evlerine dönüyorlardı. Fakat muhacirler burada hem ilim tahsil ediyor hem de geceleri burada yatıyorlardı. Önceleri Suffa'da yatılı kalanların sayısı seksen kadardı. Fakat bu sayı gündüzleri daha fazla oluyordu" [24].

Şekil 2.18 Mescid-i Nebevi plan gelişim şeması [16]

Şekil 2.19 Mescid-i Nebevi temsili görünüm modeli

İlk cami örneğinden başlarak cami mimarisi geleneğinde avlunun kullanımı hakkında ilk görüş Eyice'nin ifade ettiği gibi: *'Sadece yazılı kaynakların yardımıyla tanınan bu caminin basit şemasının ilk camilerin planlarının belirlenmesinde büyük rol oynadığı hatta islam mimarisinde daha sonra yapılan ibadet yerlerine ilham kaynağı olduğu kabul edilir. Bir takım ihtiyaçların en basit biçimde cevaplandırılmasından doğan, ortasında avlu şeklinde açıklık olan ve direklere oturan bir çardak veya damdan ibaret bu yapı tipinin bazı batılı sanat tarihçilerinin iddia ettikleri gibi ilkçağın Helenistik çarşı tesislerine yani agora mimarisine dayanmadığı da açıkça bellidir. Medine'deki bu ilk ibadet yeri,ondan sonra gelişen cami mimarisine ön örnek (prototip) olmuştur denilebilir*.' şeklindedir [23].

Meseleye farklı bir bakış açısı teşkil etmesi anlamında şu ifadelerede yer vermek gerekmektedir. *'Araplar, Hicretin ilk yıllarında yarattıkları mimari biçimleri Bizans - Sasani ve erken hristiyanlık dönemlerinde eski Mısır'ın kalıntıları üzerine kurarak geliştirmişlerdir. İşte o dönemden kalan iç avlu, mimaride islam gelenekleri ve mahremiyete uygun bir çözüm olduğundan benimsenmiş ve yaygınlaştırılmıştır. İç avlu aynı zamanda bu ülkelerdeki iklim koşulları ve sosyal ilşkiler açısından en uygun çözüm olduğundan konut, han, kervansaray ve cami gibi hemen hemen her yapı türünde rahatlıkla kullanılmıştır'* [25].

Fahrettin Paşa'nın Osmanlı döneminde Mescid-i Nebevi'nin iç avlusunda Medine'nin İngilizlere karşı savunulması mücadelesinde başarı gösteren kumandasındaki 42. alaya muharebe madalyası takması, cami avlusunun merasimlere ev sahipliği yapan bir mekan olduğunun göstergesidir (Şekil 2.20).

Şekil 2.20 Osmanlı Dönemi Mescid-i Nebevi'nin iç avlusunda merasim [2]

Mescid-i Nebevi'nin İslam tarihindeki ilk cami olmasının yanında, tasarımı ve sahip olduğu çoklu program düzeni ile ilk külliye örneği olma özelliğine de sahiptir.

Külliye kelimesi etimolojik olarak Arapça bütün anlamına gelen 'külli' köküne dayanmaktadır. Genellikle bir cami yada medrese etrafında şekillenen külliyeler, farklı işlevdeki yapıların bir araya gelmesi ile oluşan binalar topluluğu olarak tanımlanmaktadır. Devlet adamları, yakınları yada zengin tebaa tarafından haklın kullanımı için inşa ettirilen bu yapılar, halka hizmet eden sosyal tesislerdir. İslam Ansiklopedisi'nde külliye kavramı ve ilk cami örneği olan Mescid-i Nebevi ile ilgili olarak *'İslamiyet'in ilk devrinden başlayarak camiyle bütünleşen birçok fonksiyon bulunmaktaydı. Medine'deki Mescid-i Nebevi bu anlamda bir külliye gibi çok fonksiyona sahip ilk yapı olarak görülebilir '* ifadelerine yer verilmiştir [26]. Esas işlevi olan ibadet ile cami, eğitim fonksiyonu ile medrese, evsizlere ve yolculara mekan olarak kervansaray vb. külliye unsurlarını barındırması Mescid-i Nebevi için kullanılan bu tanımı desteklemektedir.

İlk İslam devletlerinden olan Emevi ve Abbasi Devletler'i dönemlerinde yapılan korunaklı saray yapıları ve bu yapılara bağlı bir çok birimden oluşan yapı toplulukları vardır. Karahanlı, Gazneli ve Selçuklu Devletleri'nde ribat olarak adlandırılan çok programlı külliye tipinde yapılanmalar görülmektedir. Anadolu topraklarındaki ilk külliye örneği Artuklular zamanında

[2] 15 Temmuz 1916 yılında Hicaz Kuvve-i Seferiyesi kumandanlığına atanan Ömer Fahrettin Türkkan Paşa, 2 yıl 7 ay süre ile Medine'yi İngilizler'e karşı savunmuş kahraman bir Osmanlı Paşasıdır.

Necmettin İlgazi tarafından yaptırılan Mardin'deki külliyedir [27]. Anadolu coğrafyasın'daki ikinci külliye örneği cami etrafına örgütlenmiş darüşşifa ve türbeden oluşan, Divriği Ulu Cami külliyesi'dir (1228-1229) [26] Anadolu Selçuklu döneminin ilk külliyesi, ulu camii, medrese ve türbe yapılarından oluşan Kayseri Hunad Hatun Külliyesi'dir (1328).

Anadolu Selçuklu'larda ticaret güzergahları üzerine kurulan han ve kervansaraylar çok işlevli olmaları itibari ile külliye özellikli yapılardır. Aslanapa [28] Anadolu Selçuklu'nun bu yapılarını 'ticaret, sosyal yardım ve kültürel işlevli mekanlar' olarak tanımlamıştır. Anadolu Selçuklu Döneminde inşa edilen medreseler de sahip olduğu eğitim işlevinin yanı sıra, şifahanelerinde sağlık hizmeti veren, mescid ve türbe birleşimi ile çoklu yapılanmaya sahip yapılardır.

Anadolu Beylikleri devrinde, Anadolu Selçuklu geleneğini südürmekle beraber yeni arayışların da gözlendiği külliye inşaatları devam etmiştir. Eşrefoğulları tarafından Beyşehir'de inşa dilen Beyşehir Eşrefoğlu Cami ve Külliyesi, hamam bedesten ve camiye bitişik türbe yapısı ile Beylikler Dönemi'nde yapılmış ilk külliye örneğidir (1297-1299). Benzer şekilde Menteşeoğulları döneminde inşa edilen Balat İlyas Bey Cami ve Külliyesi, bir avlu etrafında toplanmış cami, medrese, türbe, hamam yapılarından meydana gelmiştir (1403-1404).

Osmanlı Devleti'nin kurulması ile siyasi ve toplumsal bir politika olarak fethedilen şehirlerde ilk olarak inşa edilen cami, etrafında ticari ve sosyal hayatın örgütmenmesine olanak sağlamıştır. Osmanlı'nın cami çevresine yerleştirdiği ticaret için han, eğitim için medrese sosyal yapıya destek için hamam, imaret vb. yapılar şehirlerin merkezlerini oluşturan külliyeleri oluşturmuşlardır. Kuruluşundan itibaren özellikle Osmanlı Devleti'ne başkentlik yapmış İznik, Bursa, Edirne ve son başket İstanbul'da büyük ölçekli külliyeler inşa edilmiş, bu külliyeler genellikle sultanın gücünü temsil eden kendi adına yaptırdığı selatin külliyeler olmuştur.

Osmanlı Devleti'nde artan külliye yapım faliyetlerinin beraberinde yapıya eklenen fonksiyonların saysın da artış göstermiştir. Sultanların ve varlıklı banilerin yaptırdığı külliyeler cami, medrese, türbe, imaret, tabhane, darüşşifa, dükkanlar, hamam, han, sebil, çeşme, muvakkithane vb. yapıların tamamını yada belli bir kısmını içinde barındıran külliyeler Osmanlı şehirlerinin gelişmesine katkı sağlamıştır [26].

Kuban'ın ifade ettiği gibi *"İstanbul'daki külliyelerin büyük dış avluları, İstanbul'un forumlarıdır. Roma ve Bizans dönemlerinin yapılarla çevrili kent meydanı kavramı, İslam*

toplumunun her şeyi din bağlamında tanımlamaya çalışan sosyal sistemini yansıtarak, insanların toplanacağı alanları camiler çevresinde oluşturmuştur." [29].

İstanbul'un fethinden sonra 16.Yüzyıl boyunca inşa edilen Fatih, Bayezıd, Süleymaniye, Sultanahmet ve Yeni Cami gibi külliyeler bütün kente hizmet vermiştir. Kuban'ın ifadesi ile 'külliyelerin bu toplumsal işlevi onları kent yaşamının büyük toplantı merkezleri yapmaktadır. Bu açıdan kentsel mekanda yeni odaklar yaratan büyük külliye inşaatları ekonomik bir olaydır , sosyal ve politik ağırlığı büyüktür. Osmanlı sultanlarının yaşamında cami ve külliyesiyle onları yaşatacak bir vakıf kurulması , padişahlığın ve egemenliğin kentsel ölçekte bir simgesi sayılabilir' [30].

Bu açılardan külliyeler ve onların odağını oluşturan camiler , Osmanlı kentinin manevi temsiliyetinin bir aracıdırlar. Her sultan, kendi şahsında ve giderek de aile fetlerinin şahıslarında yeni bir cami ve ona bağlı sosyal yapılar yaptırarak, kendi külliyesini oluşturmuş ve ekonomik ve siyasal sınırları dahilinde kente damgasını vurmaya çalışmıştır [2].

16.Yüzyıl'da altın çağını yaşayan ve 17. Yüzyıl'da duraklama devrine giren Osmanlı Devletin'de bu yüzyıllarda inşa edilen Eski Fatih külliyesi, Beyazıt Külliyesi, Süleymaniye Külliyesi, Sultanahmet Külliyesi vb büyük külliyeler ile İstanbul'un kent yapsıını ve silüetinin oluşmasında etkili olmuştur. 18. Yüzyıl ile başlayan ve sonrasında devam eden siyasi ve politik değişimlerin beraberinde gelen mimari anlayış farklılıkları ve imar faaliyetlerindeki dönüşümler ile daha küçük ölçekli ve simetriden uzak düzensiz planlamalara sahip Nuruosmaniye Külliyesi, Beylerbeyi Külliyesi ve Ayazma Külliyesi vb. külliyeler inşa edilmiştir.

2.3 İlk İslam Devletleri'nde Cami Avlu İlişkisi

İlk İslam Devleti olan Emeviler, Dört Halife Dönemi'nden (632-661) sonra Müslüman Arap devletine egemen olmuş olan hanedandır. Hz. Ali'nin 661'de öldürülmesinden sonra başa geçen Emeviler, 750'de Abbasiler tarafından yıkılıncaya değin hüküm sürmüşlerdir.

Hz. Muhammed'in sağlığında Medine'de inşa edilen cami, sonraki bütün camilerin ilk örneği olmuştur. Peygamber zamanında yapılan bu camiden bir şey kalmadığı için, onun mimari değeri hakkında bir şey söylemek mümkün değildir. Bu bakımdan ilk islam camilerinin mimari değeri hakkında açık ve kesin bilgi edinmek, bugüne kadar bir bünye değişikliği geçirmeden

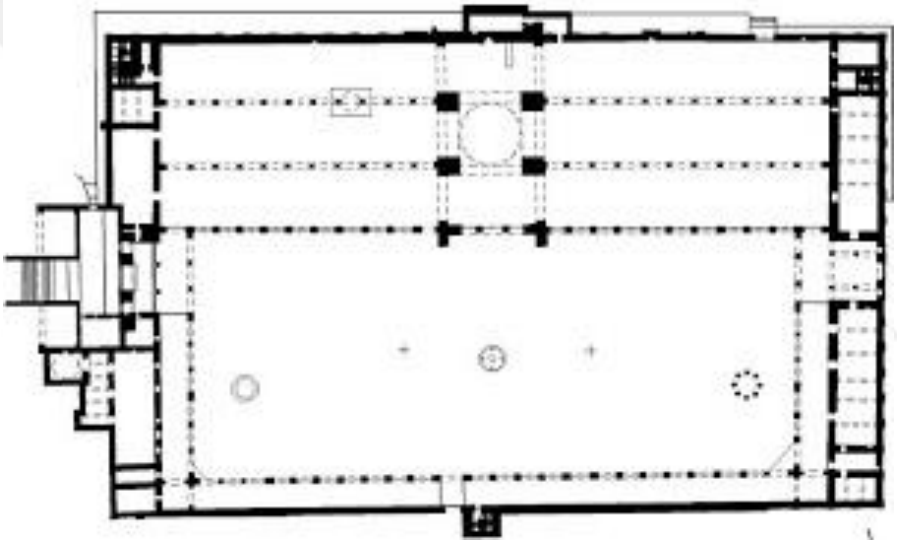
ayakta duran Emeviler tarafından inşa edilen Şam'daki Emevi camine başvurmakla ancak mümkün olacaktır. [31]

Şam Emevi Cami;

Dünyada en uzun süredir yaşanılan şehir olduğuna inanılan Şam'da bulunan Emevi Camisi'nin alanı, en az 3000 yıldır dinlerin tapınak inşa etmekte kullandıkları bir yer olmuştur. Emeviye Cami'nin nasıl doğduğu ancak kullanılan kaynaklar dikkate alınırsa anlaşılabilir. Miladın hemen öncesinde Şam bir Roma metropolüydü ve imparatorluk orada Zeus Damaskenos (Jupiter) için büyük bir tapınak yaptırmıştır. Jüpiter adına inşa edilen bu tapınak dikdörtgen şeklinde ve 385 x 305 m. ölçülerindeydi. Yapının her köşesinde de bir kule bulunuyordu. Günümüzde, bu dış duvarın bazı bölümleri hala ayakta olmasına rağmen tapınağın kendisinden geriye hiçbir şey kalmamıştır. 7. Yüzyıl'da Şam Emevi Sultanlığı'na geçtiğinde, kilisenin doğu bölümünü bir camiye dönüştürüp batı bölümünün eskiden olduğu gibi bir kilise olarak kullanılmasına izin vermişlerdir. Başlangıçta her iki dinin inananları aynı binayı iki ayrı bölümde kendilerine göre kullanma yoluna gitmişlerdir. Halife Muaviye İbn Ebu Sufyan döneminde, iki dinin de aynı ibadet yerini kullanmasına karar verilmiştir. Bu ortaklaşa kullanım, Velid bin Abdül Melik dönemine dek sürmüş. Ancak, zaman geçtikçe hem namaz için cemaati toplayacak kadar büyük bir yere hem de bu yeni dinin görkemini dünyaya göstermek için mimari bir anıta ihtiyaç ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu zaman zarfında, Emevi yönetiminde Şam İslam dünyasının başkenti haline gelmiş, halife *Velid* de şehrinin görüntüsünü kendisinden önce ve sonra gelenlerden hiçbir halifenin benzerini tasarlayamayacağı bir camiyle taçlandırmayı gerekli görmüştür. Halife Velid o dönemdeki kiliseyi yıktırarak 706 ile 715 yılları arasında bugünkü camiyi inşa ettirmiştir (Şekil 2.21). Yapımında binlerce Kıpti, İranlı ve Bizans zanaatkarın çalıştığı Emevi Camisi kompleksinde bir ibadet yeri, geniş bir avlu ve orayı ziyarete gelen hacılar için yüzlerce odadan oluşmaktadır [32].

Şekil 2.21 Şam Emeviye Cami (706-714/71) [33]

Şekil 2.22 Şam Emeviyye Cami planı

Binanın yerleşim planında Medine'deki Peygamber Camisi temel alınmıştır. 10 yıl boyunca bu yeni ulu camiyi inşa etmesi için yüzlerce taş ustası ve zanaatkar bu büyük projede çalışmıştır. Emevi Camisi daha sonraki yıllarda Moğol istilası, depremler ve yangınlarla çok büyük kayıplar yaşamıştır. Son yıllarda yaşanan iç karışıklılar ve savaşların sonucunda eski ihtişamını koruması mümkün olmamıştır. Şam'daki Emevi Camisi devrine göre önemli bir yapıdır. Yapının 136 m boyundaki ve 40 m derinliğindeki harim üçgen bir alınlığı izleyen bir kubbe tarafından örtülmüş bir orta sahnı bulunmaktadır (Şekil 2.22).

Şekil 2.23 El-Ezher Cami avlusu

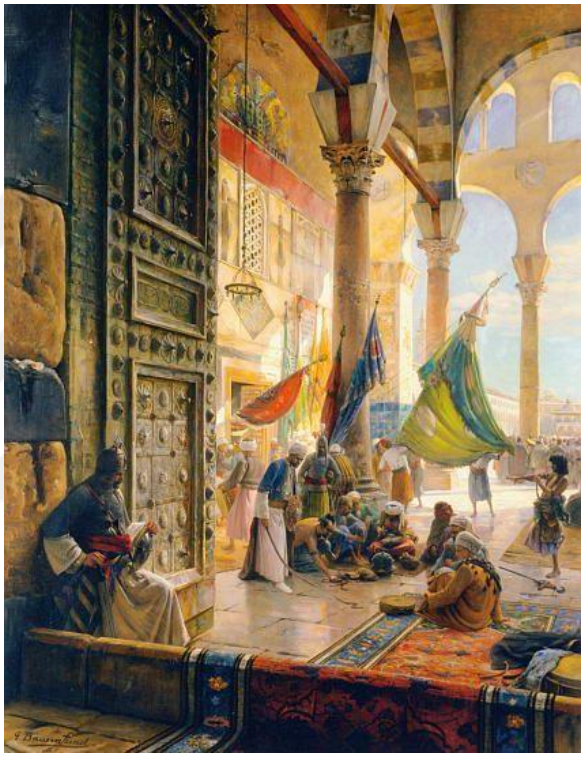
Şekil 2.24 Mosquée d'El-Azhar [34]

12. Yüzyıl'da İbn Cübeyr, Bağdat'da İmam Razi Kazvini'nin camide dersler verdiğini ve 13.Yüzyıl'da İbn Batuta Mısır El-Ezher Cami (Şekil 2.23 - Şekil 2.24) ve Şam Emeviyye Cami'nde derslerin yapıldığını rivayet etmişlerdir. Bu ifadeler İslamın ilk camisinden yıllar sonra da, medreselerin açılmasına rağmen, caminin eğitim merkezi olma rolünü halen devam ettirdiğinin bir göstergesidir [21].

Eğitim fonksiyonunun yanı sıra Emevi Cami'nin avlusunun, kentin meydanı ve insanlar için bir iletişim alanı olduğunu yapılmış resim ve gravürlere bakarak söylemek mümkündür (Şekil 2.25 – 2.26). Alman ressam Gustav Bauernfeind'ın 1890 tarihinde yaptığı resimlerde Emeviye Camii'nin avlusunda revakaların altına halı serip üzerine oturmuş muhtemelen bir şeyler satan bir adamın ve satıcının etrafında alışveriş yapan insanları aynı zamanda ellerinde bayraklar olan bir kalabalığın avlu içerisinde toplandığı görülmektedir. Sanatçının görsellerdeki bu betimlemeleri cami avlusunun sosyal hayattaki yeri ile ilgi fikir sahibi olmamızı sağlamaktadır.

Şekil 2.25 Şam Emevi Cami Avlusu [35]

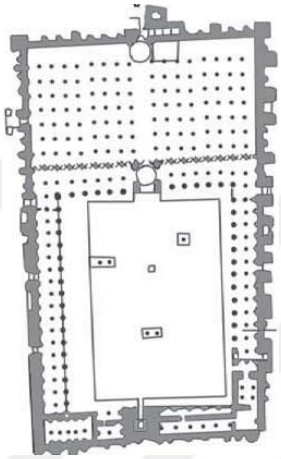

Şekil 2.26 Şam Emevi Cami Avlusu [35]

600 tarihinde kurulan Emevi Devleti'nin hükümdarlığı 750'de sona ermiştir. Emeviler, doğu vilayetlerinde kendini gösteren kuvvetli siyasi ve dini bir muhalefetle uğraşmak zorunda kalmışlardır. Halifeliğin temsil ettiği sünnilik akidesi, karşısına türlü mezheplerin, özellikle Hz Ali'yi meşru halife olarak tanıyan şiiliğin dikildiğini görmüştür. Abbasiler Hz. Ali'nin soyundan olanlarla anlaşarak Horasan'ı Emevilere karşı ayaklandırmışlardır [36].

Kayrevan Cami (Sidi Ukbe Cami);

Kuzey Afrika'daki ilk İslam şehri olan Kayrevan'da bulunan Kayrevan Camii'in yapımına Ukbe bin Nafi tarafından 670 yılında başlanmış, yapı Emevi Halifesi Hişam bin Abdülmelik zamanında tamamlanmıştır. 135x80 m'lik bir alana inşa edilmiş olan caminin, 67x56 m boyutlarında revakla çevrilmiş bir avlusu vardır (Şekil 2.27- Şekil 2.28). İnşa edildiği dönemden itibaren işgallerden dolayı zarar gören yapı, 724 yılında Emevi Halifesi Hişam b. Abdülmelik tarafından genişletilmiş, ardından 772 yılında Abbasiler döneminde tekrar inşa edildikten sonra günümüze ulaşan son haline kavuşmuştur.

Şekil 2.27 Kayrevan Cami planı

Şekil 2.28 Kayrevan Cami

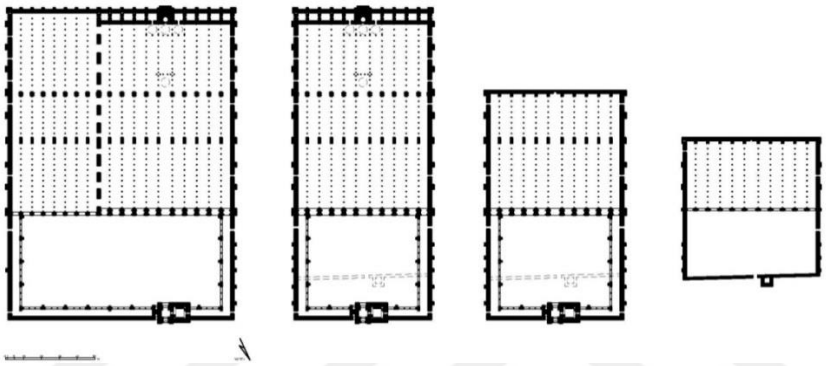
Düzgün dikdörgen bir plana sahip olmayan caminin harim kısmı mihraba dik 17 sahından oluşmaktadır. Ana ibadet kısmının üst örtüsü mihrap önü kubbesinden ve sahınların üzerini örten düz çatıdan meydana gelmektedir. Çift sıra revak ile çevrelenmiş avlusunun kalın dış duvarları kale duvarı görüntüsüne sahiptir.

Şekil 2.29 Kayrevan Cami avlusu

Kurtuba Cami;

Emevi Devleti Abbasiler tarafında yıkıldıkan sonra, Emevi soyundan gelen Abdurrahman İspanya'da Endülüs Emevi Devleti'ni kurmuştur (756). Endülüs Emeviler'in başketi olan Kurtuba'da 876 yılında I.Abdurrahman tarafından inşa edilen Kurtuba Cami, ilk yaıldığında 75x100 m ölçülerine sahip idi. Yapı, yıllar içerisinde orijinal plan şemasına uygun şekilde yapılan eklemeler sonucunda 175x334 m boyutlarına ulaşarak, İslamiyetin en büyük camilerinden biri haline gelmiştir. Yapı, inşa edildiği ilk plan şemasından genişletilmiş son haline kadar, önceleri revaksız sonrasında revakların eklendiği bir avluya sahiptir (Şekil 2.30-2.31)

Şekil 2.30 Kurtuba Cami plan gelişim şeması [37]

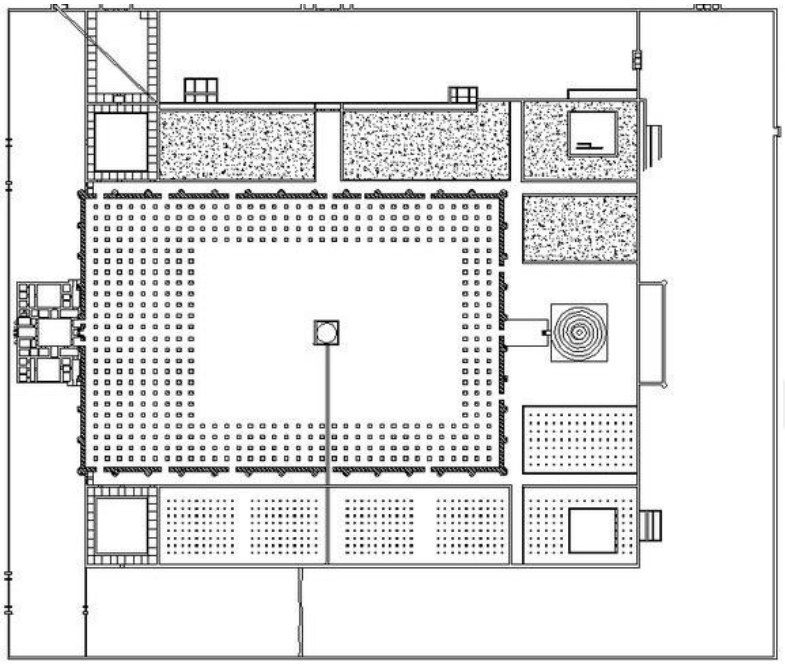
Şekil 2.31 Kurtuba Cami [38]

3 yıl süren savaştan sonra (747-750) halifelik Abbasilere geçmiştir. Bu değişliklerin beraberinde hilafet merkezi doğuya kaymış Şam'dan Bağdat'a geçmiştir ve doğal olarak sanat bu değişikliğin etkisinde kalmıştır. Çünkü idari merkeze bağlı olan sanat ve kültür merkezi yer

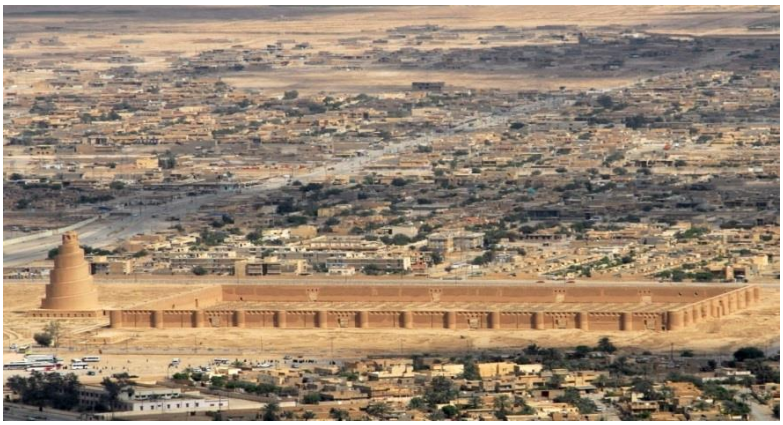
değiştirmiş ve Akdeniz dünyasından uzaklaşmıştır. Abbasilerin Bağdat'da ve Rakka'da yaptırdıkları camilerden hiçbir şey kalmamıştır. Bunların varlığını yalnızca tarihi kaynaklardan öğrenmemiz mümkündür. Buna karşlık Samarra'daki Cami'ül Kebir ve Ebu Dulef Camii'nden , ilk durumlarını belli eden kalıntılar hala mevcuttur [36]

Samarra Ulu Cami;

Samarra Ulu Cami, Halife Me'nun tarafından Dicle'nin sol tarafında kurulan yeni şehir Samarra'da, Halife Mütevekkil tarafından 848- 852 yılları arasında tarihin yapılmış en büyük camisi olarak inşa ettirilmiştir. Cami, ziyadeleri (dış avlusu) ile birlikte yaklaşık 150.000 m2'liik bir alana sahiptir (Şekil 2.32) [36].

Şekil 2.32 Samarra Ulu Cami planı [16]

Şekil 2.33 Samarra Ulu Cami [39]

Samarra Ulu Cami, avlusu işlevsel olarak farklı bir amaç için inşa edilen ve bu durumun yapıya olan etkisini açıkça görebildiğimiz en önemli örneklerden biridir (Şekil 2.33)**.** Samarra Ulu Cami'nin büyük avlusu, askerlerin bir arada namaz kılmalarını sağlamak üzere ibadet alanı genişletilmiş bir mekan olmanın yanı sıra, namaz saatleri dışında çeşitli askeri eğitim ve talimlerin alanı da olmalıdır. Korunaklı kalın avlu duvarlarına ve gözetleme kulesi olarak kullanılabilecek tasarımı olan bir minareye sahip olması yapının askeri özelliklerine vurgu yapmaktadır (Şekil 2.34) .

Şekil 2.34 Samarra Ulu Cami Minaresi ve Avlu Duvarı [39]

2.4 Türk İslam Devletleri'nde Cami Avlu İlişkisi

Türkler X. Yüzyıl'dan itibaren İslamiyeti kabul etmeye başlamışlardır. Türklerin milli karakter ve yapısına uygun bu dini kabul etmeleri Türk ve İslam tarihinin yanı sıra dünya tarihinde de önemli bir dönüm noktası olmuştur. İslamiyet Türkler arasında ilk kez Maveraünnehir bölgesinde yayılmaya başlamıştır.

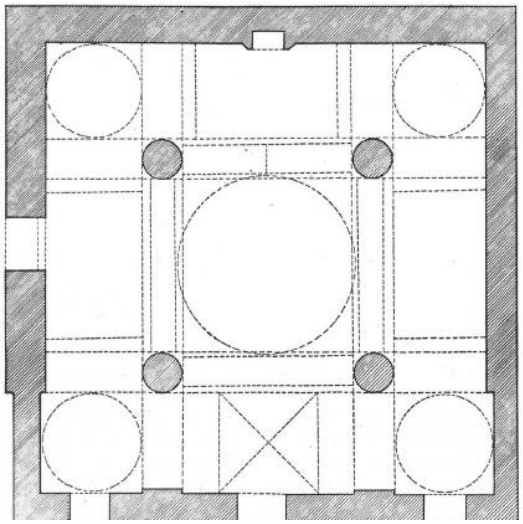
Karahanlılar İslamiyet'i ilk kabul eden Türk devleti olduğundan Türk - İslam mimarisinin temelini atmışlardır. Mimari anlayışları kullandıkları teknik ve malzemeler ile tarihsel süreç içerisinde önemli bir yer teşkil etmektedir. Malzeme bakımından Karahanlı yapılarının temellerinde taş, duvarlarında ise kerpiç ve tuğla kullanılmıştır. Yapıların süslemeleri oldukça sadedir ve tuğla malzemenin değişik dizilişleriyle dekorasyon oluşturmuşlardır.

Karahanlı'ların sahip olduğu önemli cami tipolojilerinden biri '*etrafı kare veya dikdörtgen duvarla sınırlanan bir avlunun kıble yönüne portal şeklinde bir mihrab yapılarak namazın bu mihraba yönelinerek avluda kılındığı camile*r' şeklinde tanımlanan namazgah tipi camilerdir. Namazgâh Cami tipi, Türk İslam mimarisinin şekillenmeye başladığı yıllarda avlu cami tipolojisinin devam ettiğini gösterir [40]. Bu tipolojinin yanı sıra diğer bir tip Karahanlı Devleti' nde örneklerinde raslatığımız merkezi plan şemalı tek kubbeli cami tipidir. Hazer Degaron Cami ve Talhatan Baba Cami bu tipolojide günümüze ulaşan örneklerdir.

Buhara Hazer Degaron Cami;

Buhara şehrine yaklaşık 40 km mesafede, Hazar bölgesinde, XI. Yüzyıl'da inşa edildiği düşünülen Hazer Degaron Camisi, Karahanlı mimarlığının kerpiç kullanımından, tuğla kullanımına geçiş sürecinde inşa edildiğinden, yapıda kerpiç ve tuğla karışık olarak kullanılmıştır. Cami, planı ve mimarisi itibari ile tarihsel süreçte önemli bir gelişme kaydetmiştir. Dört sivri kemere oturtulmuş yaklaşık 6.50 m çapındaki kubbesi ve köşelerine yerleştirilmiş küçük kubbeleri ile prototip bir merkezi plan şemasını ortaya koymaktadır (Şekil 2.35-Şekil 2.36). Karışık malzeme kurgusu ile duvarları kerpiçten, ve orta kubbenin oturduğu kemerler tuğladan yapılmıştır. XVI. Yüzyıl'da Osmanlı mimarisinde ortaya çıkan dört yarım kubbeli ve bir ana kubbeli, merkezi plânlı camiler açısından bu erken Karahanlı camisinin, büyük önem teşkil ettiği düşünülmektedir [28]. Karamağaralı'nın yorumu ile Hazer Degaron Cami:'*Plan ve strüktürü sayesinde sahip olduğu toplu ve geniş mekanı bakımından ,Edirne Eski Cami'den daha ileri bir safhaya 400 sene öncesinden ulaşmıştır. Hazer Camii'nde Şehzadebaşı Camii^nin prototipini görmek mümkündür*' [41]

İbrahim Çeşmeli yapı ile ilgili; '*Degaron Cami, mimari komposizyonu ile Orta Çağ ve Orta Asya cami mimarisinde ilk ve tek örnektir. Degaron Cami'nde gördüğümüz mimari şema muhtemelen Orta Çağ'da yapılmış olan kare planlı, dört ayaklı ve merkezi kubbeli ateş tapınaklarından kaynaklanmıştır.'* ifadelerini kullanmıştır [42].

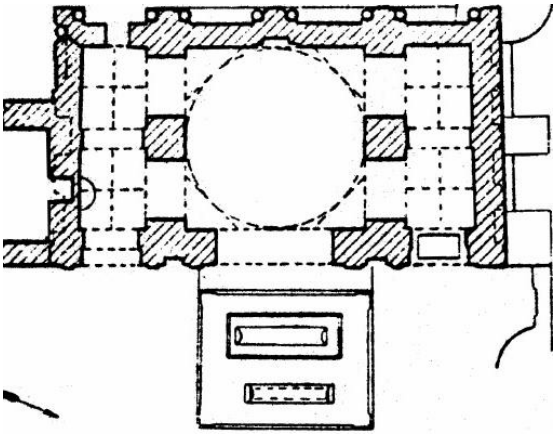
Şekil 2.35 Hazer Degaron Cami planı [16]

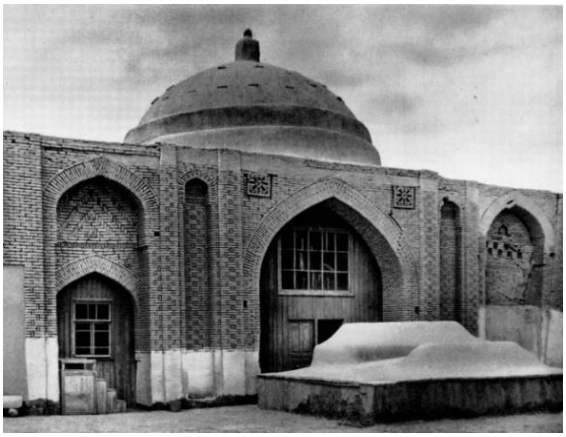
Şekil 2.36 Buhara Hazer Degaron Cami [16]

Talhatan Baba Cami;

Karahanlı mimarisinin diğer bir önemli yapısı olan Talhatan Baba Camisi, XI.-XII. Yüzyıllar'ında Mevr şehrine yaklaşık 30 km uzaklıkta inşa edilmiştir. Yapı tek kubbeli merkezi plan şeması ile merkezi mekan anlayışının öncülerinden biridir (Şekil 2.37-Şekil 2.38). Caminin geniş orta sahnını bütünü ile örten erkezi kubbe, mekan gelişmesinde Selimiye'ye ulaşacak olan düzenin başlangıcıdır. Kıbleye dik üç sahna ayrılan, enlemesine dikdörtgen şekilde düzenlenmiş bu plan şeması gelişerek Üç Şerefeli Camii doğuracaktır [41].

Şekil 2.37 Talhatan Baba Cami planı [16]

Şekil 2.38 Talhatan Baba Cami [16]

Dört eyvanlı orta avlu kullanımını kervansaray yapılarında sıkça gördüğümüz Karahanlı mimarisinin bu iki cami yapısında avlu fonksiyonlu herhangi bir öğesi günümüze ulaşmamıştır. Karahanlılar Dönemi'ne ait çalışmaların az olması ve elimizde Karahanlı kent

dokusu ile alakalı yeterli bilginin olmaması, bu medeniyete ilişkin yapılan yorumları kısıtlı hale getirmektedir.

İslam mimarisi tarihi için olduğu kadar Türk mimari tarihi açısından da son derece önemli gelişmeleri Gazneli Devri mimarisinde gözlemlemek mümkündür [43].

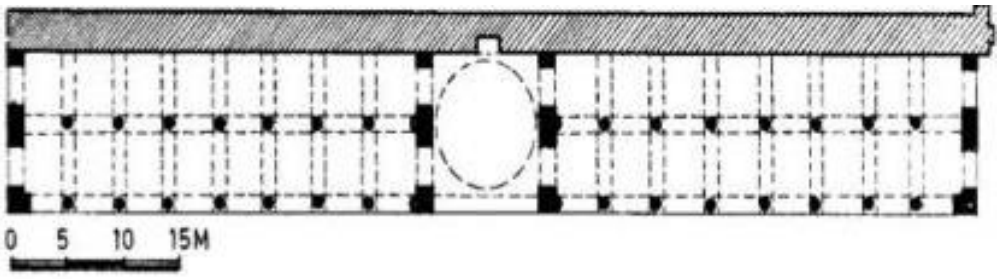
Şekil 2.39 Leşker-i Bazar Ulu Cami [16]

Leşker-i Bazar Ulu Cami;

Xl. Yüzyıl'ın ilk çeyreğinden bir örnek olan Gazneli'lerin ordugah şehri Laşker-i Bazar'da ki Ulu cami, Türk-İslam camileri arasında önemli bir yere sahiptir. Yukarıda bahsettiğimiz kıbleye dik üç sahna ayrılmış enine dikdörtgen planlı aynı şemanın kullanıldığı Laşkeri Bazar Ulu Cami, ihtiyacı karşılamak üzere ana mekanın iki yanına ilave sahınla eklenerek genişletilmiş olmalıdır [41].

Yapı, Laşker-i Bazar Sarayı'nın geniş dış sur duvarına bitişik olarak konumlanmıştır. Caminin üst örtüsünü yalnızca, iki sıra sütuna taşıtılan mihrap önü kubbesi oluşturmaktdır. Yapılan kazı çalışmaları sonucu gün yüzüne çıkarılan yapının kalıntıları, kemerlerle avluya açılarak kalabalık cemaate hizmet edebilen bir konumda olabileceğini göstermiştir (Şekil 2.39). Yapılan çalışmalar caminin Sultan Mahmut (998-1030) yada I.Mesut (1030-1014) dönemlerinde inşa edilmiş olduğu düşündürtmektedir [44].

Yapının tarihte teşkil ettiği yerin önemini üstü kubbe ile örtülmüş mihrabı önündeki kare planlı alan arttırmaktadır. İlk kez karşılaşılan enine genişleyen mihrap önü kubbeli bir harim planı, Anadolu Türk mimarisinde benzerlerini gördüğümüz mimari anlayışın temelini oluşturmuştur (Şekil 2.40) .

Şekil 2.40 Leşkeri Bazar Ulu Cami planı [16]

Tuğul Bey tarafından 1037 yılında kurulan Büyük Selçuklu Devleti Orta Asya'dan Basra Körfezi'ne kadar geniş bir coğrafyada hakim olmuştur. Sırası ile Aral Gölü çevresine, Horasan'a ve İran'a doğru ilereyen Selçuklu Devleti Anadolu şehirlerinde kurduğu hakimiyet ile büyük bir güce kavuşmuştur [45]. İzlediği politikalar ile İslam coğrafyasında birleştirici bir rol üstlenen Büyük Selçuklular sanat ve mimarlık alanlarında Karahanlılar ve Gazneliler'in temelini oluşturdukları Türk- İslam sanatı ve mimarisi tabanını kullanarak bu sanatları geliştirmişlerdir [15].

Karahanlı ve Gazneli mimarisinde hemem hemen tüm yapı tiplerinde geniş ölçüde uygulanmış olan dört eyvanlı avlu şemasını ilk kez cami mimarisinde kullanan Büyük Selçuklular, caminin güney eyvanına -kıble eyvanı- kubbeli bir birim -mihrap önü kubbesi- ekleyerek tüm Iran ve Orta Asya camiilerinin vazgeçilmez plan şeması olacak yeni bir tipoloji oluşturuşlardır [40].

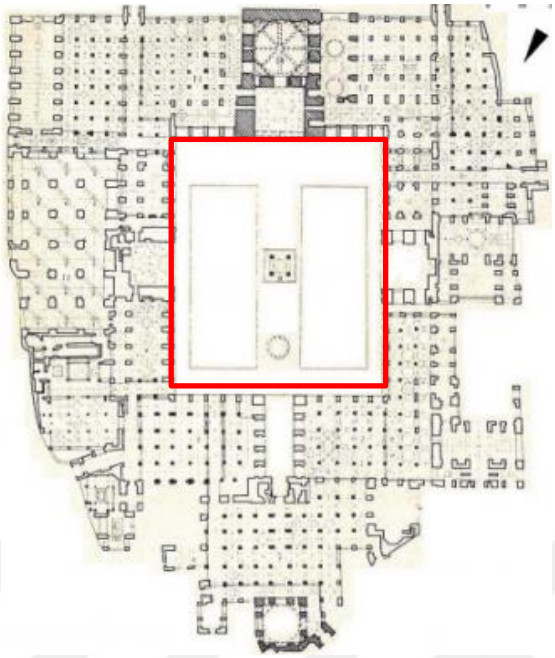
Büyük Selçuklu Devleti Gazneliler ve Karahanlılar'ın ribatlarda kullandığı eyvanı, Talhatan Baba Camii'nin planı ile kaynaştırarak harimin önüne büyük bir avlu, avlunun diğer üç kenarına da birbirine revaklarla bağlı üç eyvan yerleştirerek Isfahan, Ardistan ve Zevvare'de örnekleri bulunan merkezi kubbeli, eyvanlı ve avlulu büyük Cuma camilerini ortaya çıkarmıştır [41].

İsfahan Mescid-i Cuması (1072-1092);

İsfahan Mescid-i Cuması yaklaşık dikdörtgen plana sahip mihrap önü kubbeli, dört eyvanlı, avlulu, çok ayaklı bir yapıdır. İran ve Orta Asya eyvanlı mekan geleneği ile avlulu, çok ayaklı Arap camilerinin birleşimi ile ortaya çıktığı düşünülmektedir [42].

İsfahan Mescid-i Cuması Selçuklular'dan sonra İlhanlılar, Muzafferiler, Akkoyunlular ve Safeviler zamanında yapılan ilavelerle büyük bir yapı topluluğu haline gelmiştir. Cami mihrap

önü kubbeli bir harim, dört eyvanlı revaklı bir avlu ve kuzeyde yer alan bir mekandan oluşmaktadır (Şekil 2.41) [18].

Şekil 2.41 İsfahan Mescid-i Cuma planı [16]

Mescid-i Cuma Cami, dört eyvanlı avlu şemasının cami yapısına uyarlanmış ilk örneğidir. Camide dört eyvanlı avlu yapılanmasının kullanılmasının sebebi Sünni mezhebinin dört alt kolu olan Hanefi, Şafi, Hanbelli ve Maliki mezhebleri mensuplarının namaz ibadeti sırasındaki küçük farklılıklardan dolayı kendi imamları ile birlikte Emir'in arkasında namaz kılmalarını sağlamaktır şeklinde yorum yapmak mümkündür (Şekil 2.42).

Isfahan Mescid-i Cuma'dan yıllar sonra benzer şekilde Evliya Çelebi'in Seyahatnamesi'nden [58] öğrendiğimize göre; mezheplerin ortaya çıkmasından sonra farklı mezhebe tabii olanlar, Mescid-i Nebevi'ye yerleştirilen mihrapların arkasında ayrı ayrı namaz kılmışlardır. 17.Yüzyıl'da camide önce Şafi, sırasıyla Hanefi, Maliki ve Hanbeli mezhepleri mensupları namaz kılmış müezzinler ise bu sırada konumlarını korumuş her mezhebe sırasıyla müezzinlik yapmışlardır [58]

Şimşek [47] İsfahan Mescid-i Cuma'daki dört eyvanlı avlu şemasına getirilen Sünni mezheplerin itidaki yorumunun yanı sıra, Büyük Selçuklu Devleti'nin yönetim merkezi ve siyasi gücünün simgesi olan saraylarına ait bir yapı olan bu şemanın cami mimarisine uyarlanması ile, Selçuklular'ın siyasi otorite ile dini otoritenin bir olduğu anlayışını benimsedikleri anlaşılmaktadır.' Şeklinde yorumda bulunmaktadır. Büyük Selçuklu'nun din

anlayışının dünya ve ahiret arasında dengeli bir tutum sergilemiş olması fikri, avludaki eyvanların ibadet mekanı olan cami ile, ibadet harici sosyal fonksiyonlar için kullanılan bir şehir merkezi misyonuna sahip avluyu, yani uhrevi bir mekan ile dünyevi bir mekanı, yapı boşluk ilşkisi içerisinde kademeli olarak birbirinden ayırarak yumuşak bir geçiş sağladığı ifade edilmektedir [47].

Şekil 2.42 İsfahan Mescid-i Cuması 1072 [16]

Sonrasında Anadolu'da hüküm süren Anadolu Selçuklu Devleti, Selçuklular tarafından kurulan bir Türk devletidir. 1071 Malazgirt Savaşı ile Türklerin Anadolu'ya yerleşme ve yayılma hızı artmıştır (Şekil 2.43). Bu yüzyılda bir Selçuklu komutanı olan I. Süleyman Şah Anadolu fetihlerini batıya yönlendirerek, Bizans hakimiyetinde olan İznik'i ele geçirmiştir. 1075'te aldığı İznik'i başkent yaparak Anadolu Selçuklu Devleti'ni kurmuştur. Anadolu Selçuklu Devleti'nin hakimiyeti Mogolların Anadolu'daki egemenliğinin artması ve son sultan II.Mesut'un ölümü ile 1308'te sona ermiştir [45].

Şekil 2.43 Anadolu Selçuklu Devleti Haritası [48]

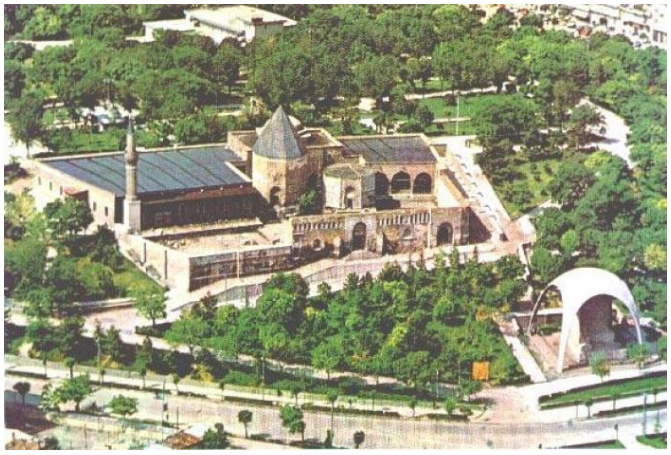
Tarih boyunca Anadolu'da birçok önemli eser bırakmış olan Anadolu Selçuklu Devleti, inşa ettiği camiler ile de coğrafyanın mimari mirasına katkıda bulunmuşlardır. Selçuklu cami mimarisinin Anadolu coğrafyası'nda geçirdiği dönüşüm ile alakalı Haluk Karamağaralı: '*Selçuklular kubbeli ve eyvanlı harim şemasını Anadolu'ya da getirmişlerdir ve yaygın olarak kullanmışlardır. Ancak, Büyük Selçuklu Mescid-i Cumalarının plan şeması Anadolu'da değişikliğe uğramış; revaklı ve eyvanlı avlu küçültülerek üzeri örtülmüş ve harime dahil edilmiştir. Anadolu camilerinde orta sahna avluyu temsilen, altında bir şadırvan buunan bir aydınlık feneri eklenmiştir.'* İfadelerini kullanmıştır [41].

Avlusunun açık olarak bırakılması ve doğrudan avluya açılan harimi ile Malatya Ulu Cami İran ile Anadolu arasında bir ara tip konumundadır [41].

Osmanlı Devletinin Anadolu Selçuklu Devleti'nden devraldığı camilerde, Konya İplikçi, Erzurum ve Kayseri Ulu Camileri gibi mihrab önü kubbeli ve çok ayaklı , avlusunun özgünlğü kesin olmamakla birlikte Konya Alaaddin Cami, Sivas Ulu Cami gibi mihrab önü kubbeli ve avlulu tüm bunlara ek olarak döneminin tek örneği olma özelliğine sahip olan Malatya Ulu Cami'ndeki gibi iç avlulu şemalara rastlamamız mümkün.

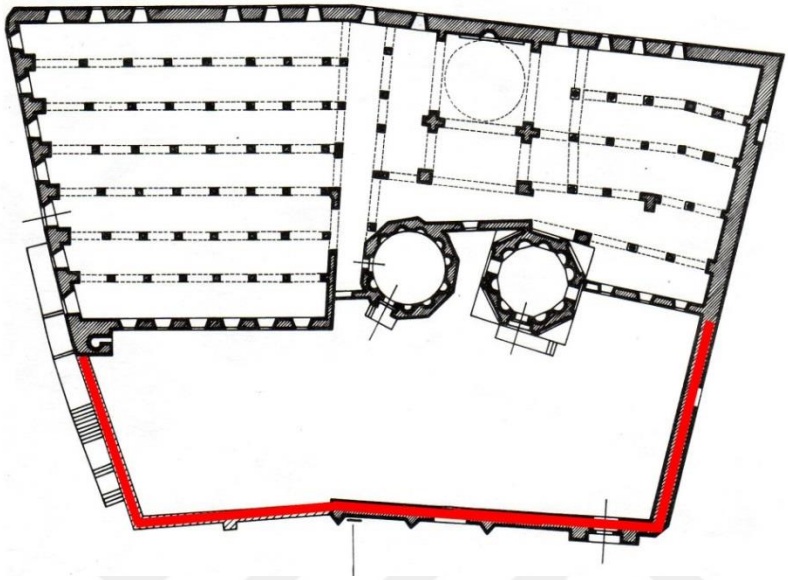
Konya Alaaddin Cami (1155);

1155 yılında inşa edilen yapının banisi, dönemin Anadolu Selçuklu Devleti sultanı I.Mesud'dur. Eserin mimarı Şam'lı Havlan oğlu Mehmed'dir. Anadolu Selçuklu Devleti'nden günümüze gelen en erken tarihli cami, ilk şekillenmeleri 12.Yüzyıl'ın ortalarına kadar inen Konya (Ulu) Alaaddin Camii'dir. Yapının inşa, bani ve tamir kitabeleri bulunmaktadır (Şekil 2.44).

Şekil 2.44 Konya Alaaddin Cami [49]

Yapının harim kısmı muntazam olmayan iki ana bölümden oluşan enine dikdörgen bir plana sahiptir. Doğuda bölüm 6 sütun sırasıyla 7 sahına bölünmüştür (Şekil 2.45). Değişik görünümdeki sütunların büyük bir bölümü başka yapılardan getirilmiş, devşirme malzemelerdir.

Şekil 2.45 Konya Alaaddin Cami planı [16]

Sütunlar birbirine sivri kemerle bağanmış üzeri düz çatı ile örtülmüştür. Harimin kuzey tarafında oldukça gniş bir avlu bulunmaktadır (Şekil 2.46 - Şekil 2.47).

Şekil 2.46 Konya Alaaddin Cami avlusu [50]

Şekil 2.47 Konya Alaaddin Cami avlusu [50]

Harimin ön tarafındaki bu avlu harimde de olduğu gbi düzgün bir geometriye sahip değildir. Avlunun güneydoğu kısmında, harimdeki çok sütunlu kısmın ön tarafında ahşap direklerin

taşıdığı ve üstü saçakla örtülü, son cemaat mahallini hatırlatan bir bölüm bulunmaktadır (Şekil 2.48).

Şekil 2.48 Konya Alaaddin Cami avlusu [50]

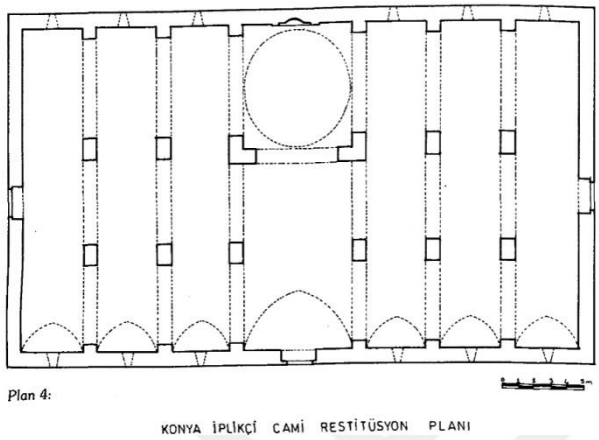
Konya iplikçi Cami;

12. Yüzyıl'da inşa edilen yapının banisi ve mimarı bilinmemektedir. Anadolu Selçuklu dönemi camisidir. İnşa ve bani kitabeleri bulunmayan ve geçirdiği onarımlar sonucunda, özgün durumunu neredeyse tamamen kaybetmiş olan İplikçi Cami'nin genel görüşler doğrultusunda II.Kılıçaslan zamanında yapıldığını söylemek mümkündür (Şekil 2.49).

Şekil 2.49 Konya İpilkçi Cami [50]

Kıble duvarına paralel üç sahınla enine gelişmiş bir ibadet mekanı vardır. Orta sahnı bir iç kubbe ile örtülü, diğer sahınlar ise çapraz tonozlarla örtülüdür (Şekil 2.50). Yapı sadece harim kısmından oluşmaktadır ancak güney cephesinde, cepheye bitişik durumda kubbeli bir birim daha bulunmaktadır [11]. Masif bir cephe özelliği sergileyen yapının avlusu ve son cemaat mahali yoktur (Şekil 2.51).

Şekil 2.50 Konya İplikçi Cami planı [16]

Şekil 2.51 Konya İplikçi Cami

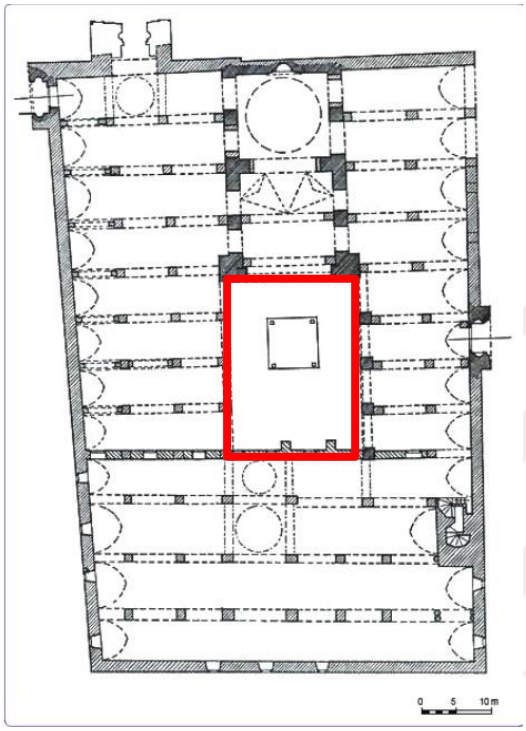
Malatya Ulu Cami (1247);

Yapım yılı 1247 olan caminin banisi İlyas bin Şahabeddin Ebubekir, mimarı ise kitabesi dışında eyvan kemerlerinde bazı sütun başlıklarında ve kubbe kasnağındaki nişte yazıldığına göre Yakub bin Ebubekir el-Malati'dir (Şekil 2.52).

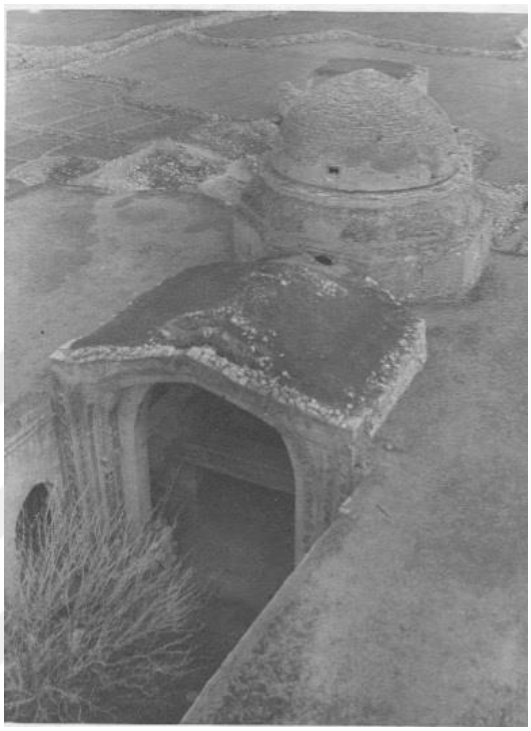

Şekil 2.52 Malatya Ulu Cami [49]

Cami 36 × 57 m. ölçüsünde, kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen planlıdır. Mihrap ekseni üzerindeki mihrap önü kubbesiyle eyvanın iki yanında sahınlar yer almaktadır. Büyük Selçuklular'dan devir alınan dört eyvanlı cami geleneği, Malatya Ulu Camii'nde tek eyvanlı ve Büyük Selçuklu örneklerine oranla daha küçük iç avlulu bir plan şeması ile karşımıza çıkmaktadır (Şekil 2.53).

Şekil 2.53 Malatya Ulu Cami planı [16]

Şekil 2.54 Malatya Ulu Cami avlusu

Anadolu Selçukluları sadece İran kültürünün etkisinde yapılar inşa etmemişler, Anadolu'nun yerel yapım tekniklerinden de etkilenerek kendi kültürlerini oluşturmuşlardır. Malatya Ulu Camii'nde akrabaları Büyük Selçuklular'ın mimari üslûbunu hem plan şemasında hem de malzemede kullanmışlardır. Malatya Ulu Cami mihrap önü kubbeli mekânı (maksuresi), buna bitişik eyvanı ve doğu - batı yönlerinde revaklarla tanımlanmış avlusu ile Büyük Selçuklular'ın İran ve Azerbaycan'da inşa ettikleri dört eyvanlı ve avlulu plan şemasının Anadolu'da görüldüğü tek camidir (Şekil 2.54-Şekil 2.55) [51], [45]. Bu anlamda Büyük Selçukluların İsfahan, Zevare ve Ardistan Mescid–i Cuma camileri ile benzerlik göstermektedir [45].

Şekil 2.55 Malatya Ulu Cami avlusu [50]

14. Yüzyıl'a gelindiğinde dağılan Anadolu Selçuklu Devleti'nden sonra, Anadolu'da iktidar mücadelesi veren küçük devletler mimari üslup olarak, Selçuklu yapılarının mimari biçimlerini benimsemişlerdir. Geçen zaman içinde Osmanlı'ya da ilham kaynağı olacak olan yeni mimari arayışlara girmişlerdir. Toplu ve geniş bir mekan elde etme çabasını gözlemlediğimiz bu dönemde, Selçuklu devrinde göremediğimiz revaklı avlu uygulamalarını geliştirerek kullanmışlardır. Beylikler döneminde ilk defa Manisa Ulu Cami'nde sonrasında Selçuk İsa Bey Cami'nde üç tarafı revakla çevrili avlu uygulaması görülmektedir. Bahsi geçen yapıların güneyinde yani son cemaat yeri kısımlarında revak devam etmemiştir. Bu mimari anlayış sonraları Osmanlı mimarisinin klasik döneminde sıkça rastlayacağımız son cemaat mahalinin de revaklamaya dahil edildiği dört tarafı revaklı avlu uygulamasına dönüşecektir [15]. Bu bağlamda süreci incelediğimizde açıkça gördüğümüz Beylikler dönemi mimarisinin Osmanlı'ya olan katkı ve etkilerinin önemini dile getirmek gerekmektedir.

Beyşehir Eşrefoğlu Cami (1296-1299);

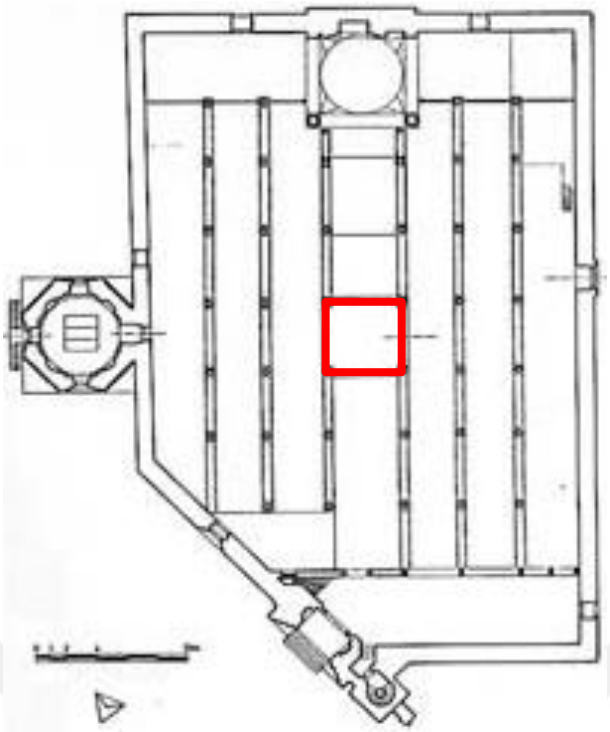
1296 - 1299 yılları arasında inşa edilmiştir. Konya'nın Beyşehir ilçesinin kuzeyinde yer almaktadır. Eşrefoğlu Beyliği kurucusu Seyfettin Süleyman Bey tarafından yaptırılmıştır. Eserin, Sivas Gökmedrese'nin ve Konya' daki İnce Minareli Medrese'nin de mimarı olduğu sanılan Konyalı mimar Kaluyan'ın yetiştirmelerinden biri tarafından yapıldığını

düşünmektedirler. Beylikler Dönemi'ne ait Anadolu'nun ahşap direkli en büyük camisi olma özelliğini taşımaktadır (Şekil 2.56). Taç kapısı üzerinde yer alan kitabesinden çifte hamam ve bir han ile beraber inşa edildiği anlaşılmaktadır [52].

Şekil 2.56 Beyşehir Eşrefoğlu Cami [49]

Yapıyı 45 derecelik açı ile kesen taç kapısı ve minaresi nedeni ile kesik dikdörtgen şemalı bir planı vardır (Şekil 2.57). Bu durumun yapınn şehrin ana yolu üzerine inşa edildiği ve yapının yola uyduruduğu şekllinde yorumlanmaktadır. Caminin ana mekanı olan harim kısmının üst örtüsü, 48 adet ahşap direğin üzerindeki kirişlerin taşıdığı düz bir tavandır [52]. Mihrap duvarına dik 7 neften oluşan harim kısmının orta nefi daha geniş ve daha yüksektir. Orta nefin merkezindeki dört direğin üstü gelenekesel ulucami planlarındaki gibi açıktır. Bu açıklık kış aylarında camiinin çatısında biriken karın, boşluğun hizasındaki havuza atılmasını ve ortamın bu sayede nemlenmesini sağlayarak, soba yakılarak ısıtılan iç mekandaki ahşap sütunların çatlayıp kurumasını engellemek üzere tasarlanmıştır (Şekil 2.58).

Şekil 2.57 Beyşehir Eşrefoğlu Cami planı [16]

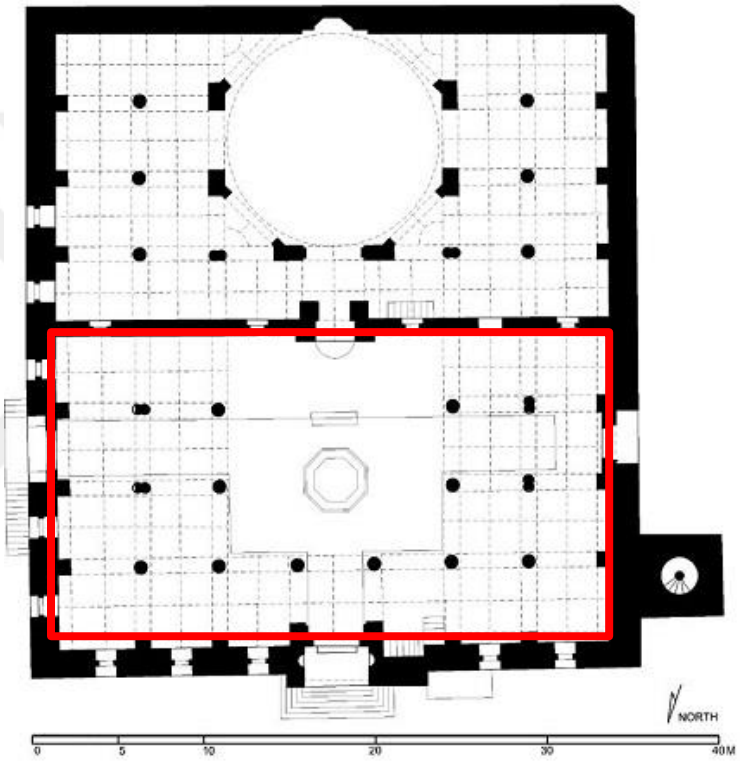
Benzer bir formu yıllar sonra Bursa Ulu Cami ve Kayseri Ulu Cami'lerinde görmekteyiz. Farklı fonksiyonların mekan içinde kendine özel alanlar türetmesi, Eyice'nin Bursa ve Kayseri Ulu Camiler'indeki orta açıklık uygulamalarını '*avlunun bir hatırası*' olarak yorumlaması ve Karamağaralı'nın bu plan şemasını '*avlunun küçülerek harime dahil edilmesi*' şeklinde değerlendirmesi, Eşrefoğlu Cami için de benzer bir yorum yapılabilir olduğunu düşündürtmektedir.

Şekil 2.58 Beyşehir Eşrefoğlu Cami harim bölümü ve orta açıklık [50]

Manisa Ulu Cami (1366);

Saruhanoğlu Beyliği dönemi eseri olan cami 1366 yılında inşa edilmiştir. Yapının banisi Muzafereddin İshak Bey, mimarı ise Mimar Emet Bin Osman'dır. Manisa Ulu Cami, Beylikler Dönemi'ndeki mimari faaliyetler arasında en önemli ve dikkat çekici cami plan şemasına sahip yapı olarak görülmektedir (Şekil 2.59). Cami enine dikdörtgen bir plana sahiptir ve üst örtüsü olarak sekizgen ayaklar üzerine oturtulmuş büyük bir kubbe kullanılmıştır. Yapı, Fethiye Medresesi olarak adlandıralan ve Çukur Hamam olarak bilinen hamam, medrese, türbe ve çeşmeden oluşan İshak Çelebi Külliye'sinin camisidir [53].

Şekil 2.59 Manisa Ulu Cami planı [16]

Manisa Ulu Camii, avlusu açısından önemlidir çünkü XIII. Yüzyıl boyunca Selçuklu'da avlu denemeleri camilerde küçük iç avlu yada revaksız avlu görünümünde olmuştur. Daha önce avlu denemeleri, özellikle güney-doğu Anadolu'daki bazı camilerde görülmektedir. Diyarbakır Ulu Cami , Mardin Ulu Cami, Sivas Ulu Cami ve Kızıltepe Ulu Cami'lerinde revaksız avlu düzenlemeri vardır. Manisa Ulu Cami, Türk Mimarisi'nde, üç tarafı revaklı ve ortası şadırvanlı avlu düzeninin ilk uygulandığı cami örneğidir. Avlunun doğu ve batı tarafı çift kuzey tarafı ise tek sıra revaklıdır, güney kısmında ise revak yoktur. Avludaki revaklar harim mekanındaki

sahınların devamı gibidirler. Ayrıca harimdeki kubbeli mekanın yerine tekabül eden kısmın üzeri açık bırakılmıştır. Anadolu dışında Tolunoğlu Camii'ndeki çift revak sistemi uzak çevre yapısı olma nedeniyle öncü kabul edilemeyeceğinden Anadolu Selçukluları'nın bir yeniliği kabul edilmelidir (Şekil 2.60 - Şekil 2.61) [53] .

Şekil 2.60 Manisa Ulu Cami avlusu [50]

Şekil 2.61 Manisa Ulu Cami avlusu [50]

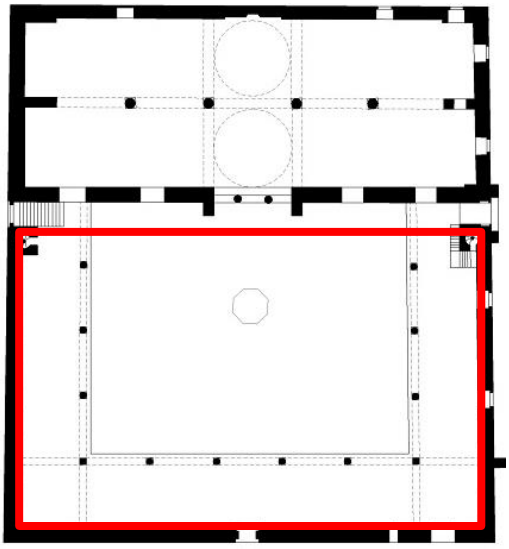
Selçuk İsa Bey Cami (1375);

Banisi Aydınoğlu İsa Bey'in 1375'te Şamlı mimar Ali İbn el Dimişki' ye yaptırdığı Selçuk İsa Bey Cami, İzmir Selçuk'ta bulunan bir Aydınoğlu Beyliği dönemi eseridir (Şekil 2.62).

Şekil 2.62 Selçuk İsa Bey Cami [16]

Yaklaşık 48 m x 56 m'lik bir alana yayılmış olan yapının, harim bölümü enine iki sahından ve harimin kuzeyinde bitişik enine dikdörtgen formlu bir avludan oluşur (Şekil 2.63). Avluya doğu, batı, kuzey yönlerinde bulunan birer taç kapı ile dahil olmak mümkündür (Şekil 2.64-Şekil 2.65) .Yapının plan şeması itibari ile Şam Emeviye Cami'ni hatırlatması mimarının Şam'lı olması ile ilişkilendirilmektedir [54].

Şekil 2.63 Selçuk İsa Bey Cami planı [16]

Şekil 2.641 Selçuk İs Bey Cami avlusu [16]

İsa Bey Cami, gerek plan şeması gerekse süsleme özellikleriyle Anadolu Türk mimarisi içinde ayrıcalıklı bir yere sahiptir [54].

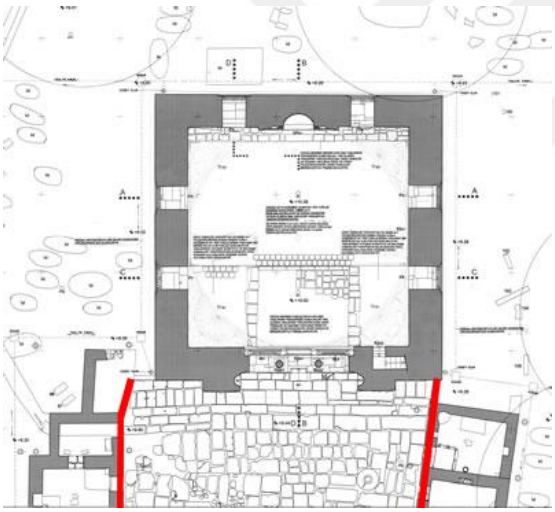
Şekil 2.65 Selçuk İsa Bey Cami avlusu [16]

Balat İlyas Bey Cami (1404)

Yapım yılı 1404 olan caminin banisi Bahşâyiş oğlu İlyas Bey'dir. Aydın - Söke'de bulunmaktadır. Menteşeoğulları döneminin simgelerinden olan bu külliye ve özellikle cami bölümünün özgün mimarisi, cephe tasarımı ve bezemeleriyle Anadolu Türk mimarisinin önde gelen eserlerinden birisidir(Şekil2.66). Kare planlı, tek kubbeli caminin duvarlarında kullanılan kaliteli mermer bloklar antik Milet harabelerinden devşirilmiş, büyük bölümü yeniden işlenerek duvarlara yerleştirilmiştir (Şekil 2.67) [55].

Şekil 2.66 Balat İlyas Bey Cami

Şekil 2.67 Balat İlyas Bey Cami planı [16]

Şekil 2.68 Balat İlyas Bey Cami avlusu [16]

İlyas Bey Külliyesi , tek harimli ve kubbeli bir camiden ve caminin avlusunu çevreleyen ve genellikle bir medreseyi oluşturdukları varsayılan oldukça hetorejen yapılar dizisinden oluşmaktadır. Kitabesinde imaret olarak adlandırılan külliyede, yapıyı dıştan kuşatan bir avlu ve bu avlunun kuzey ile batı duvarlarının önünde sıralanan bölmelere ayrılmış hacimler mevcuttur [55]. Cami himayesinde farklı işlevli yapıları bir araya getiren avlu, fonksiyonlar arası geçişi sağlayan bağlayıcı bir öğe niteliğindedir (Şekil 2.68) .

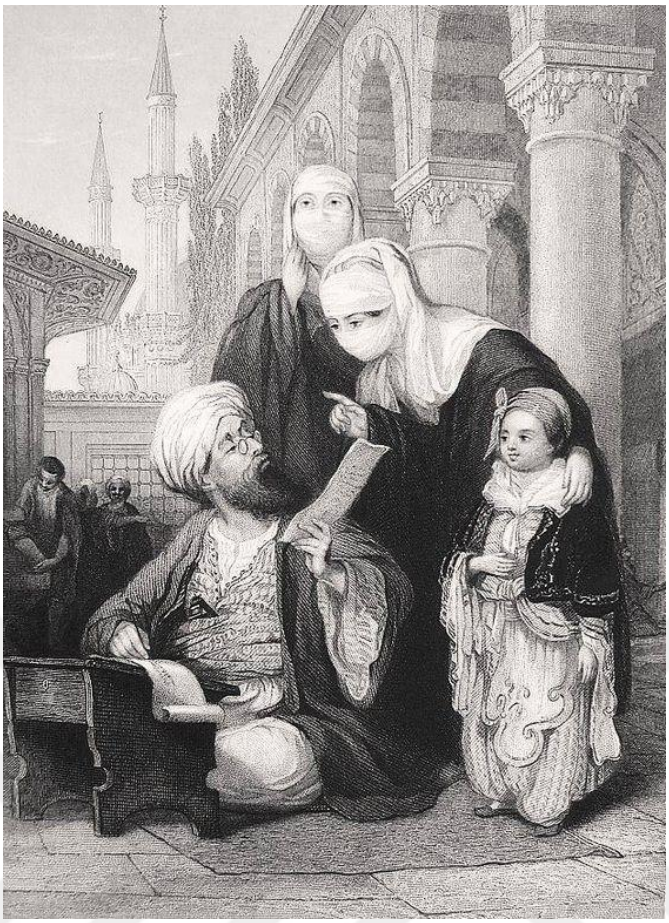
BÖLÜM 3

OSMANLI MİMARLIĞINDA SELATİN CAMİ – AVLU İLİŞKİSİ

İslam dininin sahip olduğu medeniyet anlayışı toplum yapısını etkilediği kadar, İslam kentlerini de etkisi altına almıştır. Din merkezli bir yaşantının gerekliliği olarak İslam kentlerinde cami merkezli bir yapılanma görmektedir. Kent simgesi olarak konum ve mimari anlamda gösterişli ve egemen camilerin yanı sıra, herkese ulaşılabilir mesafede kent içine yayılmış camiler bu medeniyet anlayışının bir yansıması olmuştur.

Maurice M. Cerasi 'Osmanlı Kenti Osmanlı İmparatorluğu'nda 18. ve 19. Yüzyıllar'da Kent Uygarlığı ve Mimarisi' kitabında cami avlusunun kamusal alan olma işlevinden; '*Osmanlı Kentinde, kamu yaşamı ve açık mekanlarda hep beraberce sık sık zaman geçirme bağlamında toplumsal ve psikolojik bir eğilim vardı, bu eğilim hem de canlı bir biçimde idi. Örneğin İtalyan meydanı piazza'larda tek bir yerde ve tek bir betim içinde yoğunlaşan şeyi burada bölümlere ayıran etklinlikler bir araya gelecek ve kamusal yaşam mekan içinde dağılacaktı. Osmanlı kentine ait imge ile esas düğüm noktası ve toplumun kendini temsil gücü, edebiyatta ve minyatürde olduğu gibi, günlük yaşamda da çarşıya, saray ve büyük camilerin avlularına emanet edilmiştir*.' ifadeleri ile bahsetmiştir [2].

Bu bağlamda yarı kamusal bir alan olarak nitelendirdiğimiz cami avluları, toplumsal kent yaşamında ibadet, cenaze, bayramlaşma vb. işlevler için bir mekan olmanın yanı sıra belirli zamanlarda kurulan pazarlarda insanların alışveriş yaptığı ve iletişim halinde olduğu, arzuhalciye dilekçelerin yazdırıldığı ve bazı mahkemelerin kurulduğu bir mekan olma özelliğine de sahiptir (Şekil 3.1).

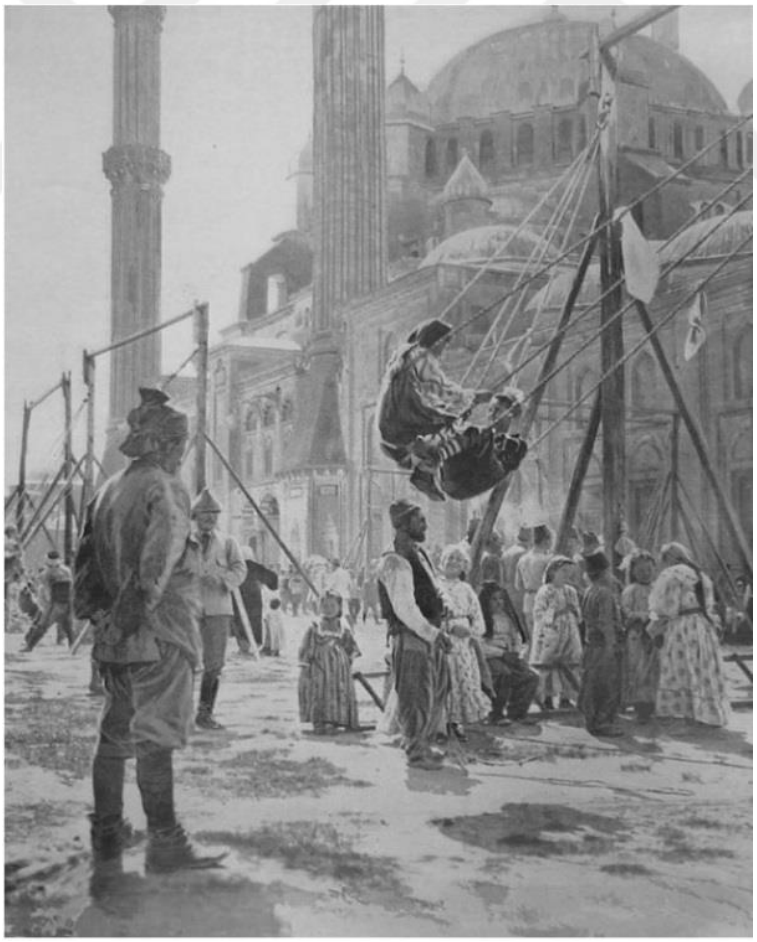
Şekil 3.1 Cami avlusunda arzuhalciye istek yazdıran kadınlar [56]

Cami avlularında mahkemelerin kurulup kadıların halkın davalarına bakması ile ilgili Halil İnalcık 'İstanbul: Bir İslam Şehri' makalesinde kentlerin merkezlerinde bulunan büyük camilerin sadece dini değil, şehir hayatının 'diğer vechelerini' de yansıtan bir merkez olduğunu, büyük camilerin avlularında mahkemelerin kurulduğunu ve bu mahkemelerden en kalabalık olanının Büyük Çarşı yakınlarındaki Vezir-i Azam Mahmut Paşa Cami avlusundaki mahkemenin olduğu şeklinde ifadelere yer vermiştir [57]. Benzer şekilde Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nin İstanbul'u anlattığı birinci kitabında Kasımpaşa'yı anlatırken ' *Genişlik ve uzunluk olarak bu çapta olan büyük şehrin (Kasımpaşa'nın) içinde en eski cami Koca Kasım Paşa Cami'dir. Mimar Sinan yapısıdr. Avlusunda bir mahkeme vardır. Avlusunun sağında ve solunda iki kapısı vardır ve bu cami şehrin kalabalık yerinde olduğundan kalabalık bir cemaate sahiptir*' ifadelerini kullanmıştır [58].

Cami avlularının kentin toplanma alanları olduğuna tarihte verebileceğimiz diğer bir örnek ise, Yeniçerilerin Sultan II.Osman'a karşı başlattıkları ayaklanmadır. 1622 yılında Kabe'yi

ziyaret etmek üzere yola çıkacak olan Sultan II.Osman'ın otağının Üsküdar'a taşınacağı haberini alan yeniçeri ve sipahiler isyan bayraklarını açmışlardır. Öfkeli kalabalık önce Süleymaniye Camisi'nin avlusunda toplanmış daha sonra Sultanahmet'teki At Meydanı'na doğru hareket etmiştir. Meydanda sadece askerler değil, ilmiye mensupları ve İstanbul halkının bir bölümü de bulunuyot olduğu, olayın tanıklarından Solak Hüseyin Tuği'den öğrenilmektedir [59]. Örgütlenme alanı olarak bir cami avlusunun seçilmiş olması, toplumun kent meydanı algısının cami avlusu olarak yerleştiğinin açık bir kanıtıdır.

Osmanlı mimarisinde sultanların inşa ettirdikleri selatin camiler, yaptıran padişahın kudret ve hakimiyetini temsil etmesinin yanı sıra halifelik ünvanı ile İslam Dünyası'nın liderlliğini elinde tutan Osmanlı İmparatorluğu'nun gücünü ortaya koyan prestij yapıları olmuşlardır. İnşa alanı olarak özellikle kente hakim noktaların seçilmesi şehri adeta kucaklayan bir konumda olmaları ve önemli akslar üzerine yapılmalarının tercih edilmesi, etrafında örgütlenen günlük yaşam için gerekli yapıların şekillenmesine izin vermiştir.

Şekil 3.2 Selimiye Cami avlusunda çocuklar için kurulan bayram eğlencesi (1913)

Edirne Selimiye Cami'nin dış avlusunda kurulan bayram eğlencesi alanının bu konumu, camilerin ve dolayısı ile avlularının Osmanlı sosyal yaşamında ne kadar hayatın içinde olduğu ile ilgili bilgi edinmemizi sağlayan güzel örneklerden bir tanesidir (Şekil 3.2).

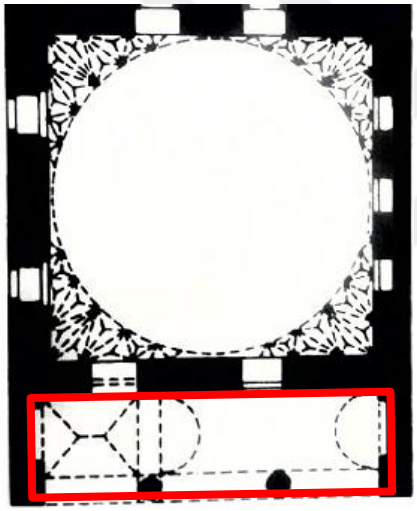
Tarih boyunca kozmopolit toplum yapısı ve yayıldığı coğrafya itibari ile Osmanlı mimarisinin etki alanı geniş olmuştur. Ancak Kuban'ın da ifade ettiği gibi; *Osmanlı'da padişah ve ailesinin , padişahın sürekli ikamet ettiği şehir 'makarr-ı devlet' tir ve kültürün oluştuğu yerlerdir. Bu sebeple başkentler , hem işlev hem de büyüklük anlamında tüm imparatorluğun en fazla üretim potansiyelinin olduğu kentler olarak ön plana çıkmışlardır* [30].

Bu sebeple incelenen yapı örnekleri, Osmanlı İmparatorluğu'na beylik döneminden başlayarak başkentlik yapmış olan İznik, Bursa, Edirne ve İstanbul şehirlerinden seçilmiştir.

3.1 Erken – İlk Devir Örnekleri

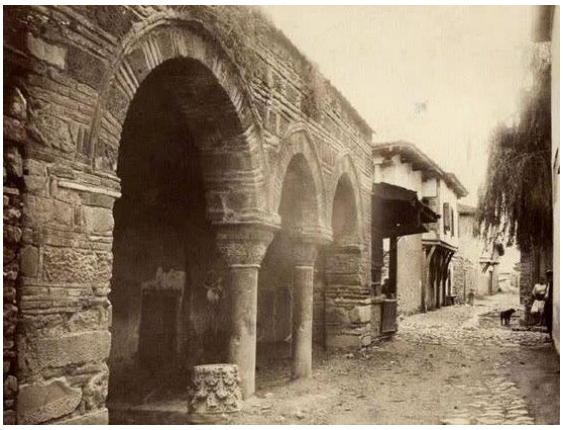
600 yıllık Osmanlı Devleti'nin ürettiği mimarlık ürünleri üslup açısından Erken/İlk Dönem/Bursa Dönemi, Klasik Dönem ve Klasik Dönem sonrası olarak ele alınmaktadır. Erken dönem Osmanlı'nın sanat ve mimari ürünlerinin dayanağı 12. Yüzyıl'dan itibaren Anadolu'da var olan Selçuklu'nun gelenekleri ile temellenmiş anlayıştır [30]. İlk yıllarda fethedilen kentlerde, kentlerin mevcut yapılarına ek Osmanlı Devleti'nin kimliğini yansıtan yeni cami, ticarethane, medrese, darüşşifa, vb. yapılar inşa edilmiştir. 14. ve 15. Yüzyıl'lara gelindiğinde fethedilen toprakların genişlemesiyle mimarlık faaliyetleri artmıştır. Fethedilen kentlerde, öncelik şehirlerin merkezini oluşturan Cuma Camii'nin yapımı olmuştur. Fethedilen kentlerde inşa edilen Cuma Camisi etrafında kentin ticari ve sosyal hayatı örgütlenmiştir

İznik Hacı Özbek Cami (1333);

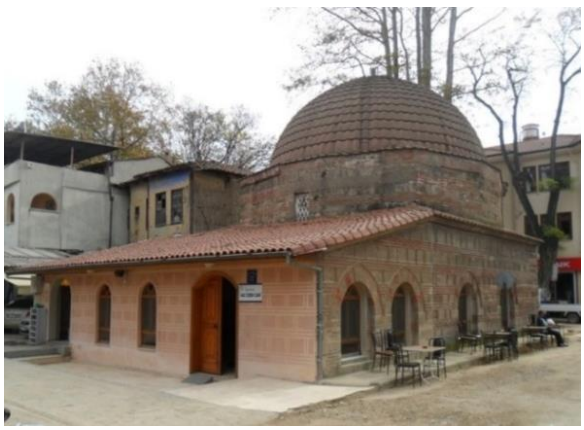

Şekil 3.3 Özbek Cami planı [16]

Kitabesinde yer alan bilgilere göre banisi Hacı Özbek Mehmet olan cami, 1333-1334 yıllarında inşa edilmiştir. Yapı, inşa kitabesine sahip olan en eski Osmanlı eseridir. Cami tek kubbeli tek mekanlı plan tipine sahiptir (Şekil 3.3). Avlusu bulunmayan yapının ilk inşa edildiği halinde, kenarları duvarla kapatılmış, iki sütunlu ve üç kemerli bir son cemaat yeri bulunmasına rağmen, sokak genişletme gerekçesi ile 1940 yılında son cemaat yeri yıkılmış, sonrasında caminin başka bir cephesine son cemaat mahali eklemesi yapılmıştır (Şekil 3.4 – Şekil 3.5)[60].

Şekil 3.4 Hacı Özbek Cami eski son c. yeri [60]

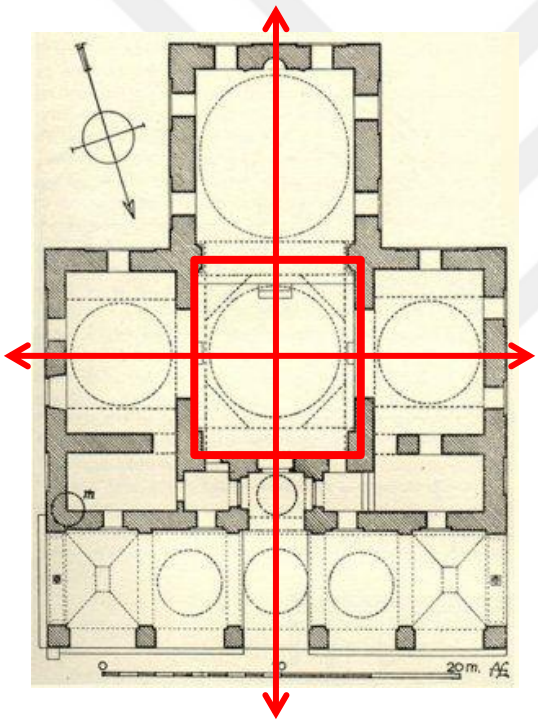

Şekil 3.5 Hacı Özbek Cami son hali [61]

Bazı kaynaklar son cemaat yerinin, camiye geç gelenlerin içerdeki cemaati rahatsız etmeden namazlarını kılmaları için geliştirildiğini belirtmektedirler. Ancak, Osmanlı camilerinde giriş ünitesi olan son cemaat yeri revakı, başka İslam ülkelerinde yaygın olarak kullanılmamaktadır. Bunun üzerine Kuban, ibadete geç kalmanın sadece Türklere ya da Anadolu'ya özgü bir davranış olmasının imkânsızlığından yola çıkarak, son cemaat yerinin sadece namaza geç kalanlar için planlanmış bir yer olarak tarif edilmesinin, eksik bir tanım olacağını belirtmektedir [62].

Camilerde yer alan son cemaat yeri kısımlarının namaza geç kalan cemaate hizmet vermesinin yanında, avlusu olmayan camilerde avlu işlevine sahip olduğu ve camiye girişte bir hazırlık mekanı olarak görev yaptığını söylemek mümkündür.

Bursa Orhan Bey Cami ;

Şekil 3.6 Orhan Bey Cami planı

Orhan Bey Külliyesi'nin merkez yapısı olan Orhan Bey Camii Orhan Gazi tarafından 1339 yılında inşa ettirilmiştir. Bursa'nın ilk zaviyeli plan şemalı camisi olma özelliğine sahip olan yapının, mihrap aksında ard arda birer kubbeli iki mekanı, yanlarında kubbeli iki eyvanı ve revaklı beş gözlü son cemaat yeri bulunmaktadır (Şekil 3.6). Orhan Bey Camii'nin üzeri kubbe ile kapatılmış, zaviye kısımları ile mihrap önündeki ibadet mekanı arasındaki kalan, sirkülasyon ve geçiş alanı bir kapalı avlu özelliğine sahiptir. İçerisinde bir havuzun da yer aldığı örnekleri bulunan bu kapalı avlu, mescidin hemen önünde yer alarak bir anlamda toplanma alanı olarak görev yapmış olmalıdır (Şekil 3.7-3.8)

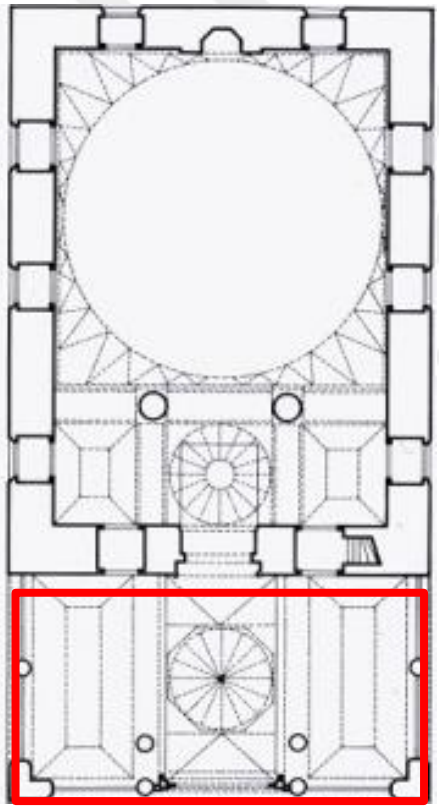

Şekil 3.7 Bursa Orhan Bey Cami

Şekil 3.8 Bursa Orhan Bey Cami

İznik Yeşil Cami;

Şekil 3.9 Yeşil Cami planı [16]

İlk Devir Osmanlı Mimarisi'nin önemli yapılarından olan İznik Yeşil Cami, mimarı bilinen ilk Osmanlı yapısı olma özelliğine sahiptir. 1378 – 1391 yılları arasında banisi Çandarlı Halil Paşa arafından inşa ettirilen caminin mimarı Hacı Musa'dır. Yapının tek kubbe ile örtülmüş kare planlı ana ibadet mekanına dikdörtgen planlı bir sahanlık ile ulaşılmaktadır. Caminin son cemaat yeri ile ana ibadet mekanı arasında yer alan bu kısım kemerlerle üç bölüme ayrılmıştır. Avlusu bulunmayan caminin iki sütuna oturan üç kemerle ayrılmış üç kısımdan oluşan kapalı bir son cemaat yeri bulunmaktadır (Şekil 3.9). Sütunlar yuvarlak kemerler ile birbirine bağlanmış ve üstleri kubbeler ile örtülmüştür. Bu bölümde Bizans esintilerinin izleri görünmesiyle birlikte erken Osmanlı mimarisini oluşumuna da zemin hazırlamaktadır. Yapı tek kubbeli camiilerde iç mekanı genişletmeyi amaçlayan ilk örneklerden sayılmaktadır (Şekil 3.10- Şekil 3.11) [28] [63].

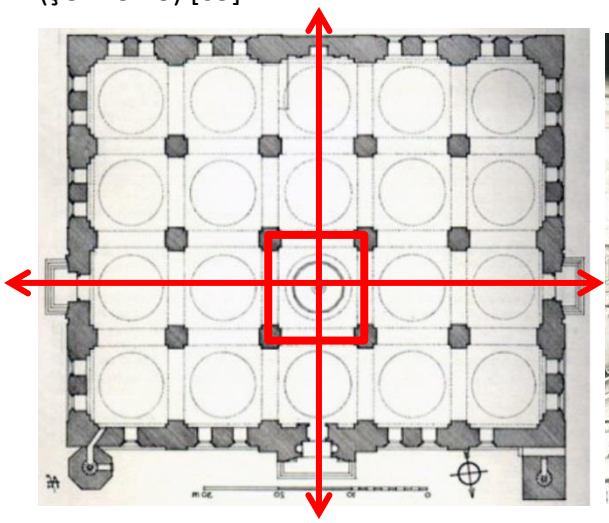
Şekil 3.10 İznik Yeşil Cami [64]

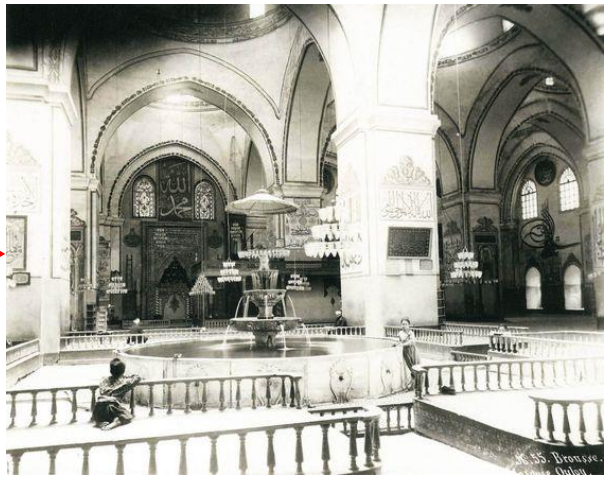
Şekil 3.11 İznik Yeşil Cami [64]

Bursa Ulu Camii (1369-1400);

I. Beyazıt tarafından mimar Ali Neccar'a inşa ettirilen Bursa Ulu Cami Osmanlı Mimarisi'nin önemli Erken/İlk devir örneklerindendir. Üst örtü olarak her biriminin birer kubbe ile kapatıldığı yapı, kareye yakın dikdörtgen bir plan şemasına sahiptir. Caminin harim kısmı dört sıra kemer ile 20 birime ayrılmıştır (Şekil 3.12). Selçuklu geleneği mihrap önündeki sahnın (ana eksen) kuzeyden ikinci biriminde havuz, bu birimin kubbesinde ise aydınlık açıklığı bulunur, bu şekilde mihrap önünde farklı mimari unsurlarla aksiyal bir düzen oluşturulmuştur (Şekil 3.13) [65].

Şekil 3.12 Bursa Ulu Cami planı [16]

Şekil 3.13 Bursa Ulu Cami orta açıklık bölümü

Erken Osmanlı Dönemi'nin çok ayaklı çok kubbeli plan şemasına sahip önemli örneklerinden Bursa Ulu Cami avlusuz bir örnek olmasına rağmen, Orhan Bey Cami ile benzer şekilde üç giriş kapısı aksının kesiştiği noktada bulunan üzeri ışıklık ile açık bırakılmış havuzun

etrafındaki sirkülasyon alanının ibadet için uygun olmaması bu bölümün kapalı bir avlu gibi düzenlendiğini düşündürtmektedir. Bu avlu da tıpkı diğer örneklerde olduğu gibi toplanma, eğitim, mahkeme vb. çeşitli amaçlarla kullanılmış olmalıdır. Eyice'nin bu konudaki ' *Anadolu camilerinde avlu giderek küçülmüş ve üzerinin kapatılmasına meyil göstermiştir. Ulu camilerin iç mekanlarında bırakılan üstü açık alanlar avlunun bir hatırasıdır*' şeklindeki yorumunun Bursa Ulu Cami için de uygun olduğunu söyleyebiliriz (Şekil 3.15-3.16) [66].

Şekil 3.14 Bursa Ulu Cami [67]

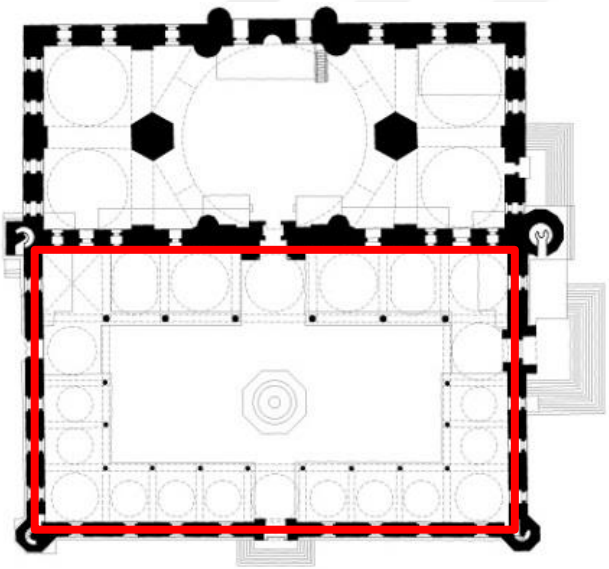
Şekil 3.15 Bursa Ulu Cami İç Mekan

Şekil 3.16 Bursa Ulu Cami havuzlu alan (1901) [68]

Edirne Üç Şerefeli Cami (1437-1447);

Banisi Sultan II. Murad tarafından mimar Muhlihiddin Ağa'ya inşa ettirilmiştir. Dikdörtgen bir plan şemasına sahip olan yapı bir büyük ana kubbe ve dört küçük yan kubbe ile örtülen harim kısmından ve revaklı bir avludan meydana gelmektedir (Şekil 3.17). Edirne Üç Şerefeli Cami tam olarak Osmanlı Mimarisi'nin klasik üslup özelliklerini göstermemekle birlikte bir geçiş devri eseri olarak büyük önem taşımaktadır [69]. Özellikle avlu yapılanması ile Osmanlı Mimarisi'nde bir ilk olma özelliği taşıyan cami dört tarafı, kubbeli revaklı ve ortasında şadırvan bulunan bir avluya sahiptir. Ortada şadırvanı bulunan revaklı avlu daha önce Beylikler Devri'nde Selçuk İsa Bey, Manisa Ulu Cami'lerinde kullanılmıştır. Ancak bu yapılarda kullanılan revak avlunun üç tarafında uygulanmıştır.

Şekil 3.17 Edirne Üç Şerefeli Cami planı [16]

Camilerdeki son cemaat yerleri son şeklini revaklı avlu düzeninde bulmuştur. Bu düzen birdenbire gerçekleşmemiş, avlusuz camilerde son cemaat yeri tek başına caminin giriş cephesinde yer almış yada avlu son cemaat yeri olmadan üç taraftan revaklarla çevrilmiştir. Bursa'daki avlusuz Orhan Bey Cami'sinde son cemaat yeri olduğu halde, avlusu kuzey, doğu ve batı yönlerinde revaklarla çevrili olan Manisa Ulu Cami'snde son cemaat yeri yoktur. Son cemaat yerinin revakları ile avlu revaklarının kaynaşması zaman almıştır ve ilk örneği Edirne Üç Şerefeli Cami olmuştur. Caminin son cemaat yeri yedi gözlü olarak tasarlanmış olup bu gözler kubbeyle örtülmüştür ve bu uygulama ile Edirne Üç Şerefeli Cami, avluda kubbeli

revağın kullanıldığı ilk yapı olmuştur. Yapının 22 birimden meydana gelen revaklı avlusunun sütunları mermerden yapılmıştır. Camiye giriş son cemaat yerinin ortasındaki taç kapı ile sağlanmaktadır (Şekil 3.18-Şekil 3.19) [28] [70]. Yapı bundan sonra gelecek olan büyük ölçekli Osmanlı camilerinin avlu şemasına örnek olacaktır [71].

Şekil 3.18 Edirne Üç Şerefeli Cami

Şekil 3.19 Edirne Üç Şerefeli Cami

3.2 16.Yüzyıl (Klasik Dönem) Örnekleri

16. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasi ve ekonomik olarak en güçlü ve parlak olduğu dönem olmuştur. Devletin askeri alandaki gücünün artması, ekonomik olarak gelişmesi ve toplumun kültür seviyesinin artması, sanat ve mimarlık alanlarının devlet tarafından desteklenmesini ve gelişmesini sağlamıştır.

Osmanlı Mimarlığı'nın İlk/Erken Devir örneklerinde görülen, Anadolu Selçuklu Devleti ve Beylikler Dönemi geleneklerine temellenmiş mimari anlayış, İstanbul'un fethedilmesi ile birlikte Bizans İmparatorluğun'dan edinilen mimari tekniklerle birleştirilmiş, çıkan bu yeni anlayış Osmanlı Mimarlığı'nın 15. ve 16. Yüzyıl'ını kapsayan Klasik Dönem üslubunun oluşmasına ortam sağlamıştır [72] [3]. Öte yandan 16.Yüzyıl'da Anadolu ve Balkan coğrafyalarında etkili bir devlet olan Osmanlı, aynı yüzyıllar içinde Dünya siyasetinde de etkin rol oynayan bir devlet haline gelmiştir. Bu dönemde Osmanlı Devleti'nin sağlam devlet otoritesi, gelişen bürokrasi ve güçlü hukuk anlayışı sayesinde sağlanan güven ortamı, bilim, sanat ve mimarlık alanlarındaki gelişmeleri hızlandırmıştır. Güçlü bir İmparatorluk olmanın yanı sıra, İslam dini hilafetinin temsilcisi olan Osmanlı Devleti'nin siyasi gücünün ifadesi olan ve sosyolojik anlamda bir sembol biçimi olarak gelişme gösteren en önemli alanlardan biri cami mimarlığı olmuştur. Tüm İslam şehirlerinde olduğu gibi, Osmanlı şehirlerinde de cami merkezli bir yapılaşma söz konusudur ve Osmanlı Mimarlığı'nın İlk Devri'ne benzer şekilde 16. Yüzyıl şehirleşmelerin de en önemli ve öncelikli inşa faaliyeti camiler olmuştur. Osmanlı Devleti'nin önemli mimari yapılar ortaya koyduğu Klasik Dönem mimari anlayışına geçişi saylayan yapı Edirne Üç Şerefeli Camii'dir [73]. Sonrasında gelecek olan merkezi planlı, revaklı iç avlulu ve ana kubbe unsurunun anıtsal ölçülerde kullanıldığı Klasik Osmanlı Cami mimarisinin ilk denemeleri Edirne Üç şerefeli Camii ile yapılmıştır [74].

16. Yüzyıl'da başkent İstanbul merkezli mimari faaliyetlerin yoğunlaşması dini ve kamusal yapılaşmanın artması, İstanbul'un Klasik dönem görüntüsüne ulaşmasını sağlamıştır. Fetihten

[3] Çoğu kaynakta yer aldığı şekli ile Osmanlı İmparatorluğu'nun Klasik Dönemi 1481-1617 tarihlerini kapsamaktadır. Klasik Dönem padişahları ve sıralaması şu şekildedir; II.Beyazıt (1481-1512), I.Selim (1512-1520), I.Süleyman (1520-1566), II.Selim (1566-1574), III.Murat (1574-1595), III.Mehmet (1595-1603), I.Ahmet (1603-1617) [59]

sonra surların dışına doğru gelişen kentsel alan , Haliç ve Boğaz kıyılarındaki yeni inşaatlar, 16.Yüzyıl içindeki kentsel gelişmenin tipik örnekleridir. Bu tarihten sonra kent sürekli olarak bu yönde büyümüştür [75].

Fetihten hemen sonra Fatih Sultan Mehmet tarafından inşa ettiren eski Fatih Cami ve külliyesi, İstanbul'daki ilk selatin cami merkezli külliye olmanın yanı sıra, külliye kapsamında barındırdığı işlevler ve kentsel konumu sayesinde kentin eğitim, kültür ve dini merkezi olmuştur. Fatih Cami ve Külliyesi'nden sonra İstanbul'da 17.Yüzyıl'a kadar inşa edilen Beyazıt , Süleymaniye , Sultanahmet ve Yeni Cami gibi selatin külliyeleri, inşa edildikleri alanlar itibari ile bütün şehre hakim ve hizmet eden konumdadırlar. Camilerin etrafında örgütlenen yapılar, bu mekanların şehirlerin dini, kültürel, sosyal ve ticari merkezleri olmalarını sağlamıştır. Külliyelerin sahip oldukları bu toplumsal işlevler onları kent yaşamının büyük toplantı merkezleri haline getirmiştir [30]. Bu yüzyılda şehirlerin merkezi haline gelen selatin camilerin avluları da şehirlerin en büyük toplanma, buluşma alanları olmuşlar ve birer kent meydanı olarak görev yapmışlardır.

Kuban mesele ile ilgili; ' İslam kentlerine özgü bazı özellikler Osmanlı başkenti İstanbul için de söz konusudur. Kentin toplumsal açıdan tanımlanan biriminin mahalle ve toplumsal birimin merkezinin cami olması bu ortak özelliklerden biridir.' ifadelerini kullanmıştır [75].

Işın'ın da konu ile alakalı sözleri meseleyi destekler nitelikte şöyledir; 'İstanbul başkent olma sıfatıyla, egemen gücün imparatorluk içindeki simgelerinin en yoğun olduğu kentsel alandır. Bu açıdan Osmanlı toplumunda hayatın kültürel temelinin içeriği , cami ve yaratmış olduğu mekan ile açıklanabilir. Bu durum özellikle gündelik hayatın parçalanmadığı 'unique' karakter gösterdiği dönemlerde böyledir. İslamiyetin değerler sistemi ve insan ilişkileri , bireyselliğin dışında manevi bir bütünselliğe sahip olduğu için , cami yalnızca ibadet edilen bir yer olmamış mahallenin fiziksel yapısında etken bir unsur olmuştur ' [76].

Selatin cami olarak inşa edilmiş olmasa da, 16. Yüzyıl yapılarından olan Kılıç Ali Paşa Cami ve Külliyesi'nin avlusunun, dönemin sosyal hayat işleyişine katılımı ve kullanımı hakkında ipuçları yakalayabileceğimiz Giovanni Jean Brindesi tarafından resmedilmiş gravürde, caminin avlusunda dilekçe yazdıran, alışveriş yapan ve birbirleri ile sohbet eden insanların varlığı görülmektedir (Şekil 3.20).

Benzer şekilde Beyazıt Cami iç avlusunun Preziosi tarafından yapılan görselinden, insanların avlunun şadırvana yakın kısımlarında ağaçlara örtüler gererek, kendileri için gölgelik alanlar oluşturup, bu alanların altında oturdukları, yiyecek satan insanlardan alışveriş yaptıkları vb. anlaşılmaktadır (Şekil 3.21).

Şekil 3.20 Kılıç Ali Paşa Cami avlusu by Giovanni Jean Brindesi [77]

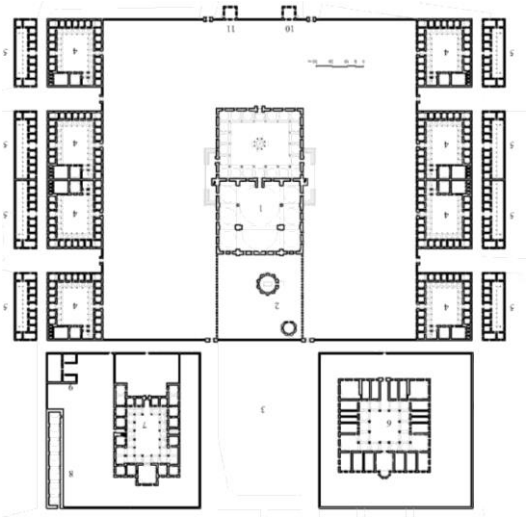
Şekil 3.21 Beyazıt Cami iç avlusu [78]

Osmanlı İmparatorluğu klasik dönem cami mimarlığının en önemli örnekleri olan Fatih Cami, Beyazıt Cami, Şehzadebaşı Cami, Süleymaniye Cami ve Edirnekapı Mihrimah Sultan Cami bu bölümde incelenecek, avlu yapılanmaları irdelenecektir.

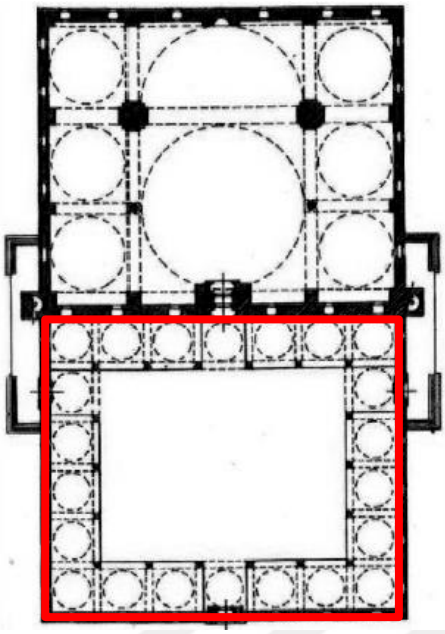
Fatih Cami (1460-1470 / 1767-1771) ;

Fatih Cami fetihten sonra İstanbul'da inşa edilen ilk külliye olan Fatih Külliyesi'nin ana yapısıdır. Cami, medrese, hamam, darüşşifa, çarşı , kütüphane ve türbelerden oluşan bu komplex konum olarak İstanbul'un Fatih semtinde tarihi yarımada içerisinde Bizans Dönemi'nde önemli bir yapı olan On İki Havari Kilisesi'nin yer aldığı alana inşa edilmiştir (Şekil 3.22).

İlk inşa tarihi 1460-1470 yılları arası olan Fatih Cami, 1766 tarihinde meydana gelen büyük depremde tamir edilemeyecek şekilde hasar görmüş ve yeniden inşa edilmek üzere devrin padişahı III. Mustafa tarafından temele kadar yıktırılmıştır. Cami bugünkü mevcut haline 1767-1771 tarihleri arasındaki yapım sürecinden sonra kavuşmuştur. Mimari Tahir Mehmet Ağa'dır. Bu yeni yapıda eski caminin mihrab duvarı, şadırvanı, şadırvan avlusunun üç duvarı ve taç kapısı gibi bazı kısımları muhafaza edilmiş ve günümüze ulaşmıştır. Camide dört fil ayak üzerine oturtulmuş 26 mt çapında ana kubbe, mihrab önünde bir yarım kubbe ve yanlarda üçer küçük kubbe ile bir tavan örtüsü oluşturulmuştur (Şekil 3.23). Caminin dört tarafı 22 kubbeli revaklarla çevrili şadırvalı bir iç avlusu vardır [79]. Yapının inşa edilen ilk halindeki avlu duvarları ayakta kalmış ve korunmuş olduğundan dolayı, caminin avlu yapılanması açısından 15. Yüzyıl periyodunda değerlendirilmesi doğru olacaktır.

Şekil 3.22 Fatih Külliyesi planı [80]

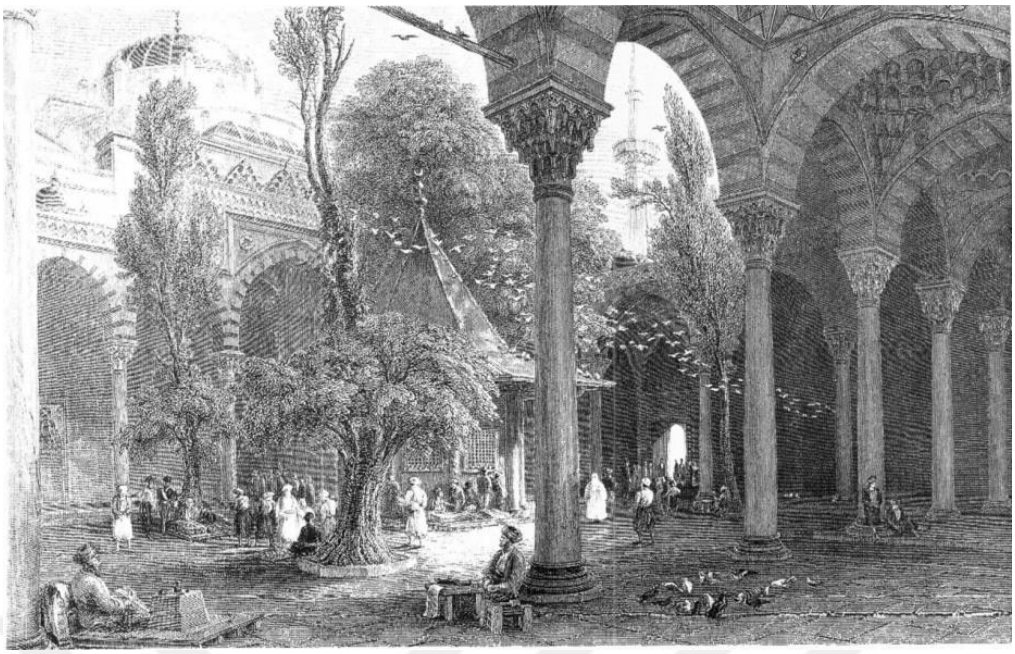

Şekil 3.23 Fatih Cami planı [16]

Papila Fatih Cami‘ nin avlusu ile ilgili; ‘*İstanbul'da, Fatih külliyesi ile başlayan, caminin revaklı iç avlu, ağaçlar ve çiçeklerle süslü dış avlular ile çevrelenmesi anlayışı, cami iç mekanının ilahi gücü simgelemesi ile birleşen, cennet bahçesi imgesini getirmiştir. İslam cami mimarisi geleneğinde, revaklı avlulardaki şadırvan, abdest alma işlevi için olduğu kadar, cennetin ırmaklarını çağrıştırdığı için, bu imgeyi pekiştirmektedir. İstanbul'da, şehir parklarının işlevlerini bu avlular görmüştür*‘ (Şekil 3.24). İfadelerini kullanmıştır [81]. İslam medeniyetlerinin sanat anlayışı geliştikçe, Kuran-ı Kerim yer alan İnsan Suresi’nin 18.-19. ve 21. ayetlerinde tasvir edilen cennet bahçelerinin dünya hayatına yansıması olarak görülen huzur veren su, gölgelik ve ağaç elemanlarının cami avlularında kullanımı artmıştır.

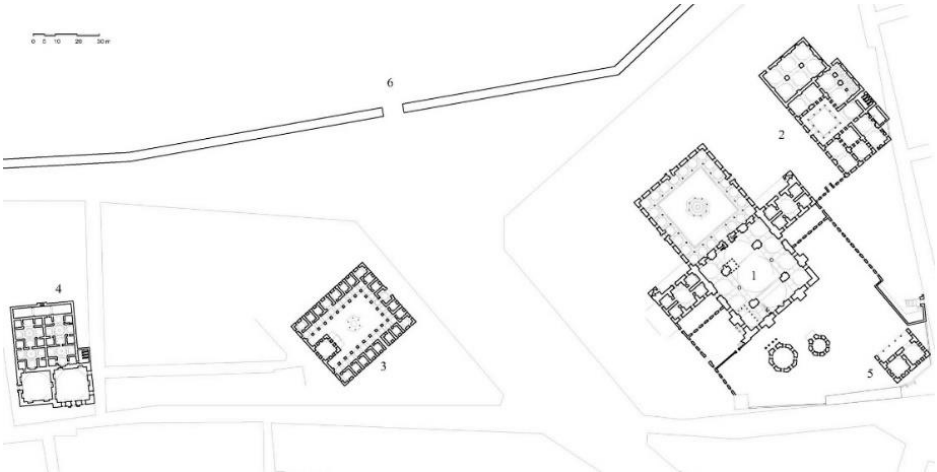
Şekil 3.24 Fatih Cami [82]

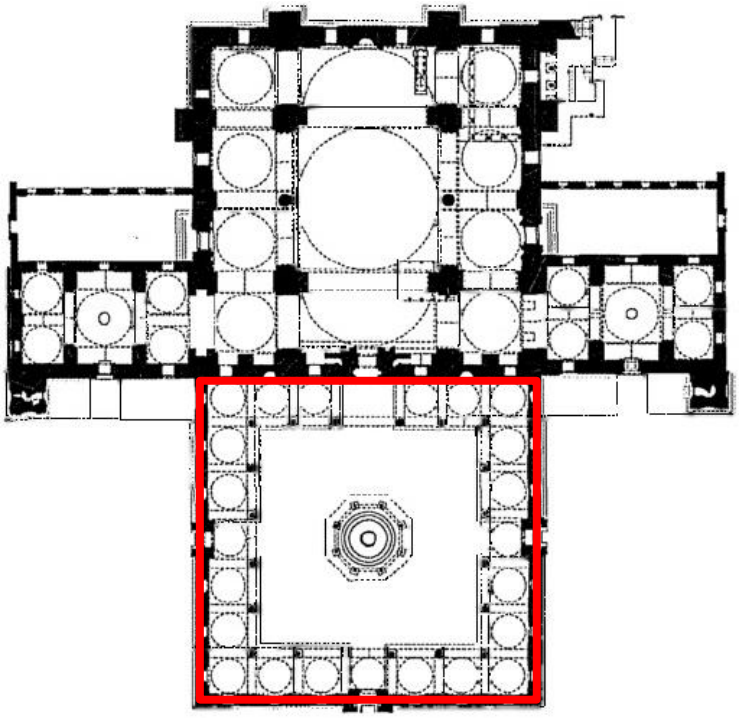
Şekil 3.25 Fatih Cami avlusu (W. Henry Barlett-1838) [84]

Beyazıt Cami (1501-1506);

Beyazıt Cami, Bizans devrinde şehrin en büyük forumu olan Theodosius Forum meydanında yer alan Beyazıt Külliyesi'nin Camisi olarak Sultan II.Bayezıd tarafından yaptırılmıştır. Bu anlamda şehrin ana aksları üzerinde merkezi bir konumda yer aldığını söylemek mümkündür. Beyazıt Cami Klasik Osmanlı Mimarisi'nin başlangıç yapısı olarak kabul edilmektedir. Ayrıca İstanbul'da orjinal halini koruyan en eski selatin cami olma özelliğine de sahiptir. Dört ayak üzerine oturtulmuş 17 mt çapında bir ana kubbe, bu ana kubbenin kuzey ve güneyinde iki yarım kubbe ve sekiz küçük kubbeden oluşan bir üst örtüye sahiptir (Şekil 3.26-3.27).

Şekil 3.26 Beyazıt Külliyesi planı [80]

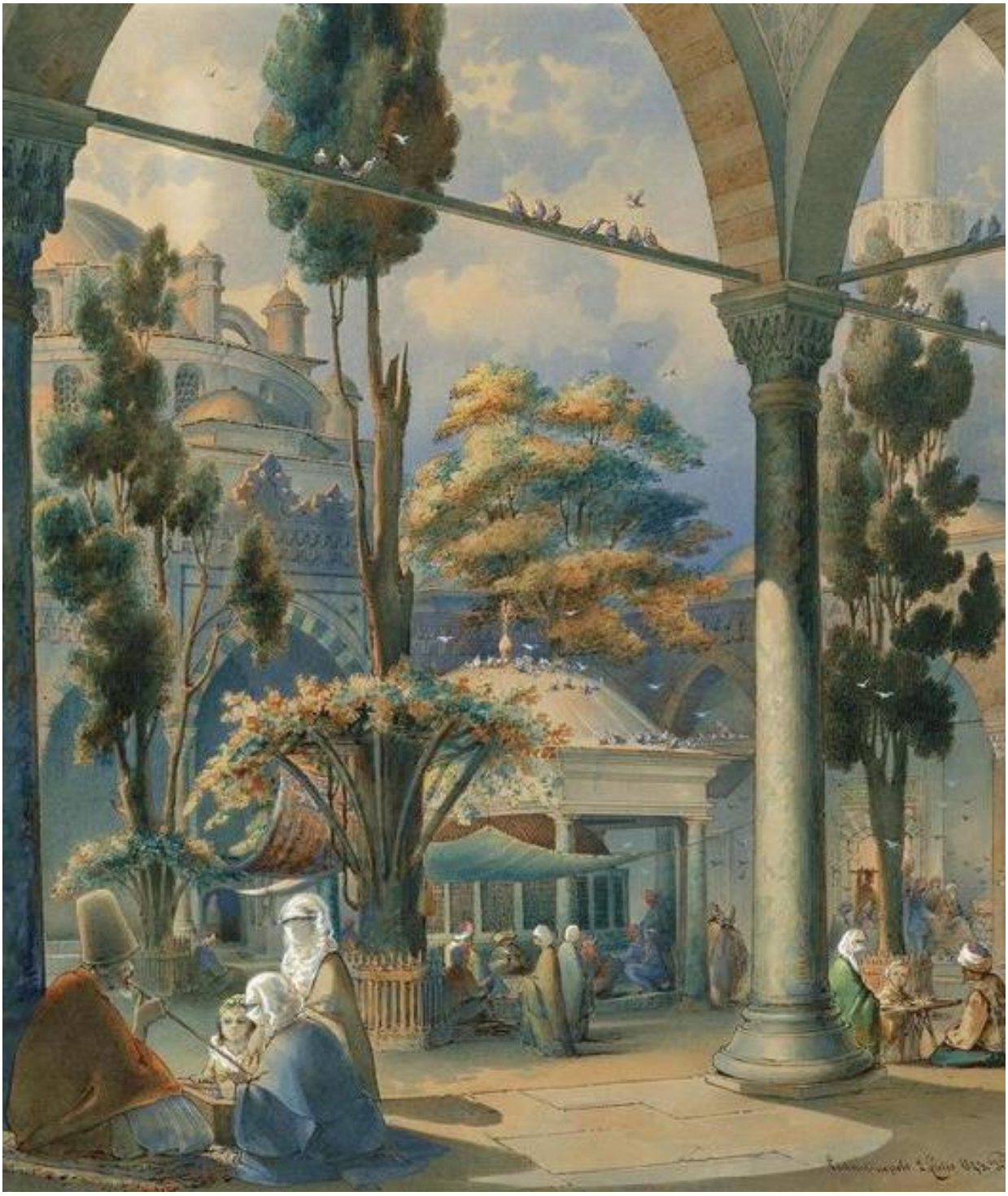
Şekil 3.27 Beyazıt Cami planı [16]

Tabhanesi bulunan camilerin son örneği olan yapının doğu ve batı yönlerinde 5 adet kubbe ile örtülmüş iki tane tabhanesi bulunmaktadır. İlerleyen zamanlarda kanat bölümlerinin cami ile arasında bulunan duvar kaldırılmış bu bölümler de ibadet alanına eklenmiştir [83]. Yapının yirmidört kubbeli revaklarla çevrili ortasında şadırvanı olan bir iç avlusu bulunmaktadır (Şekil 3.28).

Şekil 3.28 Beyazıt Cami

Cami avlularının hayatın içinde edindiği konumun, yalnızca ibadet mekanının bir parçası olmaktan ibaret değil, paylaşımların gerçekleştiği bir alan olarak kendine yer bulduğu 19.Yüzyıl‘ da Amadeo Preziosi tarafından yapılan Beyazıt Cami iç avlusuna ait gravürde de açıkça tasvir edilmiştir (Şekil 3.29).

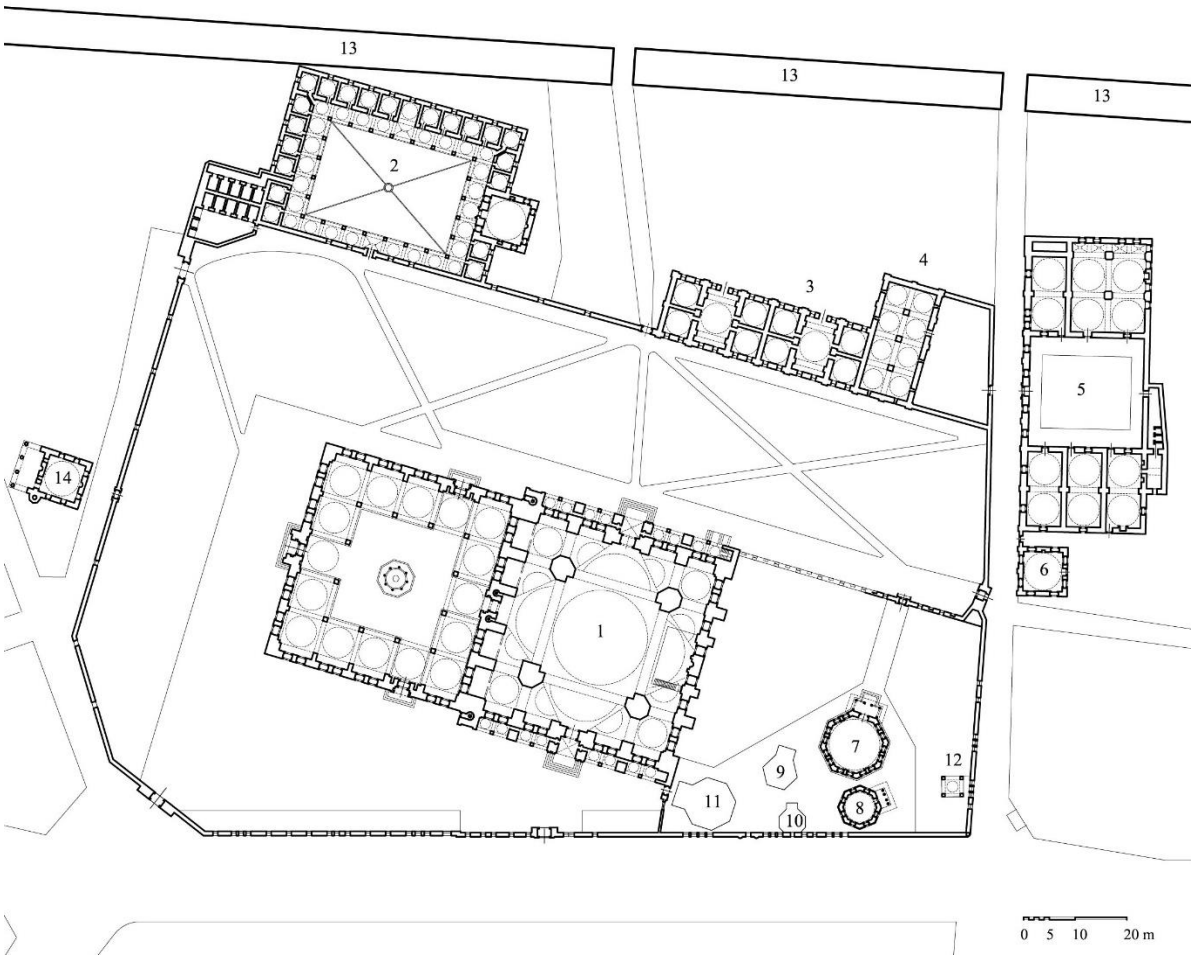

Şekil 3.29 Beyazıt Cami Avlusu 1843 (Amadeo Preziosi)

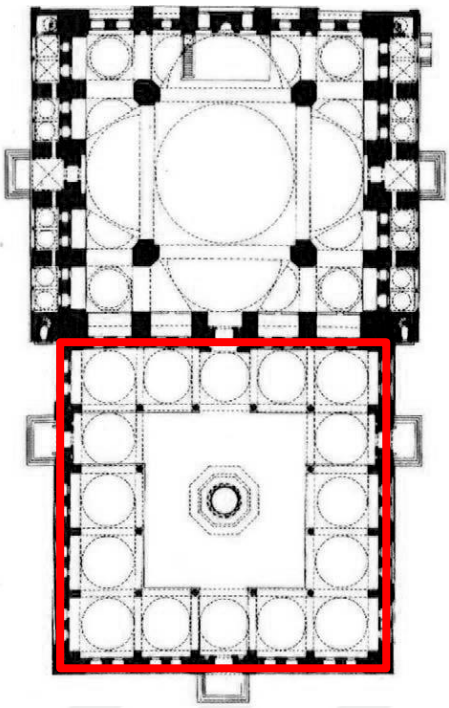
Şehzadebaşı Cami (1544-1548);

Şehzadebaşı Cami, Kanuni Sultan Süleyman'ın ölen oğlu için yaptırdığı Şehzade Mehmet Külliyesi'nin ana yapısıdır. Mimar Sinan'ın ilk anıtsal yapısı olan caminin merkezi plan şemasına sahip harim bölümü bir tam kubbe ve dört adet yarım kubbeden oluşan bir sistem ile örtülmüştür (Şekil 3.31). Kentsel konum olarak Şehzade Cami; Bayezıd Cami ile Fatih Cami aksı üzerinde, Bozdoğan su kemeri'nin yanında, hem Haliç'e hem de Marmara'ya bakan bir alan üzerine konumlanmıştır [30].

Mimar Sinan'ın inşa ettiği ilk selatin külliyesi olan Şehzade Külliyesi cami, medrese, sıbyan mektebi, tabhane, kervansaray, mukavvithane ve türbelerden oluşur (Şekil 3.30).

Şekil 3.30 Şehzade Külliyesi planı [80]

Şekil 3.31 Şehzadebaşı Cami planı [16]

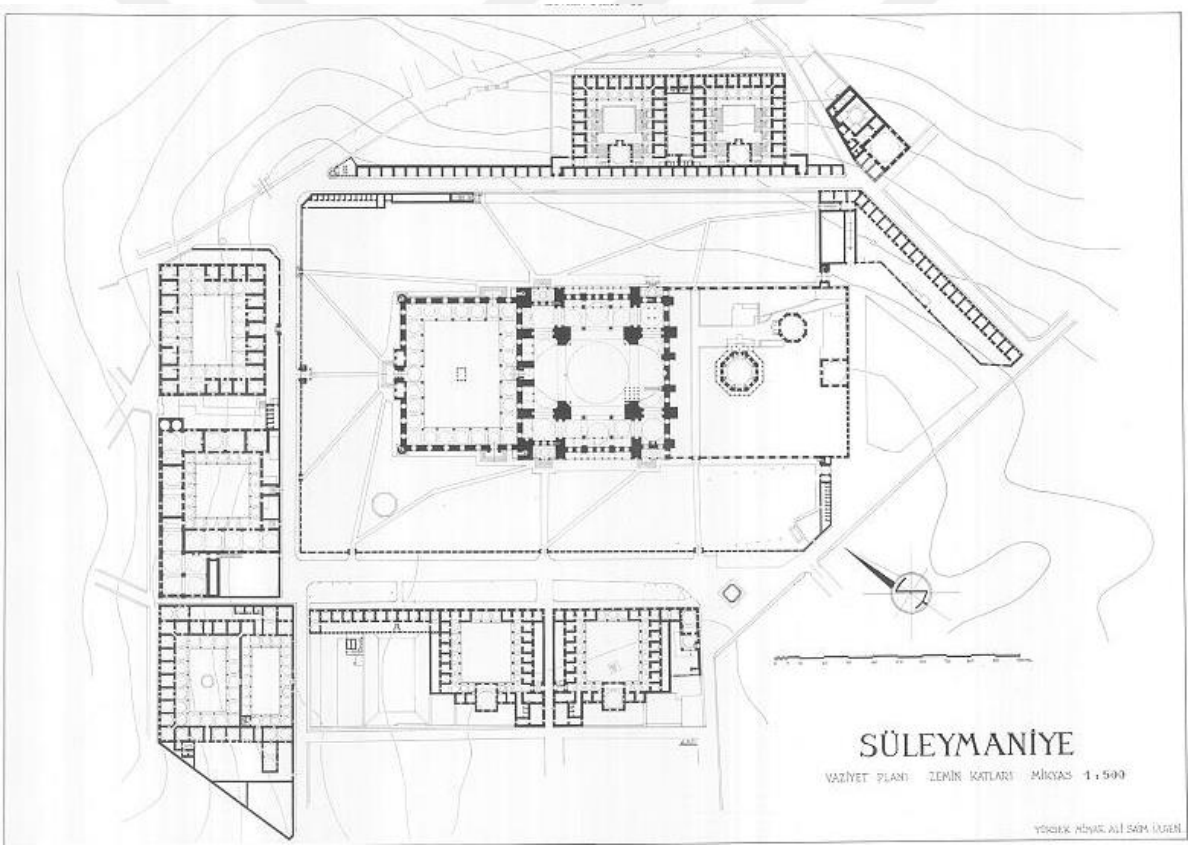
Şehzadebaşı Cami'nin revakları kubbe ile örtülmüş ve merkezinde şadırvanı bulunan iç avlusu 5x5 modülüne göre düzenlenmiştir. Revak ve kubbelerinin büyüklükleri ve yükseklikleri aynı olan avlu Osmanlı Mimarlığı'nın en dengeli avlularından biridir (Şekil 3.32) [85].

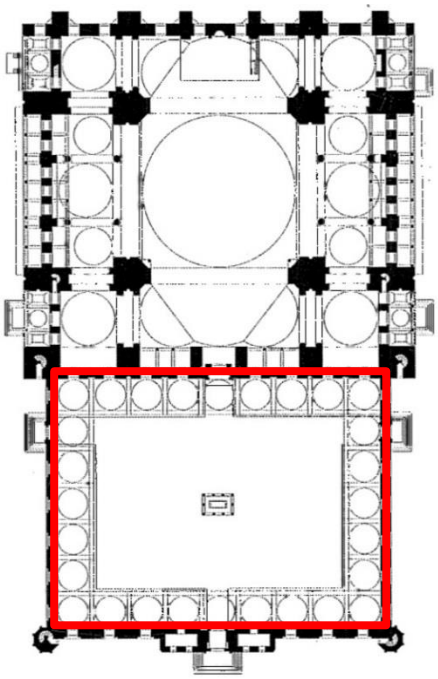
Şekil 3.32 Şehzade Mehmet Cami dış avlusu [86]

Süleymaniye Cami (1550-1557);

Osmanlı Devleti’nde fetihten sonra inşa önemli edilen yapılar, genellikle eski Bizans yapılarının üzerine inşa edilmişlerdir. Bizans Dönemi yapısı Havariyun Kilisesi’nin yerine inşa edilen Fatih Külliyesi gibi, Süleymaniye Külliyesi’nin sıbyan mektebi ve batı medreselerinin Darü’l-hadis kısımları da, Eski Saray bölgesinde kalmaktadır [87]. Eski Saray da böyle bir mimari altyapı üzerine inşa edilmiştir. Artan [88] 1455’te kısmen tamamlanmış olan, Eski Saray'ın Bizans Devrinde I. Theodosius'un Tauri Forumu’nda bulunan bir manastırın yerini aldığını kaydetmektedir. Evliya Çelebi [58] bu alanda yüksek duvarlarla çevrili, geniş bir yeşil alan içinde bir kilise yapısı olduğundan da bahsetmektedir. Süleymaniye Külliyesi 4. Yüzyıl’dan bu yana tarih boyunca kentin sosyal ve fiziksel olarak önemli olan bu alanına inşa edilmiştir.

Şekil 3.33 Süleymaniye Külliyesi planı [89]

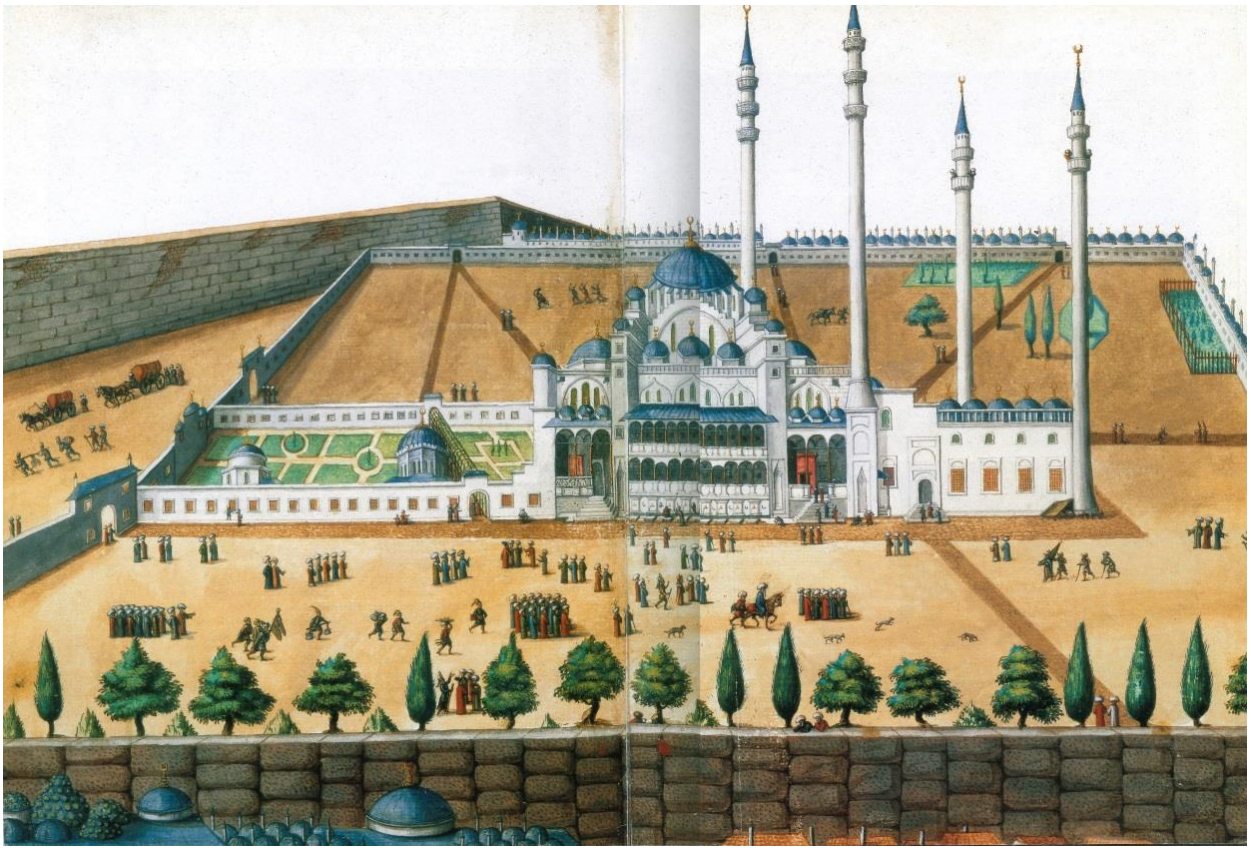
Şekil 3.34 Süleymaniye Cami planı [16]

Süleymaniye Cami, banisi Kanuni Sultan Süleyman tarafından Mimar Sinan'a yaptırılan Süleymaniye Külliyesi'nin camisidir (Şekil 3.34). Süleymaniye Cami kentsel konum olarak , limana ve İstanbul girişine egemen olan bir alana inşa edilmiştir [30]. Klasik dönem mimari üslubun simgelerinden biri olan yapı 27.5 m'lik bir ana kubbe ve iki yarım kubbeden oluşan bir üst örtüye sahiptir (Şekil 3.35). Caminin iç avlusu batı yönünde dokuzar yan kenarlarda yedişer adet olmak üzere 28 kubbe ile örtülmüş revaklarla çevrilidir. Yarı açık bir alan olan bu kısımlarda kubbe yükseklikleri son cemaat yerinde biraz fazla tutularak cami ana yapısı ile iç avlu revak kubbeleri arasında yumuşak bir geçiş sağlanmıştır [90].

Şekil 3.35 Süleymaniye Cami

Heinrich Hendrofski tarafından yapıldığı düşünülen Süleymaniye Camii'nin ve çevresinin aktarıldığı görselde, caminin dış avlusunda toplanmış insanların ve askeri eğitim yapıyor oladuklarını tahmin ettiğimiz askerlerin varlığı görülmektedir (Şekil 3.36).

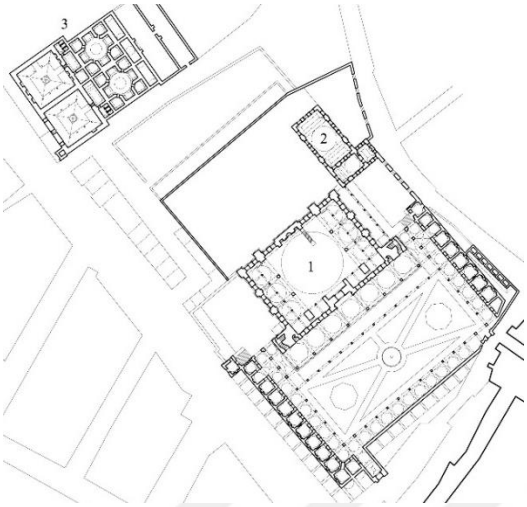
Şekil 3.36 Süleymaniye Cami'nin, tarafından yapıldığı sanılan resmi, 1590 civarı. Österreichiesches Nationalbibliothec, Cod 8626 [91]

Edirnekapı Mihrimah Sultan Cami (1562-1565);

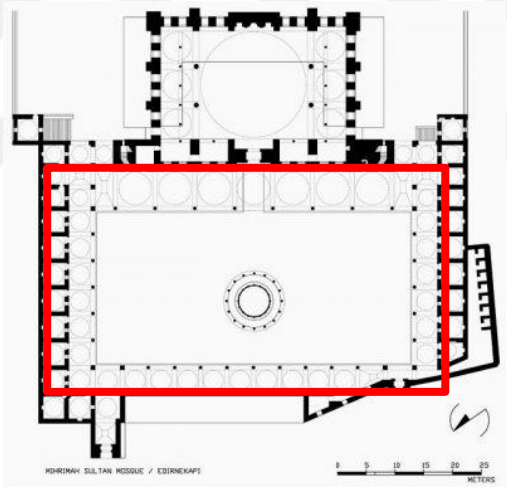
Kanuni Sultan Süleyman'ın kızı Mihrimah Sultan için Mimar Sinan tarafından yapılan cami, medrese, çifte hamam , arasta, sıbyan mektebi , çeşme ve türbeden olaşan Edirnekapı Külliyesi'nin camisidir. Konum olarak İstanbul'un en yüksek tepesinde yer almaktadır (Şekil 3.37).

Evliya Çelebi camiyi : *'Edirnekapısı''nın iç yüzünde bir ali zemin üzerine mebni bir cami-i alidir. Sair selatin camilerinin kasrı makamındandır. Süleyman Han kızı namına inşa ettirerek cemi-i masarafi hazine-i şahaneden safolunmuştur. Mihrap ve minberi ve mahfili gayet musannadır:amma hünkar mahfili yoktur ve ve taşra haremi serapa çınar ağaçlarıyla sayedar*

olmuştur. Dört tarafı medrese hücreleridir. Bir hamamı, bir çarşısı vardır‘ şeklinde tanımlamıştır [58].

Şekil 3.37 Edirnekapı Mihrimah Sultan Külliyesi planı [80]

Şekil 3.38 Edirnekapı Mihrimah Sultan Cami planı [16]

Edirnekapı Mihrimah Sultan Cami’nin 57 x 21.50 m. ölçülerinde dikdörtgen biçimindeki büyük avlusu üç taraftan önleri revaklı medrese hücreleriyle çevrilidir. Avludaki bu hücrelerde dershane alanının olmayışından eğitimin caminin içinde yapıldığı anlaşılmaktadır (Şekil 3.38) [92].

Bu yapılanma İslam medeniyetinin ilk yıllarından itibaren benimsenen ve uygulanan camilerin eğitim yapısı olarak kullanılma özelliğinin Osmanlı İmparatorluğu’nda da devamlılığının olduğunu göstermektedir. Edirnekapı Mihrimah Sultan Cami örneğinde, ibadet işlevi ile

eğitim programı aynı birimde toplanmıştır. Bu sayede camilerin ve avlularının yalnızca ibadet edenler için ayrılmış özel alanlar olmadığının, eğitim gibi önemli bir fonksiyonu da bünyesine katan çok programlı bir birim olduğunun vurgusu yapılmıştır (Şekil 3.39-Şekil 3.40).

Şekil 3.39 Edirnekapı Mihrimah Sultan Cami [93]

Şekil 3.40 Edirnekapı Mihrimah Sultan Cami avlusundaki medrese hücreleri

3.3 17.Yüzyıl Örnekleri

16. Yüzyıl boyunca ve 17. Yüzyıl'ın ilk yıllarına kadar genişleme polikasını, siyasi gücünü ve geniş coğrafyalara hakim otoritesini koruyan Osmanlı İmparatorluğu için, 17.Yüzyıl bir kırılma noktası olmuştur. II. Viyana kuşatmasının (1683) olumsuz sonuçlanmasından sonra Avusturya ile imzalanan Karlofça Antlaşması sonucu Macaristan kaybedilmiştir. İmzalanan anlaşma

sonucunda Osmanlı Devleti, bir Avrupa devletinin üstünlüğü kabul etmek durumunda kalmış ve artık Avrupa topraklarından geri çekilmeye başlamıştır. Osmanlı Devleti üzerinde yıpratıcı etkisi olan uzun süreli savaşlar, aynı dönemde baş gösteren ve iç karışıklığa neden olan Celali İsyanları ve yaşanan siyasi boşluklardan dolayı vezirlerin devlet yönetiminde etkli olmaları gibi bir çok neden, Osmanlı Devleti'nin Avrupa ülkeleri ile olan siyasi dengelerinin değişmesine sebep olmuştur [74]. Bu yüzyılda Avrupa ülkelerinin değişen dünya düzenlerinin dışında kalan Osmanlı için yeni bir dönem başlamıştır.

Feridun Emecen Osmanlı Medeniyeti ve Tarihi Kitabı'nda değişen bu durum ile ilgili ; '*Osmanlılar, mensubu oldukları İslam dünyası ve geliştirdikleri devlet anlayışından dolayı, Avrupa'nın hızla gelişmesini sağlayan maddiyata dayalı değerleri ve sömürgecilik anlayışına dayalı ekonomik sistemleri ile bütünleşememiş ve bu sisteme ayak uyduramamıştır'* ifadelerine yer vermektedir [94].

Osmanlı Devleti'nin parlak bir dönem yaşadığı 16. Yüzyıl'dan sonra, 17 Yüzyıl ile birlikte ortaya çıkmaya başlayan siyasi değişimler her alanı olduğu gibi mimarlık alanını da etkilemiştir.

Osmanlı Devleti'nin mimarlık faliyetlerinde Klasik Dönem olarak adlandırılan dönem 17.Yüzyıl'a kadar devam etmiştir. 17. Yüzyıl'da da şehrin merkez aksları üzerinde ve şehre hakim selatin camilerin inşaaları devam etmiş ve 17. Yüzyıl İstanbul'unda sur içinde büyük ölçekli külliye ve cami inşaatı için artık yer kalmamaya başlamıştır. Bu dönemin en önemli yapılarından olan Sultanahmet Cami ve Eminönü Yeni Cami Külliyeleri'nin kent içindeki konumları, sur içinde kendini göstermeye başlayan yeterli alan bulma sıkıntısının birer göstergesidir. Sultanahmet Cami kentin en kalabalık noktasına Ayasofyanın yanına inşa edilirken Yeni Cami ticaret alanı olan deniz kıyısına inşa edilmişitir. 17. Yüzyıl 'da cami yaptırmak isteyenler İstanbul sur içinde büyük çaplı külliyeler için yeterli alanların kalmaması nedeniyle, küçük ölçekli külliye inşaatına yönelmişlerdir [91].

17. Yüzyıl'da surdışında Haliç ve Sütlüce'de yeni yerleşimler kurulmaya başlanmıştır. Tophane ve Beşiktaş'ta gelişen yerleşim alanları kıyıya paralel düzenin devamını oluşturmaktadır. Deniz kıyısına ve Boğaziçi'nin en güzel yerlerine konaklar ve bahçeler yaptıran sultanlar, bir yüzyıl sonra gözlemlenecek Lale Devri atmosferinin kent dışı yaşam biçiminin ilk örneklerini başlatmışlardır [75].

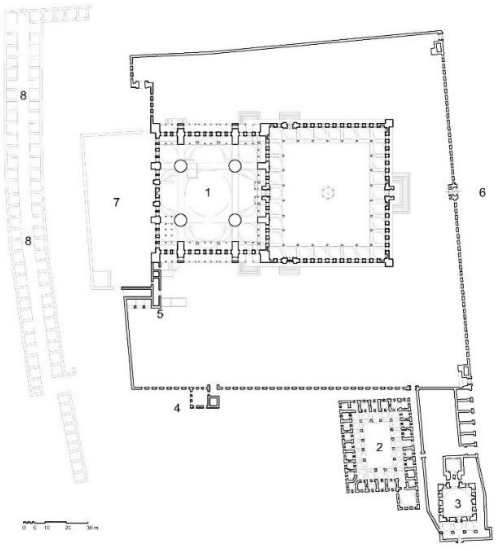
Bu kısımda 17. Yüzyıl'ın en önemli iki örneği Sultanahmet Cami ve Yeni Cami avlu düzenlemeleri açısından incelenmiştir.

Sultanahmet Cami (1609 – 1617);

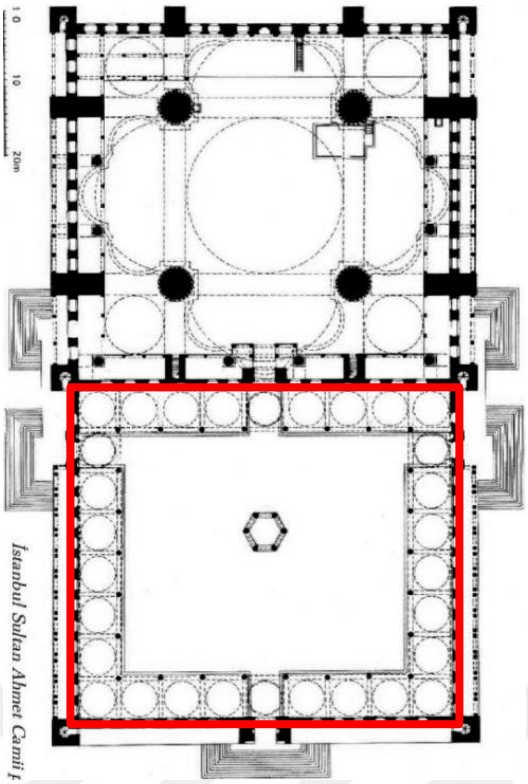
Sultanahmet Cami, Bizans Konstantinapolis'nde kentin merkezinde yer alan hipodrom üzerine kurulmuştur. Konum olarak tarihi yarımada içerisinde İstanbul'un yedi tepesinden birincisi üzerinde yer almaktadır. Darüşşifa, imaret , arasta, sebil ve türbeden oluşan külliyenin merkez yapısı olan cami banisi Sultan I.Ahmet tarafından Mimar Sedefkar Mehmet Ağa'ya inşa ettirilmiştir (Şekil 3.41) [83]

Şekil 3.41 Sultanahmet Cami ve Sultanahmet Meydanına ait bir gravür [86]

Şekil 3.42 Sultanahmet Külliyesi planı [80]

Şekil 3.43 Sultanahmet Cami planı[16]

Sultanahmet Cami kentin simgesi Ayasofya ile aynı meydanda yer almaktadır. Külliye inşaatının yer seçiminde, şehrin uzun yıllardır Bizans simgesi olan Ayasofya'nın yanına Türk-İslam kenti simgesi yerleştirme amacının etkili olduğu düşünülebilir [95]. Yapının konumu ve önündeki meydanın artık kendi adıyla anılması itibariyle şehir için önemli bir *'landmark'* konumunda olduğunu söylemek mümkündür.

Şekil 3.44 Sultanahmet Cami

Sultanahmet Cami planı kareye yakın olup , 53x49 metre boyutları ile İstanbul'un en geniş iç mekana sahip camisidir. Kubbe çapı 24 mt , kubbe yüksekliği ise 43 mt'dir (Şekil 3.43) [91]. Cami ve avlusu yüksek bir subasman üzerine oturtulmuştur. Caminin çevresinde geniş bir avlusu olup bunun etrafı pencereli duvarlarla çevrilidir [91]. Caminin 30 revaklı ve şadırvanlı bir avlusu vardır, avluya üç ayrı kapı ile dahil olmak mümkündür

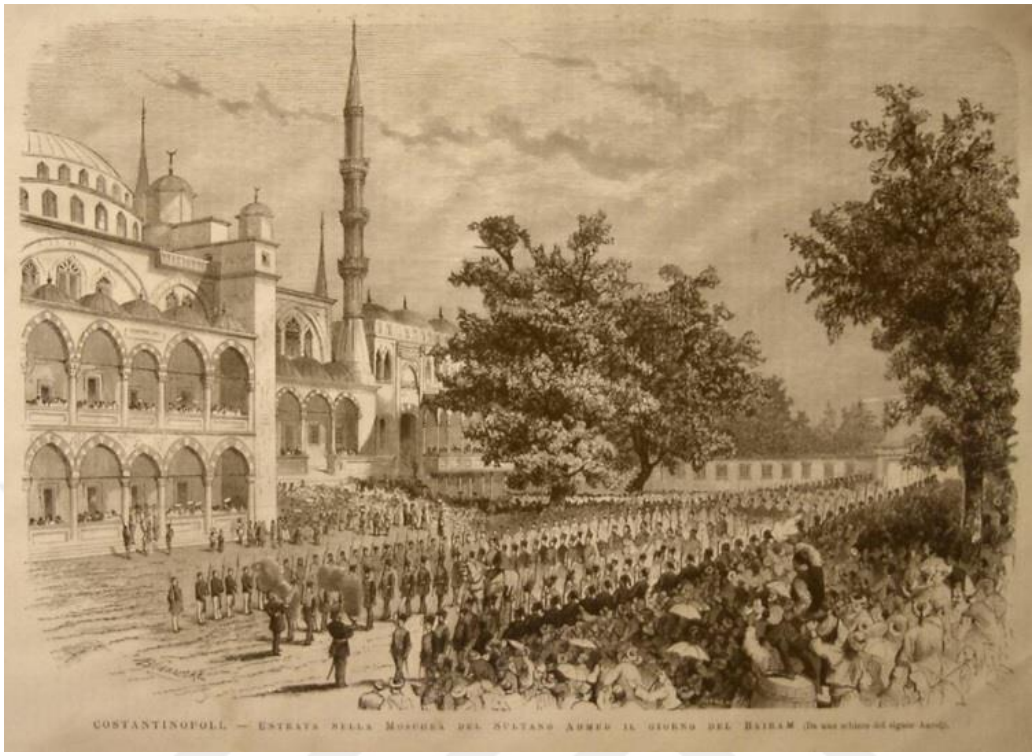
Sultanahmet Cami'nin avlusunun günlük hayatın bir parçası olduğunu, mekansal kurgusunun namaz kılan insanların yanısıra, revak altında oturmuş birbirleri ile muhabbet eden insanların birarada bulunduğu bir ortam şeklinde kurulduğunu 1838 yılında W.H Bartlett tarafından resmedilmiş gravürden öğrenmek mümkün (Şekil 3.45).

Şekil 3.45 Sultanahmet Cami avlusuna ait bir gravür 1838 [96]

16. ve 17.Yüzyıl'ın iki önemli camisi Beyazıt ve Sultanahmet Camiler'nin konum olarak inşa edildikleri alanların ayrı bir önemi vardır. İstanbul'un Roma ve Bizans'tan eski kent strüktüründeki toplanma amaçlı kullanılan Antik Roma döneminde Beyazıt Meydanı'nın yerinde bulunan Theodosius forumu ve Sultanahmet Meydanı'nın yerinde bulunan Antik Roma Hipodromu gibi kent avlularının üzerine sultan cami merkezli büyük külliyelerin inşa

edilmesi ile, kent belleğinde iz bırakmış bu alanların ruhuna bağlı olarak, benzer işlevler aynı alanlara inşa edilen camiler ve onların avluları ile devam ettirmiştir.

Şekil 3.46 Sultanahmet Cami dış avlusunda bayram alayı, İstanbul, 1876

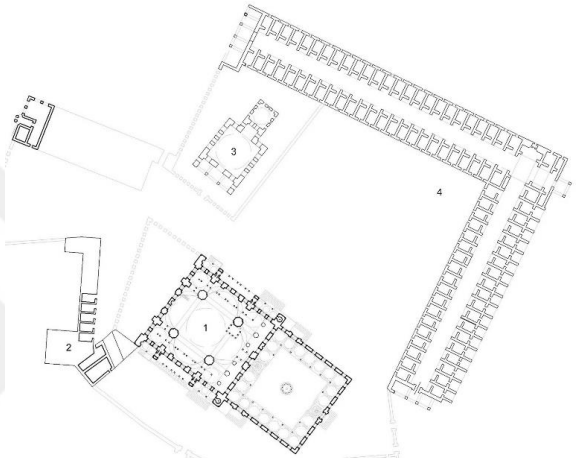
Osmanlı Devleti'nde Padişahın bayram sabahları, bayram namazını kılmak üzere saraydan çıkıp camiye gidişi ve tekrar saraya dönüşü bir merasim olarak gerçekleşirdi ve bu merasime bayram alayı denilirdi. Sultanahmet Camii'nin dış avlusunda sultanın camiden çıkışını bekleyen devlet erkanını, askerleri ve kalabalık halkı betimleyen gravürden, büyük sultan camilerinin avlularının bu alay merasimlerine ev sahipliği yaptığı anlaşılmaktadır (Şekil 3.46).

Fransız bir seyyah olan Paus Lucas bir bayram alayından edindiği izlenimleri şöyle aktarmaktadır:

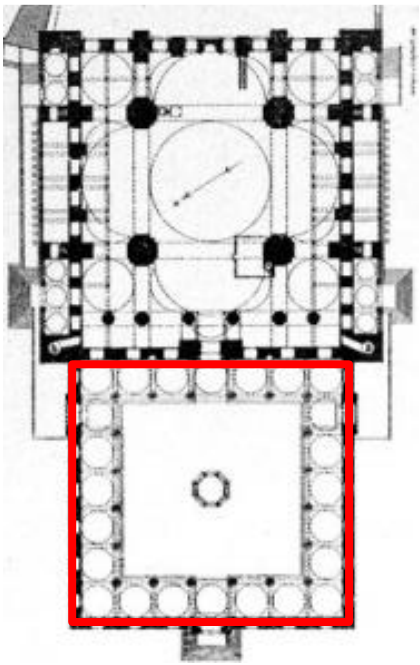
"*At üzerindeki hükümdarın ihtişamı ile hiçbir şey mukayese edilmezdi. Bindiği ve yedekte götürdüğü atları yeryüzünün en güzel atları idi. Atların güzelliği ve koşumlarının zenginliği ve subayların çokluğu içinde alay intizam ve hem kendisinden hem de seyreden halktan gelen dikkate şayan bir sessizlik içinde yol alıyordu. Gerçekten de dünyanın en eğlenceli ve en meraklı gösterisi idi*" [97]

Yeni Cami (1597-1603/1603-1663);

Yeni Cami Sultanahmet Cami'nden sonra 17. Yüzyıl'ın ikinci anıtsal yapısıdır. Banisi III. Ahmet'in validesi Safiye Sultan tarafından inşatına başlanan cami III. Ahmet'in ölümünden sonra inşaata faaliyeti durmuş, 1603 yılında Hatice Turhan Sultan tarafından tekrar başlatılmış ve Mimar Mustafa Ağa tarafından nihayete erdirilmiştir. Hünkar kasrı, sıbyan mektebi, türbe, darülkurra , arasta, sebil ve çeşmeden oluşan külliyenin camisi olan Yeni Cami klasik Osmanlı mimarisinin revaklı avlulu şemasını devam ettiren merkezi bir plana sahiptir (Şekil 3.47) [83].

Şekil 3.47 Yeni Cami Külliyesi planı [80]

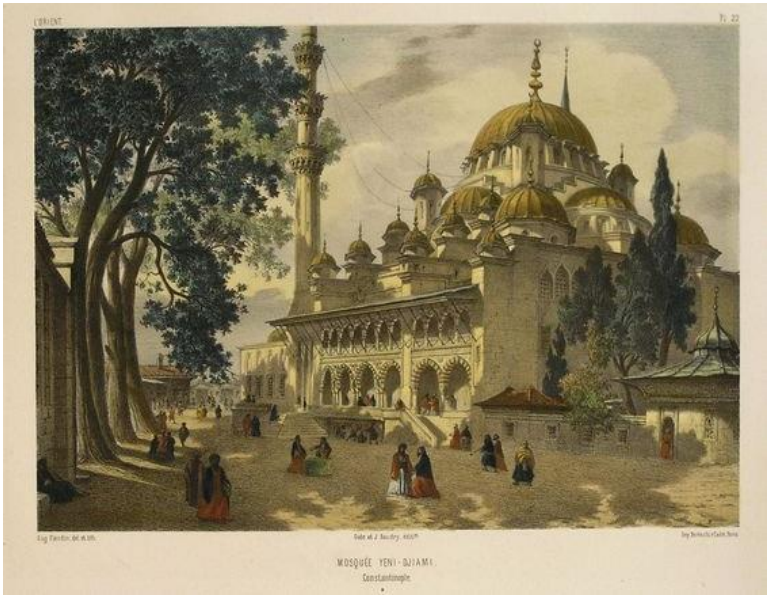
Şekil 3.48 Eminönü Yeni Cami planı [16]

35,50 × 40,90 m. ölçüsünde dikine düzenlenen dikdörtgen planlı harim ortada dört kollu ayaklar üzerinde sivri kemerlere oturan ve pandantiflerle geçişi sağlanan 16,20 m. çapında bir kubbe ile örtülüdür. (Şekil 3.48) [98] .

Yapı sur içinde yer alan son büyük külliye inşaatıdır. Konumu itibari ile sur dışında deniz kıyısında ticaret güzargahı üzerindedir ve bu durum caminin avlusunun büyük bir sirkülasyonun merkezi olmasını kaçınılmaz kılmıştır. Caminin kuzeyinde mevcut kare planlı revaklı iç avluda 20 sütunun taşıdığı üzeri kubbeli sivri kemerli revaklarda 24 birim bulunmaktadır. Avlu üç yöndeki kapılarla dışa açılan açılmaktadır (Şekil 3.49). [98]

Şekil 3.49 Eminönü Yeni Cami

Şekil 3.50 Eminönü Yeni Cami [99]

3.4 18.Yüzyıl Örnekleri

17. Yüzyıl'da yaşanan duraklama devri sonrasında, 18.Yüzyıl'da Osmanlı Devleti bu durumun nedenleri ve çözümleri ile ilgili arayışlara girmeye başlamıştır. Devletin yönetim anlayışında değişiklikler yapılmaya çalışılmış, ulema kesiminin devlet yönetimindeki etkisi artırılmıştır. Yenilenme çalışmaları Osmanlı'yı, kendinden hem askeri hem de teknolojik yönden üstünlüğü aşikar olan Avrupa devletleri ile ilişkilerini geliştirmek durumunda bırakmıştır. Bu yüzyılda Avrupa'ya gönderilen elçiler ile Osmanlı Devleti'nin Avrupa'dan etkilenme süreci başlamıştır [100].

Osmanlı Devleti'nin Avrupa ile ilişkilerinin artması, siyasi etkilenmenin yanı sıra sosyal ve kültürel anlamda toplumsal etkilenmeyi de beraberinde getirmiştir. Osmanlı yönetim sınıfının ve halkının yaşam tarzlarını etkileyen bu değişimler sonucu, mimarlık alanındaki etkinlikler de farklılaşmaya başlamış ve 18. Yüzyıl'da devletin üst sınıf tebaası kağıthane ve Boğaziçi kıyılarında, Avrupa'dan görüp esinlendikleri köşk ve bahçeler yaptırmaya başlamışlardır [28].

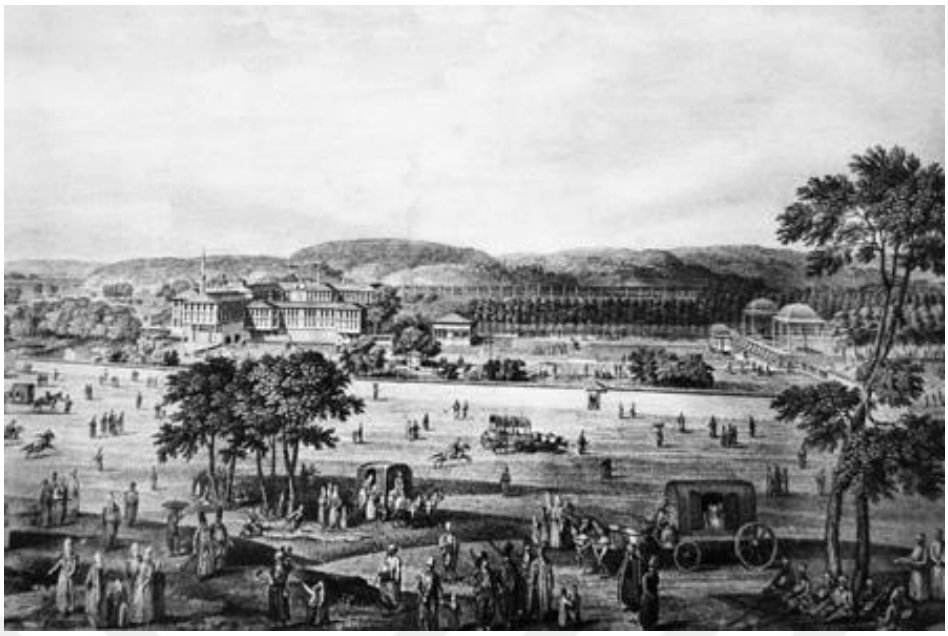
18. Yüzyıl'da başlayan ve Lale Devri olarak adlandırılan otuz yıllık zaman süresince Osmanlı'daki yaşam görünüşü oldukça hızlı bir değişime uğramıştır [75]. Lale Devri döneminde, kentsel ölçekte sivil mimari yapım faaliyetlerinde köşk, kasır, bahçe, çeşme vb. sayılarında artış gözlemlenmiştir. Bu dönemin kent tarihi açısından önemli olarak nitelendirilebilecek diğer bir gelişmesi de dinsel yapıların yerine kamu ve özel sivil mimarlık örneklerinin yapılmasına verilen ağırlıktır. Aynı dönemde İstanbul'da çok sayıda çeşme ve su yolu onarımı yapılmış, anıtsal boyutlarda meydan çeşmeleri ortaya çıkmıştır. Meydan çeşmeleri artık bir duvara yapışmış iki boyutlu yapılar olmaktan çıkmış, kentsel mekanı tanımlayan bağımsız yapılara dönüşmüşlerdir. 18.Yüzyıl'da Üsküdar'da yapılan III.Ahmet Çeşmesi ve İmparatorluğun yönetim merkezinin 19.Yüzyıl'da Topkapı Sarayı'ndan Dolmabahçe Sarayı'na taşınmasından sonra daha aktif hale gelen Topkapı Sarayı önündeki III.Ahmet Çeşmesi ve Sebili çevrelerinde merkezi bir açık alan oluşturarak daha önce görülmemiş tasarım örnekleri olmuşlardır (Şekil 3.51). Türk tarihinde ilk kez bir yapı, kentsel mekanı tanımlayan bir yapı olarak ele alınmış ve dört cephesi de kullanılan bu yapıların yer aldığı kentsel mekanlar ayrıca tasarlanmamıştır. Cami ve külliyeler gibi etrafındaki kentsel doku içlerinde kendi mekanlarını oluşturmuşlardır [75].

Kuban'ın ifadeleri ile; *'Önceki dönemlerde içe dönük bir yaşamı ve mimari anlayışı benimseyen Osmanlı toplumu 18.Yüzyıl birlikte dışa dönük bir yaşamla tanışmıştı. Kadınların mecbur kalmadıkça karışmadıkları şehir hayatında gidebildikleri tek çarşı eski Arkadios Forumu üzerinde bulunan Avrat Pazarı idi.'* [75]. Kadınların kamu yaşamından hariç tutulduğu Osmanlı'dan, kadınların bir arada dışarıda vakit geçirdikleri, günlük hayata karıştıkları bir Osmanlı'ya geçişte gözlenen bahçe ve mesire alanı düzenlemelerindeki artış ve çeşmenin bir kent meydanı olarak kendine yer bulması gibi yenilikleri, toplumun geçirdiği değişimin mimariye yansımaları olarak değerlendirebiliriz. Geçmiş zamanlarda dini yapı ağırlıklı gelişen kent dokusunun artık değiştiğini ve kent meydanı rolünü üstlenen camilerin ve avlularının bu görevinin, dünyevi ve modern hayat eğilimi gösteren Osmanlı halkı için farklı alanlara kaydığını söylemek mümkündür.

Şekil 3.51 Thomas Allom'un Topkapı S. önündeki III.Ahmet Çeşmesi gravürü (1839) [86]

Bu süreçte Kağıthane Deresi ve çevresi padişahın yanı sıra zenginlerin de köşklerini inşa ettirdiği bir mesire alanına dönüşmüştür (Şekil 3.52). Bu alanlar sadece üst sınıfların değil Osmanlı halkından her kesimine hitap eden iletişim ve etkileşim mekanları haline gelmişlerdir [95].

Şekil 3.52 Sa'dabad Sarayı ve Kâğıthane Mesiresi [101]

18. Yüzyıl sürecinde bir yandan yaptığı yeniliklerle eski gücüne kavuşmaya çalışan Osmanlı Devleti diğer yandan savaşlarla mücadele etmeye devam etmiştir. Osmanlı Devleti'nin Avusturya, Rusya ve İran ile olan savaşlarda aldığı yenilgiler ekonomik sorunlara yol açmış ve devletin topraklarının giderek küçülmesine neden olmuştur. Bu kayıpları engelemeye çalışmak üzere askeri alanda yeniliklere gidilmiştir. I.Mahmut döneminde Avrupa'lı uzmanlardan askeri alanda düzenlemer için yardım alınmış, sonrasında tahta çıkan III.Selim döneminde, önemli bir reform olan 'Nizam-i Cedid' ordusu kurulmuştur (1793) [100] .

Askeri alandaki bu değişmler 18.Yüzyıl'ın ikinci yarısından itibaren, askeri kurumlarda yapılan reformlarla birlikte ortaya çıkan 'askeri kışla' ve 'mühendishane' türü yapıların İstanbul'un mimari çehresini değiştirmesine neden olmuştur [75]. Büyüklükleri, farklı ölçekleri ve üslupları ile bu kışlalar, reformcu sultanların Osmanlı'ya getirdiği yeni düzenin simgeleri olmuştur. Taksimdeki Halil Paşa Kışlası (1780) , Tophane'deki Topçular Kışlası ve eski Kavak Sarayı yerine inşa edilen Selimiye Kışlası kentin büyük camlerinden sonra, şehrin yeni referans noktaları olmuşlardır [75]. Üsküdar Ayazma Cami örneğinde gördüğümüz şekli ile, bu süreçle beraber karşımıza çıkan *kışla camisi* tanımı, Fransız örnekler temel alınarak inşa edilen kışlalara eklenen camilerin karşılığı olmuştur.

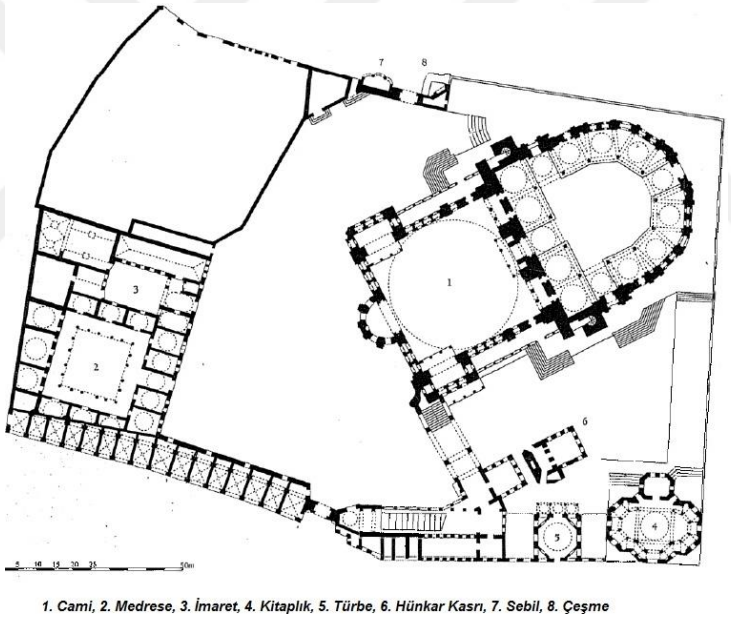
16. Yüzyıl'da klasik üslubunu olgunlaştıran ve 17.Yüzyıl'da bu üslubun etkilerini yaşayan Osmanlı Mimarisi 18. Yüzyıl ile birlikte farklılaşmaya başlamıştır. 18.Yüzyıl ve devamında

Osmanlı'nın batılı devletler ile olan siyasi ve sosyal ilişkilerinin günlük hayata, sanata ve mimariye olan yansıması kaçınılmaz olmuştur. Bu dönemde karşılaştığımız dini mimari örneklerinde de büyük /küçük çaplı bu etkileri görmek mümkündür.

18. Yüzyıl'ın önemli yapılarından Nuruosmaniye Cami, Ayazma Cami ve Beylerbeyi Cami bu kapsamda incelenmiş, yaşanan değişimlerin avlu mimarisi üzerine olan etkileri değerlendirilmiştir.

Nuruosmaniye Cami (1749-1755);

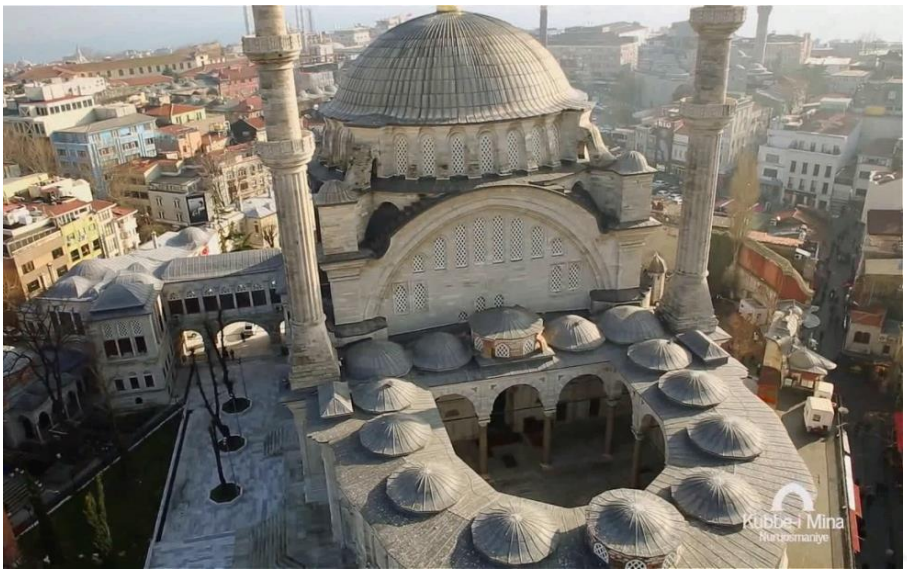
Tarihi Yarımada sur içinde yer alan cami, banisi I.Mahmut tarafından Simon Kalfa'ya inşa ettirilmiştir (inşaasına I.Mahmut tarafından başlanıp ölümü üzerine I. Osman tarafından devam edilmiştir). Nuruosmaniye cami, hünkar kasrı, medrese, kütüphane, türbe, sebil, çeşme, aşhane-imaret ve dükkanlardan meydana gelen Nuruosmaniye Külliyesinin ana yapısıdır (Şekil 3.53) [102].

Şekil 3.53 Nuruosmaniye Cami planı [16]

Nuruosmaniye Cami ve Külliyesi Bizans Dönemi'nde Konstantin Forumu'nun bulunduğu alana inşa edilmiştir. Osmanlı Dönemi'nde İstanbul'un şehir çarşısı yakınlarında olan bu alan, şehrin liman ile bağlantısı bulunan önemli ticaret merkezinin yakınında bulunmaktadır. Ticaret merkezinde yer alan Nuruosmaniye Camii'nin çevresinde çok sayıda ticarethane ve dükkan örgütlenmiştir [30].

Nuruosmaniye Cami şüphesiz ki Osmanlı Mimarisi'nin batı etkisindeki değişiminin ilk ve önemli örneklerindendir. Barok sanatının oval form akımının Osmanlı'da karşılaşılan ilk denemesidir (Şekil 3.54). Klasik Osmanlı cami + iç avlu yapılanmasının dışına çıkılmış iç avluda yarım yuvarlak bir form kullanılmıştır. Caminin avlusu Klasik Dönem plan şemasından farklıdır. İç avlu revak üstü kubbeli ve şadırvanı olmayan bir avludur. Yapıda plan şeması dışında sütun, kemer, pencere formlarında ve süsleme elemanlarında barok akımı ile gelen değişimleri sık ve belirgin şekilde görmek mümkündür.

Şekil 3.54 Nuruosmaniye Cami

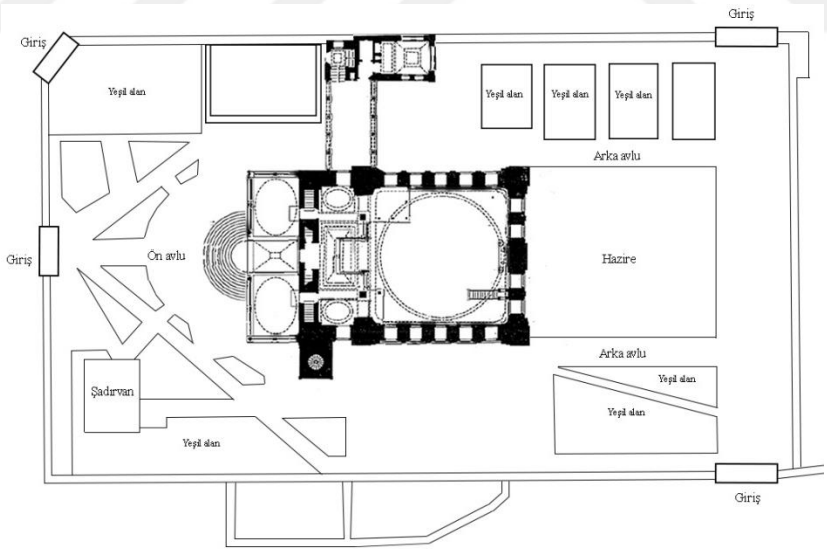

Şekil 3.55 Nuruosmaniye Cami avlusuna ait bir gravür [103]

18.Yüzyıl'ın selatin külliyelerinden olan Nuruosmaniye Camii'nin revaklı ve şadırvansız avlusunda da Osmanlı cami avlularının çok işlevli yapısının korunduğu, camiinin avlusnunda insanların iletişim ve paylaşım halinde olduğu, Thomas Allom 'un döneme ait gravüründe görülmektedir (Şekil 3.55).

Ayazma Cami (1758-1761)

Ayazma Sarayı'nın eski yerine inşa edilen caminin banisi Sultan III.Mustafa, mimarı Mehmet Tahir Ağa ve bina emini ise İshak Paşa'dır [83]. Cami, dört kemer üerine oturtulmuş bir ana kubbe ile örtülmüş tek mekanlı bir plan şemasına sahiptir [91]. İstanbul'un sur dışına inşa edilen yüksek bir platforma oturtulmuş camiye ve son cemaat yerine yarım daire biçimli basamaklarla ulaşılmaktadır (Şekil 3.56). Yapının sol bölümüne bitişik olarak konumlanmış hünkar köşkü, iki katlı galerisi ile caminin içinde bulunan hünkar mahfiline bağlı durumdadır. Etrafı bahçE duvarı tipinde çevrelenmiş geniş bir dış avlu içerisinde yer alan cami, asma kemer vb. cephe özelliklerinin yanı sıra hünkar mahlinin hünkar kasrına dönüşerek ölçek olarak büyümesi ve iç avlu uygulamasından vazgeçierek yalnızca dış avlu içerisine konumlandırılması ile 18. Yüzyıl cami mimarisinin tipik özelliklerini taşıyan dönemin önemli örneklerindendir (Şekil 3.58).

Şekil 3.56 Ayazma Cami planı[4] [16]

[4] Yapının dış avlu duvarı hali hazır haritadan şematik olarak çizilmiştir.

Şekil 3.57 Üsküdar Ayazma Cami ve dış avlu duvarı [104]

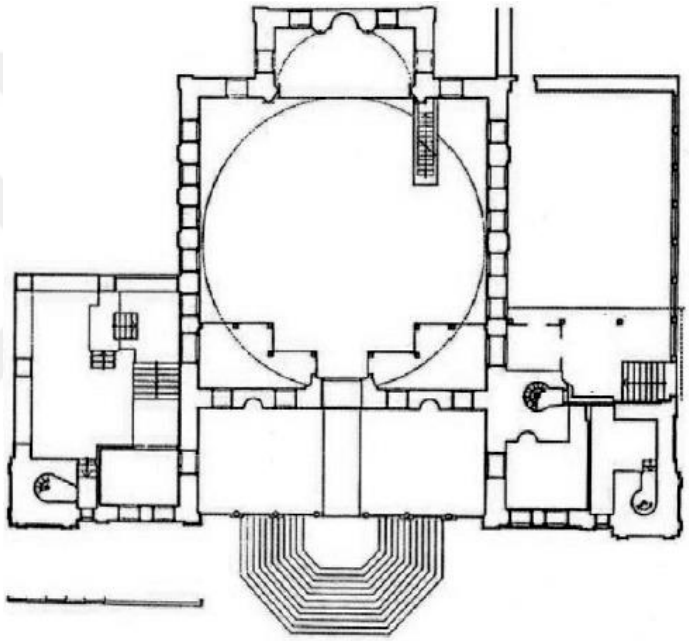
Ayazma Cami, bir askeri yapı olan Humbarahane'nin beraberinde inşa edilmiştir. Ayazma Cami, Osmanlı Devleti'nde 18. Yüzyıl'ın ikinci yarısı itibari ile birlikte etkisi görülmeye başlanan askeri yapı faliyetlerindeki artış ve bu yapılarla beraber cami inşa etme anlayışının ilk örneklerindendir [95].

Şekil 3.58 Üsküdar Ayazma Cami hünkar köşkü [105]

Beylerbeyi Cami (1778-);

18.Yüzyıl'ın son çeyreğindeki en önemli yapım faaliyeti olan Beylerbeyi Cami I.Abdulhamit'in annesi Rabia Sultan adına yaptırılmıştır. Muvakkithane, medrese, sebil, sıbyan mektebi, imaret, hamam, türbe ve çeşmeden oluşan külliyenin ana yapısı olan Beylerbeyi Camisi'nin mimarı Mehmet Tahir Ağa'dır [106]. Yapı Anadolu yakasında, Beylerbeyi ilçesinde deniz kenarında bir kıyı camisi olarak konumlanmıştır. Caminin kare plan üzerine tromplarla oturtulmuş tek kubbesi 14.5 m'dir ve güneybatı yönünde kitabesinden yapının ilk haline ait olduğu anlaşılan saçaklı bir bölümü bulunmaktadır (Şekil 3.59) [30] .

Şekil 3.59 Beylerbeyi Cami planı [16]

Caminin planı mihrap nişi bulunan harim bölümü ile giriş cephesinde son cemaat yeri üzerinde bulunan iki katlı hünkar kasrının birleşmesinden oluşmuştur. Bu anlamda özellikle 19.Yüzyıl camilerinde görülen hünkar kasrı ile harim kısmından oluşan planlama anlayışının 18.Yüzyıl'da yapılmış örneği olarak görülebilir. Yüksek bir platforma yerleştirilmiş yapının 16. ve 17. Yüzyıllar'da görmeye alışık olduğumuz revaklı bir iç avlusu yoktur (Şekil 3.60-3.61).

Şekil 3.60 Beylerbeyi Cami [107]

Bu dönem itibari ile dörtgen avlu algısının değişmeye başladığı ve klasik revaklı iç avlu uygulamasının yerini daha çok bahçe duvarı tipinde serbest avlu yapılanmalarına bıraktığı gözlenmektedir [108]. Bu durumun 18.Yüzyıl'dan sonra yaygınlaşmaya başlayan deniz kıyısına cami inşaası etkinliği ile bağlantısı olduğu düşünülebilir.

Şekil 3.61 Beylerbeyi Cami dış avlusu

3.5 19.-20. Yüzyıl Örnekleri

19. Yüzyıl'ın Dünya ve Osmanlı İmparatorluğu açısından en mühim olayı Sanayi Devrimi'dir. İngiltere'den başlayarak önce Avrupa sonra tüm Dünya ülkelerini etkileyen Sanayi Devrimi'nin temellendiği sömürgecilik anlayışını benimsemeyen Osmanlı, bu yeni dünya düzenine dahil olamamıştır. Osmanlı'nın Sanayi Devrimi ile değişen dünyanın dışında kalması, diğer devletler için doğal kaynak ve açık pazar alanı olarak görülmesine ve Osmanlı'nın ekonomik yönden giderek zayıflamasına neden olmuştur [95].

Aynı zamanda 19.Yüzyıl, Osmanlı Devleti için yönetim anlayışındaki reformların hız kazandığı bir dönem olmuştur. Bu yüzyılda ilan edilen Tanzimat ve Islahat Fermanları ve kabul edilen yeni anayasa Kanun-i Esasi, devletin ulusal ve uluslararası düzendeki dengelerinin değişmesine neden olmuştur. Yaşanan değişimler Osmanlı İmparatorluğu'nu ve başkent İstanbul'u öncelikle siyasi ve toplumsal anlamda, devamında ise mimarisini etkileyerek kentsel olarak değiştirmiştir.

18.Yüzyıl'da Osmanlı İmparatorluğu'nda görülmeye başlanan Avrupa etkisi, 19.-20.Yüzyıl'larda da etkisini artırarak devam etmiştir. Bu yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu'nun karşı karşıya kaldığı iç karışıklıklar devletin siyasi gücünü zayıflatmıştır. Bu durumu fırsat bilen yabancı devletler gayrimüslim halkın hukuki durumlarının iyileştirilmesi vb. çeşitli sebeplerle Osmanlı İmparatorluğunun iç işlerine karışmaya başlamışlardır [109]. Teşebbüs edilen bu müdahaleleri engellemek amacıyla Sultan II. Mahmut dönemi ile başlayan ve Sultan I. Abdülmecid döneminde ilan edilerek uygulamaya koyulan Tanzimat Fermanı ile yapılan siyasi ve sosyal değişiklikler, müslüman tebaa ile gayrimüslim tebaa arasında eşitlik sağlamak amacı ile atılan ilk adım olmuştur. Devamında ilan edilen Islahat Fermanı ile getirilen bu yenilikler aynı zamanda devlet bürokrasisinde gayrimüslim halkın yer almasını öngören, çok uluslu toplumu bir arada tutma çabası haline gelmiştir. Osmanlı Devleti'nin bu dönemde **,** etnik topluluklar üstü bir Osmanlı profili oluşturma girişimleri, Avrupalı tarzda kozmopolit bir kimliğin oluşması ile sonuçlanmıştır [110].

3 Kasım 1839 yılında Mustafa Reşit Paşa tarafından Sultan I. Abdülmecid adına okunan Tanzimat Fermanı'nın (Gülhane Hatt-ı Hümayunu) en belirgin özellliği Avrupa'da ortaya çıkan yeni düşüncelerin, 19. Yüzyıl'ın ilk yarısında Osmanlı Devleti sınırları içerisine girmekle kalmayıp merkezi otoriteyi de etkilemiş olmasıdır. Tanzimat Fermanı'nin ilanını sağlayan

güçlerin amacı, Osmanlı Devleti'nin yönetim biçimi olan teokrasi ile bütün haldeki mutlak monarşinin yetkilerinin, yeni dünya hukuk düzeni ile sınırlandırılmaya çalışmak olmuştur [111]. Tanzimat Fermanı'nın benimsediği ve öngördüğü devlet anlayışı, bireyin temel hak ve özgürlüğüne dayalı bir hukuk devletidir. Bu sebeple fermandan sonra, fermanda bahsedilen eşitlikleri sağlamak için yeni düzenlemeler yapılmış ve kanunlar bütün tebaayı kapsayacak nitelikte yeniden düzenlenmiştir.

Fermanda okunan metninde yer alan aşağıdaki ifadeler ile gayrimüslim halk ile müslüman halk siyasal ve sosyal olarak eşit konuma getirilmiştir;

'*Gülhâne'de kırâat olunan Hatt-ı Hümâyûnum ile ve Tanzîmât-ı Hayriyem mûcibince her din ve mezhepte bulunan kâffe-i tebea-i şâhânem hakkında bilâ-istisna emniyet-i can ve mal mahfûziyet-i nâmusiçin taraf-ı eşref-i pâdişâ hanemden va'd ve ihsan olunmuş olan teminat bu kerre dahi tekit ve teyit kılındığından bunun kâmilen fiile çıkarılması için tedabir-i müessirenin ittihaz olunması…*' [112].

Tanzimat Fermanı'nın eşitlik ilkesi kapsamında verilen sözleri yerine getirmeyi amaçlayan düzenlemelerden ilki hukuk alanında yapılmıştır. Klasik dönemde Osmanlı hukuku demek İslam hukuku demekti. Klasik dönemde kadıların görev yaptığı ve halkın davalarına baktığı örfi hukuk esaslı genel mahkemeler ve genel mehkelemelerin üst mahkemesi olarak görev yapan devlet adamlarının davalarına akan Divan-ı Hümayun olmak üzere iki çeşit mahkeme vardı. Taşrada kurulan müslüman ve gayrimüslim halktan ileri gelenlerin katıldığı, beldenin kadısının da üye olarak bulunduğu taşra meclisleri, Tanzimat'tan sonra 1840'ta kabul edilen ceza kanunu doğrultusunda karar vermekte idi. Sonrasında merkezi otoriteyi güçlendirmek amaçlı gayrimüslim ve müslüman tebaanın davalarına birlikte bakan Fransız modeli yeni yargı birimi olan Nizamiye Mahkemeleri kurulmuştur. Osmanlı'nın mevcut mahkemesi olan Şer'iyye Mahkemeleri'nin yanında hizmet veren yeni Nizamiye Mahkemeleri bir başkan ve iki üyeden oluşan mahkemelerdi. Başkanın genellikle ilmiye sınıfından bir kadı olduğu bu mahkemenin üyelerden biri gayrimüslim diğeri müslüman olurdu [113].

Osmanlı Devleti'nin hukuki düzenindeki bu değişim, tez kapsamında değindiğimiz klasik dönem cami avlularının ev sahipliği yaptığı işlevlerden biri olan, avluda mahkemelerin yapılması ve davalara bakılması işinin artık avludan çıkarılıp, gayrimüslim müslim tebaanın birlikte bulunabileceği mekanlara kaymasına neden olmuştur. Yeni yüzyılın getirdiği bu

düzenleme cami avlularının işlevlerinden birini kaybetmesine sebep olmuş ve giderek işlevsizleşmesinde etkili olmuştur.

Şekil 3.62 Osmanlı'da Tanzimat Fermanı sonrası bir mahkeme görünümü [114]

1853 yılında başlayan ve Osmanlı'yı ekonomik anlamda yıpratan Kırım Savaşı sırasında Paris , Londra ve Viyana hükümetleri , Osmanlı topraklarında yaşayan hristiyanların haklarını geliştirmek ve onların müslümanlarla her alanda eşit olmasını sağlamak için Bab-ı Ali üzerinde büyük baskı kurmuşlardır. Avrupalı büyük devletlerin baskı ve ısrarlarına dayanamayan Osmanlı, devlet içerisindeki gayr-i müslim halk ile ilgili yeni bir ferman çıkartmak için çalışmalara başlamıştır. Tanzimat Fermanı'ndan sonra Osmanlı yönetim sistemini kökten etkileyen ve değiştiren bu önemli düzenleme, 28 Şubat 1856'da ilan edilen Islahat Fermanı'dır [115] .

....tebea-i Devlet-i Âliyye'min cümlesi herhangi milletten olursa olsun devletin hizmet ve memuriyetlerine kabûl olunacaklarından bunlar ehliyet ve kabiliyetlerine göre umûm hakkında mer'iyy-ül icrâ olacak nizamâta imtisalen memuriyetlerde istihdam olunmaları....' [112].

Islahat Fermanı metninde yer alan yukarıdaki ifadelerde de belirtildiği üzere Islahat Fermanı, Tanzimat Fermanı'nın içermediği 'temsil ilkesi' ni içeriyordu. Islahat Fermanı, temsil ilkesinin Osmanlı politik birimlerine uygulamasını üç ayrı yerde belirtmiştir. İlki, mevcut eyalet konseylerinde delegelerin adil olarak seçimi ve bu seçimde selbestçe oy kullanmanın salanması için yeniden organize edilmesi. İkincisi, gayrimüslim tebaaya ait kurumların, dünyevi meselelerin kontrolünde söz sahibi olmasını sağlayacak tarzda yenilenmesi. Üçüncüsü de gayrimüslim tebaanın temsilcilerinin, Osmanlı uyruklarının bütününün

Şekil 3.63 Aleksandr Kareteodori Paşa [116]

çıkarlarını ilgilendiren meseleler üzerinde durulurken, Meclis-i Vala-yı Ahkam-ı Adliye'de yer alabilmeleridir [115].

Islahat fermanı'nın okunuşundan sonra , 30 Mart 1856'da imzalana Paris antlaşması ile , Osmanlı Devleti 'Avrupa Uyumu'na resmen kabul edilmiştir. Fermanın ana hedeflerinden biri olan eşitlik ile ilgili olarak Osmanlı tebaasından herkesin hangi milletten olursa olsun devletin hizmet ve memuriyetlerine, becerilerine göre alınması, yaş bakımından yeterli şartları taşıyan herkesin askeri ve idari okullara kabul edilmesi öngörülmüştür [115].

Islahat Fermanı öncesinde gayrimüslimlere verilen resmi görevler içinde en sık rastlanılan 'tercümanlık' vazifesi idi. Özellikle Divan-ı Hümayun Tercümanlığı gibi önemli vazifelere hem birkaç Avrupa lisanına hem de Türkçe lisanına hakim olan 'Fenerli Beyler' adı ile bilinen Rum ailelerin mensupları getirilmişlerdir. Sultan Abdulaziz'in saltanat yıllarında hariciyede nazırlık ve müsteşarlık gibi en yüksek mertebelere ulaşabilen iki gayrimüslim olmuştur. İlki Rum kökenli Aleksandr Kareteodori Paşa, diğeri ise Ermeni asıllı Artin Dadyan Paşa idi. Aleksandr Kareteodori Paşa (Şekil 3.63), 1852'de Babıali Tercüme Odası'nda memuriyet hayatına başlamıştır. Yüksek öğretim için gittiği Paris'ten döndükten sonra, 1861'de Meclis-i Vala-yı Tanzimat Dairesi katibi olarak memuriyetine devam etmiştir.

Daha sonra 1866'da Mahkeme-i Ticaret-i Bahriye Reisi, 1867'de Girit Vilayeti Müşaviri , 1872'de Hariciye Nezareti Müşteşarı olarak tayin edilmiştir ve Sultan Abdulhamit tahta çıktığında halen görevini sürdürmekte idi [116].

Osmanlı Devleti'nde gayrimüslim memurların ilk atama tarihlerine dair tablodan anlaşılacağı gibi II. Abdülhamid dönemi öncesinde devlet hizmetinde yalnız 28 Yahudi bulunmaktadır. Ve bu sayı giderek artış göstermiştir[5] (Çizelge 3.1).

Meseleye örnek teşkil etmesi adına;

Çizelge 3.1 Yahudi Memurların ilk Atama Yılları [117]

(1875/1876) ve Öncesi	28
(1876/1877) – (1884/1885)	42
(1885/1886) – (1894/1895)	79
(1895/1896) – (1904/1905)	100
(1905/1906) ve Sonrası	55

Sicil kayıtlarına göre en erken tarihte Osmanlı bürokrasisine adım atan isim 1848'de Yanya vilayeti mal müdürlüğünde göreve başlayan Daviçon Efendi'dir [BOA, DHSAİDd 10/671] [117].

Islahat Fermanı'nın ilanından sonra devlet memurluğunda görev alan gayrimüslimler ile birlikte, Osmanlı Devleti'nin yönetim anlayışı değişmiş, artık devleti ilgilendiren meselelerde gayrimüslimlerle de istişare edilir olmuştur. Devlet erkanında oluşan bu kozmopolit yapı, klasik dönemde cami merkezli olan yönetim anlayışının camiden uzaklaşmasına ve sultan ile devlet adamlarının karşılaşma istişare etme mekanı olan cami avlularının bir işlevini daha kaybetmesine neden olmuştur.

Tanzimat ve Islahat Fermanlarından sonra kabul edilen yeni anayasa Kanun-i Esasi, Osmanlı Devlet tarihi için önemli olaylardan biridir. 1876 yılında kabul edilen Kanun-i Esasi'nin 'Tebaa-i Devlet-i Osmaniye'nin Hukuk-ı Umumiyesi' kısmında 8-26 maddeler arasında, yeni Osmanlı vatandaşlık tanımı yapılmış, vatandaşların sahip oldukları hak ve özgürlükler belirtilmiştir. Kanun-i Esasi'nin 17. maddesinde Osmanlı Devleti'nde yaşayan her vatandaşın haklar ve görevler konusunda eşit olduğu belirtilmiştir [118].

[5] (1905/1906) yılları sonrasında sayılarda görülen düşüş II. Abdülhamid'in saltanatının sonlandığı 1909 yılından sonra sicil kayıtlarının tutulmamasından kaynaklanmaktadır. [117]

Anayasanın 8. Maddesinde yeni Osmanlı vatandaşlık tanımı ise şu ifadeler ile yapılmıştır:

'Devlet-i Osmaniye tabiiyetinde bulunan efradın cümlesine her hangi din ve mezhepten olur ise olsun bilâ istisna Osmanlı tabir olunur ve Osmanlı sıfatı kanunen muayyen olan ahvale göre istihsal ve izae edilir.'

Yapılan bu tanım ile Osmanlı vatandaşlarının sahip oldukları etnik, dini ve mezhebi kimliğe bakılmaksızın 'Osmanlı' olarak eşit kabul edildikleri belirtilmiştir. Tüm farklılıkları bir kenara bırakan yeni Osmanlı anlayışı, 'Osmanlılık' esaslı bir ifadedir ve kültürel benzerlikten öte siyasi birliktelik üzerine temellenmiştir [118] .

Yaşanan tüm bu siyasi ve toplumsal değişimlerin kente ve mimariye olan etkileri elbette ki sayısızdır. Kuruluş amacının ve misyonunun müslümanlığın bayraktarlığını yapmak, İslamiyet'i yüceltmek ve yaymak olan Osmanlı Devleti'nin müslüman - gayrimüslim eşitliğini getiren Tanzimat Fermanı'nı ilan etmesi ile bu amacından saptığını söylemek mümkündür. Girişilen bu eşitleme çabasının sonucunun somut karşılığını, bir İslam şehri olmasından dolayı kentsel olarak cami merkezli gelişme gösteren İstanbul'da, kente hakim ve teokratik yönetim anlayışının simgesi olan büyük camilerin yerini küçük ölçekli cami yapılarına bırakması olarak söylemek mümkündür.

Bu sebepten 18.Yüzyıl'da etkileri görülmeye başlanan Klasik Dönem cami mimari anlayışından uzaklaşma eğilimi 19. Yüzyıl'da da devam etmiştir. 19. Yüzyıl'ın erken dönem örneklerinden biri olan Üsküdar Selimiye Cami'inde avlu ortadan kalmış, son cemaat yeri küçülmüş fakat varlığını sürdürmüştür. Dönemin ilerleyen tarihlerine rastlayan Dolmabahçe Cami'sinin ise günümüze ulaşmayan bir dış avlusu olmakla beraber, revak ve son cemaat mekanlarının ortadan kalktığını gözlemleyerek klasik üslup özeliklerinden giderek vazgeçildiğini söyleyebiliriz. Osmanlı cami mimarisinde gözlenen fiziksel ve caminin sosyal hayattaki konumundaki değişikliklerin en önemli sebebi devletin yönetim anlayışının ve siyasi yapısının değişmesidir. Bu temel sebebin yanı sıra değişiklikte etkili olmuş bazı durumlardan da söz etmek mümkündür.

19.-20. Yüzyıl sürecinde , Osmanlı İmparatorluğu'nun modernleşme ve sanayileşme çabalarının simgeleri önce kışla yapıları daha sonra ise fabrikalar olmuştur. 18. Yüzyıl'ın son yıllarında ve devamında 19. Yüzyıl'da ortaya çıkan büyük çaplı askeri binalarla , büyük sanayi tesisleri şehirde yeni dengelerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur [91].

Tazimat ve sonrası dönem inşaatlarının en önemli özellikleri arasında, dinsel bina inşaalarının önemli ölçüde azalması gelmektedir. Artık padişah ve vezirler zengin vakıflara sahip camiler yaptıramamaktadır. Çünkü, padişahların şahıslara arazi temliki yetkisi 1858 Arazi Kanunnamesi ile son bulmuştur. Önemli olarak nitelendirilebilecek cami inşaatı konusunda Abdülmecid son halkayı oluşturmaktadır. Abdulaziz ve II. Abdulhamid'in kendi adlarına birer küçük camierinin olması, cami yaptırma imkanlarının daha da daraldığını göstermektedir. Son padişahlar olan Sultan Reşad ve Vahdettin'in adlarına özel camileri yoktur [91] [115] .

İstanbul'da camiler ve saraylar gibi 19.Yüzyıl'da toplumsal ve kültürel dönüşümle birlikte ortaya çıkan diğer yapı tipleri de tümüyle Avrupa modellerinden esinlenmiştir. Askeri yapılar kışlalar, mühendishaneler ile yeni bir kültürün temsilcisi tiyatro binaları ve kagir apartmanların mimarları yabancı ya da azınlık mimarlardı. Bu mimarlar arasında Ermeni Balyan ailesi , saray mimarları olarak bu dönemde kentin şekillenmesinde önemli rol oynamışlardır. Bu yıllarda Osmanlı Devleti'nin batıya ayak uydurma denemeleri saraydan ve devletin üst sınıflarından başlamıştır. 19.Yüzyıl toplumu yaşayış tarzını zamanla Avrupa standartlarına göre değiştirmiş yeni bankaların, apartmanların, tiyatroların, modern okulların, imparatorluk saraylarının yapılması ile İstanbul'un silüeti büyük ölçüde değişmiştir [75].

Tarih boyunca Osmanlı kentlerinin özellikle İstanbul'un prestij yapıları, padişahlar tarafından inşa ettirilen selatin camiler olmuştur. 19.Yüzyıl'ın beraberinde getirdiği değişen ihtiyaçlar, siyasi-idari öncelikler ve farklılaşan anlayış büyük kışlalar, tren garları ve hükümet binaları gibi yeni dünyevi mekanları ortaya çıkarmıştır. Geleneksel siyasi ve idari yapıdaki bu değişimler, cami yapılarının sosyal hayattaki çoklu işlevselliğinin zamanla ortadan kalkmasına neden olmuştur [115] .

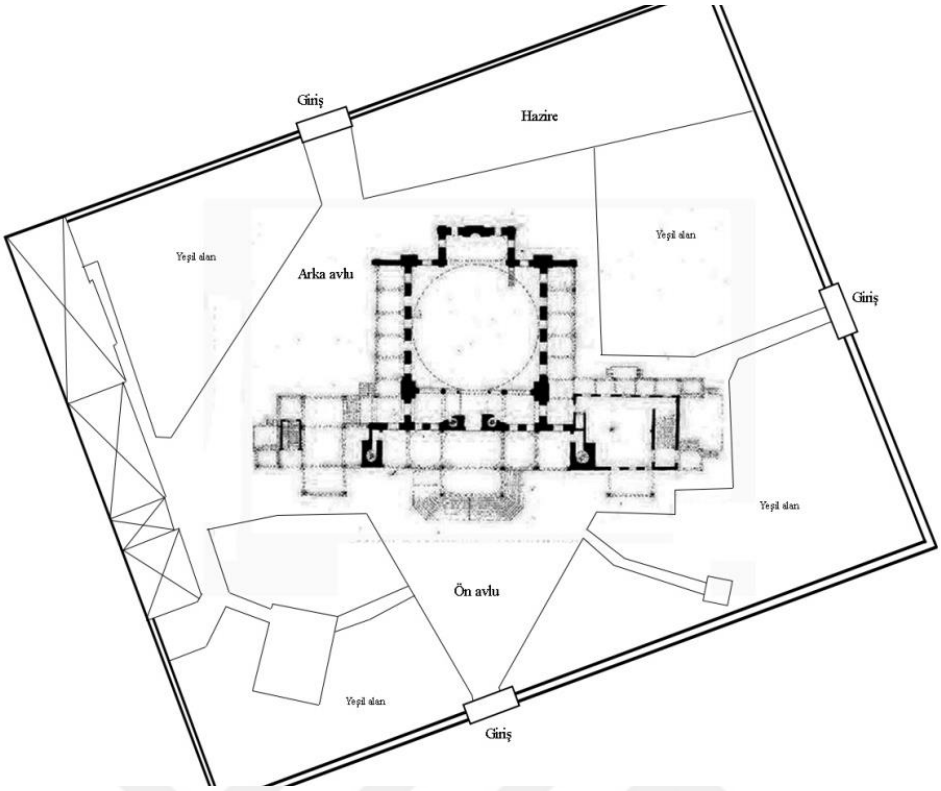
18.Yüzyıl'ın son çeyreğinde Beylerbeyi Cami'sinde ilk örneğini gördüğümüz ve 19.Yüzyıl'da giderek yaygınlaşarak göze çarpan bir farklılaşma da hünkar mahfillerinin gelişmesi ile ortaya çıkan hünkar kasrı yapılanmalarının cami mimarisine olan etkisinin artmasıdır. Artık hünkar kasırları Yeni Cami ve Nuruosmaniye Cami'ndeki gibi yapıya eklenen ve çeşitli bağlantılarla camiye bağlanan yapılar olmaktan çıkmış adeta başlı başına bir yapı görünümüne kavuşmuştur. Hünkar kasırlarının 18. Yüzyıl'ın son çeyreği ve 19.Yüzyıl yapıları olan Beylerbeyi Cami (1778) ve Dolmabahçe Cami (1853) gibi örneklerde boyutları büyüyerek

camilerin son cemaat birimlerini kaplayan iki katlı ve yapının kuzey cephesi haline geldiği görülmektedir. Selatin camilerinde padişahın cuma namazı öncesi veya sonrasında dinlenmesi için inşa edilen bu yapıların , yalnızca dinlenme amaçlı olmayacak kadar kadar gösterişli ve büyük yapılmış olmaları, istirahatin yanı sıra gerekli olduğunda padişahın bazı şahısları huzuruna kabul edip görüşmek, devlet işleri ile alakalı toplantılar yapmak ve yabancı müslüman elçilerle dahi görüşme yapmak üzere tasarlanmış özel mekanlar olduğu yorumlarını desteklemektedir [119][120].

19. Yüzyıl ve sonrasında hünkar kasırlarının geçirdiği bu değişimin sebebini Osmanlı İmparatorluğu'nun padişahı ve İslam dininin halifesi olan sultanın, son devir gelişmelerinin gereği olarak temsiliyetinin ve simgesel varlığınının kent ölçeğinde vurgulanmak istenmesi olarak görmek mümkündür. Bu konuda, o dönemlerde padişahın artık yalnızca sarayda vakit geçirmediği toplum içinde daha görünür olduğu ve sarayı dışında da hünkar kasırları gibi mekanlarda vakit geçirdiği yorumları da yapılmaktadır. Tüm bu değişimlerin spesifk bir sonucu olarak; devlet işlerinin görüşülmesi işi, hünkar kasırları ile cami dışına çıkarılmış daha sonra da tamamen buralardan çıkıp seyir (set) köşkü gibi yapılara taşınmıştır. Bu değişimi, Osmanlı toplumundaki sosyal ve idari yapının farkılaşmasının yansıması olarak camilerin yönetim yapısı olma fonksiyonunu kaybetmesi şeklinde görmek mümkündür

Üsküdar Selimiye Cami (1801-1805);

Selimiye Cami, Sultan III. Selim tarafından 19 Yüzyıl'ın ilk yıllarında inşa ettirilmiştir. Yeni yüzyılın değişen şartlarının, siyasi ve sosyal ortamının getirisi olan askeri yapı faliyetlerindeki artışın bir sonucu olarak yapılmış Selimiye Kışlası ile birlikte oluşturulan mahallede kışlanın yakınında yapılmış bir camidir. Üsküdar'ın Selimiye semtinde inşa edilen cami, kare plan üzeri tek kubbe ile örtülmüş mihrap nişi çıkıntılı bir harim kısmına sahiptir (Şekil 3.64).

Şekil 3.64 Üsküdar Selimiye Cami planı[6] [16]

Şekil 3.65 Üsküdar Selimiye Cami [86]

[6] Yapının dış avlu duvarı hali hazır haritadan şematik olarak çizilmiştir.

Caminin yüksek asma kemerli cephesi, revaklı iç avlusunun olmayışı ve hünkar mahfilinin kasır halini almış olması ile döneminin yapısal özelliklerini taşıdığı gözlemlenmektedir. Yapının iki adet hünkar mahfili vardır (Şekil 3.66). Son cemaat yerinden merdiven ile çıkılan bu hünkar mahfillerinden biri yapının ilk halinde harimin iç kısmında ortada yer alırken zaman içinde ikinci bir hünkar mahfili daha yapılmıştır. Eklenen bu hünkar mahfili sultanın dinlenme ve bazı devlet işlerini görüşme amaçlı kullandığı konut mahfilidir. Yüksek bir platform ile çıkılan son cemaat yeri beş tane tonoz ile örtülmüştür [91].

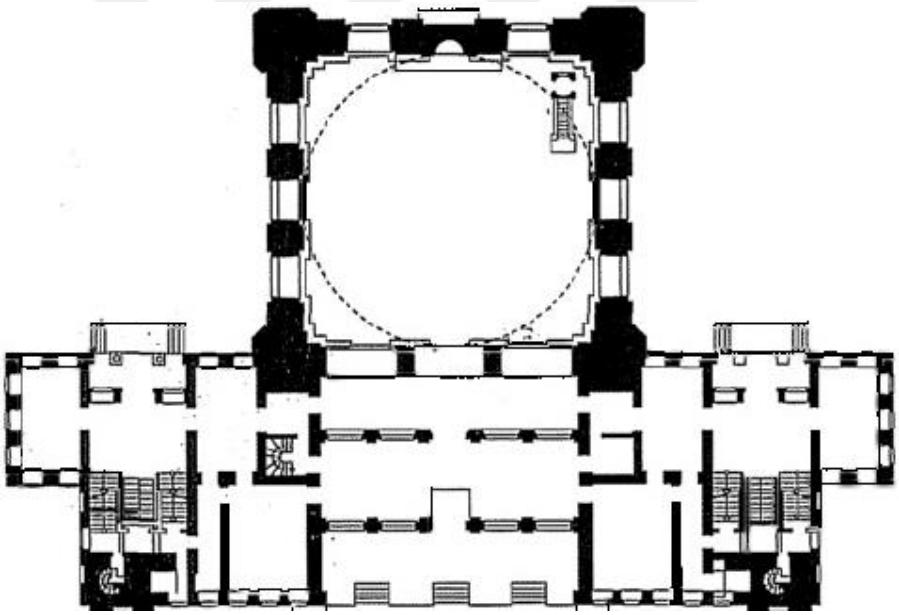
Şekil 3.66 Üsküdar Selimiye Cami [121]

Şekil 3.67 Üsküdar Selimiye Cami hünkar mahfili [121]

Dolmabahçe (Bezm-i Alem Valide Sultan Cami) Cami;

19. Yüzyıl camilerinden Dolmabahçe Cami'nin banisi II.Mahmut'un ikinci eşi, Sultan Abdülmecit'in annesi Bezm-i Alem Valide Sultan'dır ve 1853 yılında inşa edilmiştir [83]. Genellikle saray veya kışla yapıları ile birlikte inşa edilme eğilimi gösteren 19. Yüzyıl camilerinden biri olan Dolmabahçe Cami, kentsel konum olarak , Beşiktaş semtinde Dolmabahçe Sarayı'nın hemen yanında bir kıyı camisi olarak yer almaktadır (Şekil 3.68) [95]. Caminin mimarı Kuban'a [30] göre Dolmabahçe Sarayı'nın da mimarı olan Garabet Balyan'dır. Son cemaat yeri revakları kapalı bir mekâna dönüştürülmüş, ibadet alanıyla birleştirilmiştir. Dönemin belirgin mimari anlayışı olan hünkar mahfilinin hünkar kasrına dönüşerek adeta başlı başına bir yapı olarak caminin kuzey cephesinde yer alması, yapının karakteristik özelliklerindendir. Revaklı bir iç avlusu bulunmayan caminin , 1950'li yıllarda imar hareketleri ve yol çalışmaları sebebi ile yıkılarak günümüze ulaşamayan bir dış avlusu vardır (Şekil 3.69) [122].

Şekil 3.68 Dolmabahçe Cami planı [16]

Şekil 3.69 Dolmabahçe Cami'nin günümüze ulaşmayan dış avlusu [122]

Büyük külliye fikrinden giderek uzaklaşan Osmanlılar'ın bu dönemde yaptığı camilerin tek kubbeli olarak sarayların ya da önemli devlet binalarının yakınlarında ve Avrupa etkisinde inşa edildiği görülmektedir. 19.Yüzyıl'da gözlenen bu değişimler , Sultan Abdülmecit'in 1853'te annesi için inşa ettirdiği Bezmialem Valide Sultan Camii'nde, Yıldız Hamidiye Camii'nde ve II.Mahmut tarafından kışla yapısıyla beraber inşa ettirilen Nusretiye Camii'nde de görülmektedir [95].

Şekil 3.70 Dolmabahçe Cami [123]

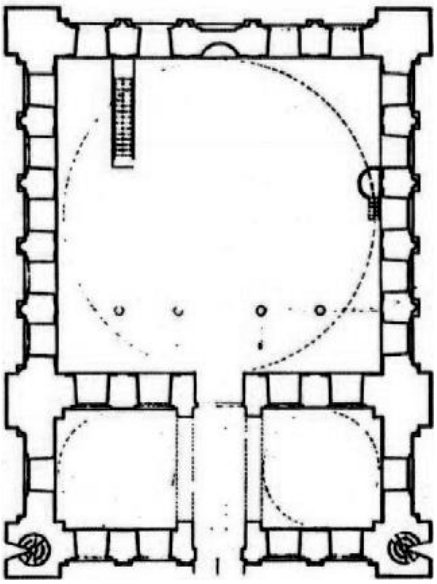
İç avlu düzenlemesi olmayan Dolmabahçe Camii'nin günümüze ulaşamamış dış avlusu/bahçesi, dönemin diğer sultan camilerinin dış avlularının da olduğu gibi, 19.Yüzyıl'ın önemli devlet törenlerini olan Cuma selamlıklarının mekanı olmuştur (Şekil 3.71).

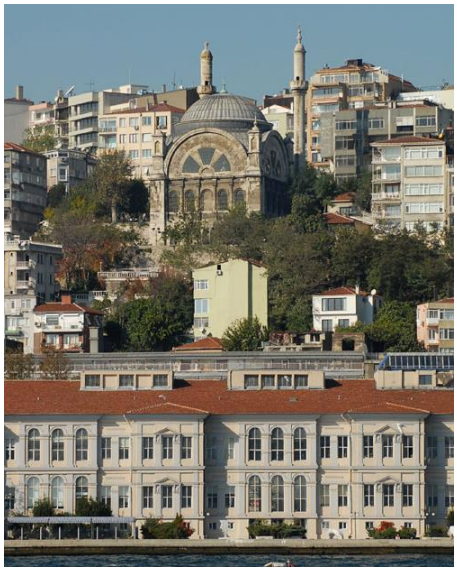
Şekil 3.71 Sultan Abdülaziz'in Dolmabahçe Cami'ne gidişi esnasındaki cuma alayı [124]

Cihangir Cami (1890);

Banisi Kanuni Sultan Süleyman'ın şehzade Cihangir için 1560'da Mimar Sinan'a yaptırdığı ilk Cihangir Cami çıkan yangın ile tamamen yok olmuştur. İstanbul'un Beyoğlu yakasındaki semte adını veren ve 1890'da II. Abdülhamid tarafından yeniden yaptırılan bugünkü cami genel hatları ile tek kubbeli ve kare planlıdır. Mimarının Sarkis Balyan olduğu hakkında bir takım rivayetler olsa da bu söyleme, kanıtlanmamış olması sebebi ile temkinli yaklaşmakta fayda vardır (Şekil 3.72) [125].

Şekil 3.72 Cihangir Cami planı [16]

Şekil 3.73 Cihangir Cami

Cami basamaklarla ulaşılan bir platform üzerine oturtulmuştur. Yapının üç bölümlü son cemaat yeri kapalı ve cami iç mekanına dahildir . Caminin iç avlu konumunda bir mekanı yoktur. Bahçe duvarı ile çevrelenmiştir (Şekil 3.74).

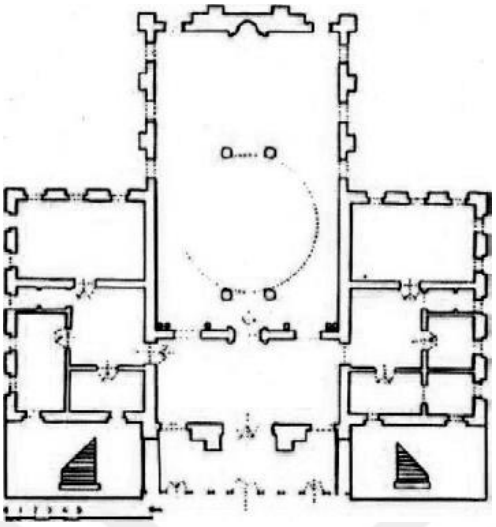

Şekil 3.74 Cihangir Cami görünümü [126]

Yıldız Hamidiye Cami (1881-1885);

Banisi Sultan II. Abdülhamid'in ismi sebebi ile Hamidiye Cami olarak adlandırılmıştır. Tahta çıktıktan bir süre sonra Dolmabahçe Sarayı'nda kalan II. Abdülhamid sonrasında Yıldız Sarayı'na yerleşmiştir. Yeni saraya yerleşen sultan, burada kaldığı süreçte Cuma selamlığında kullanmak üzere yeni bir cami yapılmasını istemiştir. Dolmabahçe Sarayı arşivinde yer alan

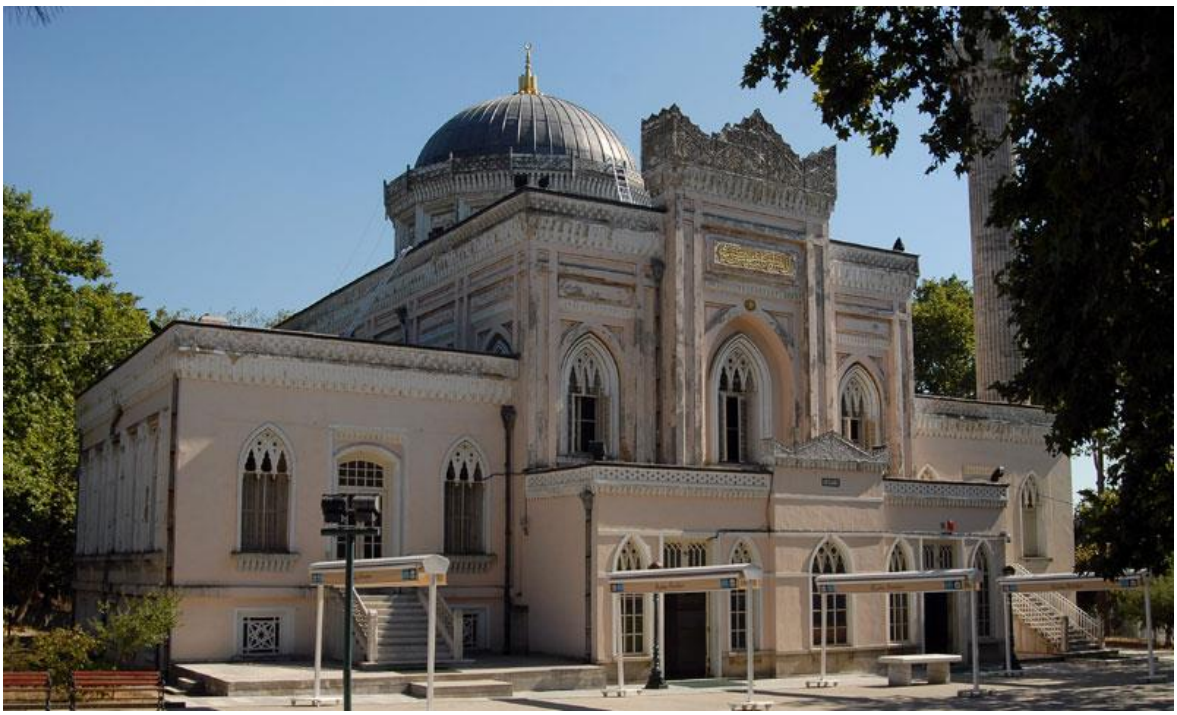
belgeye göre yapının mimarı Nikolaidis Jelpuylo adlı bir Rum'dur. Cami'nin dikdörtgen planlı harim bölümü kapalı son cemaat yeriyle bütünleşmiştir (Şekil 3.75-Şekil 3.76) [127].

Şekil 3.75 Yıldız Hamidiye Cami planı [16] Şekil 3.76 Yıldız Hamidiye Cami [128]

Caminin girişinde yer alan, anıtsal taçkapısında ve iç mekânında dekoratif zenginlikler süslemeler dönemin yaygın mimari üslûbu olan Batı anlayışını yansıtmaktadır. Cami bahçe duvarı tarzında bir dış avlu ile çevrelenmiştir. Bu dış avlu II. Abdülhamid'in saltanatının sonuna kadar çok gösterişli Cuma selâmlamlıklarına sahne olmuştur (Şekil 3.77) [127].

Şekil 3.77 Yıldız Hamidiye Cami [128]

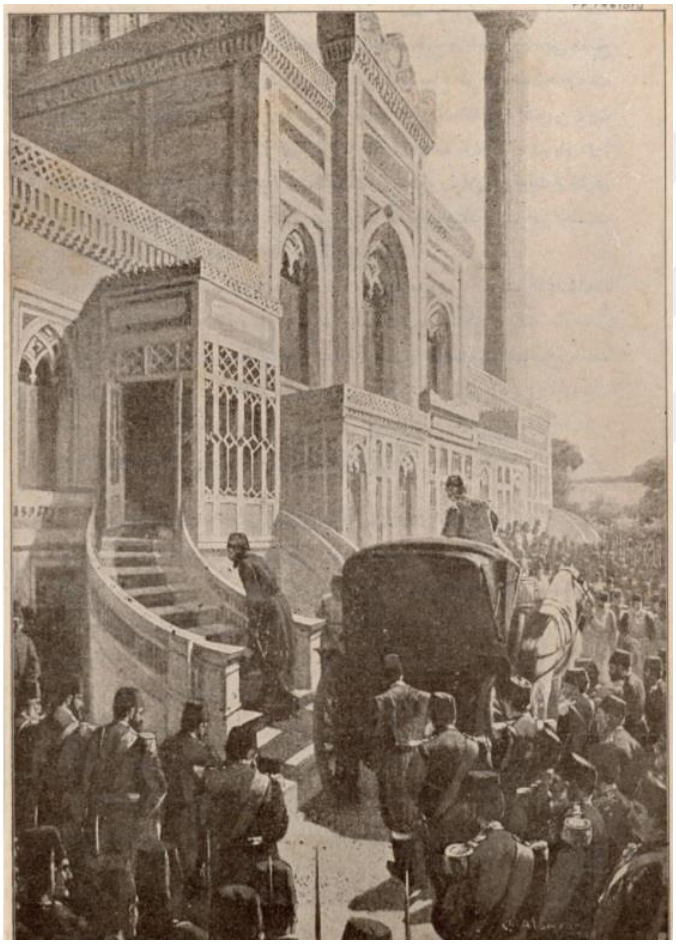
Şekil 3.78 Yıldız Hamidiye Cami'nde cuma selamlığı [129]

Cami avlularının işlev değiştirmesinin bir başka önemli göstergesi de kaybolan iç avluların yanında küçülerek varlığını devam ettiren avluların 19.Yüzyıl'da resmi bir törene dönüşen Cuma selamlıklarının mekanı oluşlarıdır (Şekil 3.78). Osmanlı Devleti'nin ilk yüzyıllarından itibaren Cuma selamlığı alayları yapılmıştır, fakat bu merasimler ancak 19. Yüzyıl'ın ilk yarsında bir devlet töreni olarak algılanmaya başlanmıştır. Özellikle II. Abdulhamid döneminde Cuma selamlıkları apayrı birer merasim olarak değerlendirilebilecek kadar önem kazanmıştır. 'Selamlık' kelimesinin tanımı 1890 basımı *Redhouse* sözlüğünde adeta cuma selamlığına özel olarak yapılmış ve 'cuma günü öyle vaktinde sultanın camiye alayla gidişi' şeklinde yer almıştır [130].

Cuma selamlığı öncesinde, pahişahın camiye gelişini seyredilebilecek yerler tespit edilir, halk seyir için düzene sokulmaya çalışlırdı. II.Mahmud döneminde selamlığı seyredenler arasında yabancıların olduğu farkedilirse saray görevlileri tarafından alayı daha rahat seyredebilecekleri bir yere alınırlardı. (John Aulddjo, journal of a visit to Constantinople, 94-95) [130]. Abdülmecid döneminde ise yabancılara alayı rahat seyredebilmeleri için cami

etrafında yerler ayrılmaya başlandı (Smith,A Month at Constantinople, 102-103) [130]. Sultan kara yada deniz yolu ile camiye gelse bile caminin bahçe kapısına bir at üstünde yaklaşır, bu arada sultana sunulacak arzuhalleri olanlar, ellerini havaya kaldırarak bunu belli ederlerdi.

Hakan Karateke 'Padişahım çok yaşa: Osmanlı Devletinin Son Yüzyılında Merasimler' kitabında cuma selmalığı ile ilgili *'I. Abdulhamid'e kadar, selamlık alaylarının izleyenleri hayran bırakacak kadar gösterişli merasimler olarak bahsetmek pek doğru olmaz. Ancak II.Abdülhamid döneminde selamlıkların etkilil birer güç gösterisi ve etkileyici birer geçit resmi haline geldiğinden söz edebiliriz. Batılı gezginlerin bu töreni bütün ayrıntıları ile anlatmasını başlı başına alayın öneminin ve şaaşının bir propoganda malzemesi olarak öneminin arttığına dair bir kanıt olarak kabul edilebiliriz. Aslında önemli yabancı misafirlerin töreni saray önündeki köşkten seyredebilmelerine izin veren sultanın amacı da bu çeşitli propogandaya ulaşmaktan başka bir şey değildi.'* ifadelerine yer vermiştir (Şekil 3.79).

Şekil 3.79 Sultan Abdülhamid selamlık alayı sonrası camiye girerken [131]

Avludaki bu karşılaşma sadece haklın padişaha ulaşabilmesi ve arzuhallerini iletebilmesi için bir vesile değil, sultanı görmeleri diğer zamanlarda pek de kolay olmayan bazı devlet adamları ve elçiler için de bir fırsat idi. Mehmed Reşad döneminde kabul edilen huzura çıkma nizamnamelerinde bazı erkanın padişahla görüşebilmesinin en uygun zamanı olarak Cuma selmalığı seçilmişti[7] [130]

[7] Merasm-i teşrifatiyyeye tabi bulunan kabullerden maada huzur-ı hümayunda hususi suretde şeref-müsule nailiyyet hakkında talimatnamedir, muhtelif yerler.

Abdülhamid Yıldız Sarayı'na taşınıp Yıldız Hamidiye Cami'ni inşa ettirdikten (1886) sonra Cuma selamlığı için Yıldız Cami'ni kullanmıştır. Yıldız Cami'nde bir Cuma selamlığının sultan cami bahçe kapısan gelmeden avluda gerçekleşen merasim düzeni şöyle aktarılmıştır: 'Harem hanımlarının arabaları yerlerini aldıktan sonra Mabeyn bahçesinde toplanmış olan erkan ve ümera (vezir, beylerbeyi, sancakbeyi vb.) küçük rütbeliler önde, ferike kadar büyük rütbeliler arkada olmak üzere ikişerli sıra halinde aşağı inip caminin avlusuna geçerler ve cami kapısından bahçe kapısına kadar saf oluştururlardı. Bunlardan sonra vezir ve müşirlerin (mareşal) oluşturduğu diğer bir grup gösterişli elbiseleriyle cami avlusunda yerini alırdı. Böylece avlu kapısından camiye kadar vekiller, müşir rütbeli yaver-i ekremler ve bazı diğer paşalar ve kaymakam vb'nin sağlı sollu durarak oluşturduğu bir yol oluşurdu. En son da Abdülhamid'in oğulları ve diğer bazı şehzadeler selamlık alayına yanlarında bir süvari subayı olduğu halde çıkarlar ve hükarın camiye çıkacağı merdivenin yanında dururlardı' [130]

Osmanlı Devleti'nin görkemli Cuma selamlıklarına ev sahipliği yapan Cuma camilerinin geçen zaman içinde kentsel ölçekteki değişimi ve dönüşümü ile alakalı şu yorumları yapmak doğru olacaktır.

Sultan Abdülhamit zamanında büyük bir tören ile gidilen ve İslam dinindeki önemi ayet ve hadislerle vurgulanmış olan Cuma namazının kılınabilmesi için belirli şartlar vardır. Bu şartlardan biri Cuma namazı kılınacak yerin şehir olması ve namazın şehirdeki en büyük camide kılınmasıdır. Peygamber döneminde ve sonrasında Cuma namazı tek bir camide kılınmış, bu vesile ile cemaatin bir kaç camiye bölünmeyerek bir arada olması sağlamıştır. İbadetin, tüm müslümanları aynı mekanda toplayarak, müslümanlar arası birlik ve beraberlik duygularının artmasını sağlayan bu şartı, geçen zaman içinde mezhep alimleri tarafından farklı yorumlanmıştır. Mesele ile ilgili Hanefi Mezhebi İmamı Ebu Hanife genişleyen şehirler ve artan nüfus doğrultusunda Cuma namazının birkaç farklı camide kılınabileceğini yorumunu yaparken, Şafi meshebi mensupları namazın şehirdeki en büyük tek bir camide kılması gerektiği görüşünü kabul etmişlerdir [132]. Cuma namazının diğer bir gereği olan sultan/devlet başkanı tarafından kıldırılması şartı ise, geçen zaman içinde değişmiş ve sultanın/devlet başkanının izni dahilinde vekalet verdiği kişiler tarafından kıldırılmasında bir sakınca görülmemiştir. Osmanı Devleti'nde 18. Yüzyıl ve sonrasında yaşanan değişimler devleti saf İslam devleti olmaktan uzaklaştırmış, birlik ve beraberliği diri tutmayı amaçlayan

Cuma namazanın şehirdeki en büyük camide sultanla beraber kılınması geleneği de giderek ortadan kalkmıştır. Osmanlı'nın son dönemlerinden örnek vermek gerekirse, Sultan II.Abdülhamit'in Cuma namazı için gittiği Yıldız Hamidiye Cami ne şehrin en büyük camisidir ne de tüm cemaati bir arada toplayacak büyüklükte bir yapıdır. Sultan namazını, Yıldız Cami'nde kılarken şehrin diğer bölgelerindeki başka camilerde de eş zamanlı Cuma namazı kılınmaktadır. İslam'ın birlik anlayışna zıt olduğu yorumu yapılabileceğimiz Cuma namazı için tek bir yerde toplanma fikrinden uzaklaşılması, cami yapıların küçüklerek şehre yayılmasına neden olmuştur.

Aynı zamanda yüzyıllar boyunca, İslam dinine ve hukukuna göre yaşayan Osmanlı toplumunun günlük yaşamı için birer etkileşim ve paylaşım mekanı olan cami avluları aynı zamanda toplumun önemli olaylarına ev sahipliği yapan mekanlar da olmuşlardır. Osmanlı Devleti'nin toplumsal yapısının geçirdiği değişim ve dönüşüme rağmen, 1914 yılında fetva emini Ali Haydar Efendi'nin Fatih Cami avlusunda okuduğu Kurlutuş Savaşı 'Cihad-ı Ekber' fetvası ve avluda onu dinleyen kalabalık, avlunun bu özelliğinin 20. Yüzyıl'da bile sürdüğünün önemli bir göstergesidir (Şekil 3.80-Şekil 3.81).

Şekil 3.80 Fatih Cami a. Cihad-ı Ekber fetvasının okunuşu (1914) [133]

Şekil 3.81 Fatih Cami avlusunda fetvayı dinleyen askerler [133]

Değişimlere rağmen cami avlusunun Osmanlı'daki rolünü ve sosyolojik konumu kısmen koruyor olduğunun diğer bir göstergesinin Atatürk'ün 7 Şubat 1923 günü Balıkesir Paşa Cami'nde mimberden yaptığı konuşmasında yer verdiği;

'Arkadaşlar! Cenab-ı Peygamber çalışmalarında iki yere, iki eve sahipti. Biri kendi evi, diğeri Allah'ın evi idi. Millet işlerini Allah'ın evinde yapardı. Hazret-i peygamber'in mübarek yollarını takip ederek bu dakikada milletimize ve milletimizin şimdiki ve geleceğine ait konuları görüşmek maksadıyla bu kutsal yerde, Allah'ın huzurunda bulunuyoruz. Beni bu şerefe kavuşturan Balıkesir'in dindar ve kahraman insanlarıdır. Bundan dolayı çok memnunum. Bu vesile ile büyük bir sevaba nail olacağımı ümit ediyorum. Efendiler! Camiler birbirimizin yüzüne bakmaksızın yatıp kalkmak için yapılmamıştır. Camiler, söylenenleri dinleme ve ibadet ile beraber din ve dünya için neler yapılması lazım geldiğini düşünmek, yani birbirimizin görüş ve düşüncelerini almak için yapılmıştır. Millet işlerinde her ferdin zihninin başlı başına faaliyette bulunması lâzımdır. İşte biz de burada din ve dünya için, geleceğimiz için her şeyden önce hakimiyetimiz için neler düşündüğümüzü meydana koyalım.' ifadeleri olduğunu söylemek mümkündür.

BÖLÜM 4

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

İnsan eliyle şekillendirilmiş, bilinen ilk yerleşim örneği olan Çatalhöyük'ten bu yana, avlular yerleşimlerin toplanma alanları olarak kullanılmışlardır. İlk çağ uygarlıklarından itibaren şehirlerin ibadet ve yönetim mekanlarının içinde veya önünde yer alan avlular, halkın sınırlı ve kontrollü olarak kullanabildiği mekanlardır. Bu mekanlar Eski Yunan Şehir Devletleri Dönemi'nde, yönetim şeklinin mekansal karşılığı olarak her vatandaşın serbestçe kullanabildiği kent avluları olan agoralara dönüşmüştür. Eski Yunan şehirlerindeki agoraların işlevi Eski Roma Dönemi'nde halkın ortak kullanımına açık forumlar ile devam etmiştir. Tüm İlkçağ uygarlıklarında halkın içine giremediği ya da kontrollü olarak girdiği mabed avluları mabedde yaşayan din adamlarının toplanma, zaman zaman da halkla iletişim kurma mekanı olarak kullanılmışlardır. Hıristiyanlığın, Roma İmparatorluğu'nda resmi din olarak kabulünden sonra yeni dinin ilk ibadet mekanları olan bazilikalara ilave edilen avlular, halkın kullanımına açık dini sosyal iletişim alanları olmuşlardır. Orta Çağ'da yönetim ve dini yapıların önlerindeki avluların işlevleri birleşmiş, yönetim yapılarının ve mabedlerin birer köşesinde yer aldığı meydanlar, kentin merkez odağı ve halkın toplanma amaçlı kullandığı alanlar haline gelmişlerdir. Kentte yaşayanların önemli konularda bilgilendirilmesi, önemli günlerin kutlanması vb. amaçlarla toplanma işlevini üstlenen Avrupa ortaçağ kentlerindeki meydanların işlevleri, İslamiyetin kabulü ile birlikte İslam coğrafyalarında kurulan şehirlerde şehrin merkezindeki ibadet amaçlı toplanma yapısı olan cami avlularında karşılanmaya başlanmıştır. İslamiyetin gelişi ile inşa edilen ilk cami, mimari ve fonksiyonel anlamda kendinden sonraki camilere örnek teşkil etmiştir. Mescid-i Nebevi Medine'nin ilk camisi

olmanın yanısıra ilim, kültür, din ve siyaset konularında merkez olması yönü ile caminin islam toplumundaki konumu ile alakalı parametreleri belirlemiştir. İslam dinini benimseyen Emevi ve Abbasi medeniyetlerinde cami öğesinin fiziksel ve sosyal anlamda daha da güçlenerek, kentin merkezi olan, toplumun bir araya geldiği ve avlularında derslerin yapıldığı mekanlara dönüştüğünü dönemin kaynaklarından öğrenmekteyiz. İslamiyet'i kabul eden eden ilk Türk devletleri Karahanlı ve Gazneliler ile birlikte Türk-İslam cami yapılarının ilk örnekleri inşa edilmiş, yalnızca avlu ve mihraptan oluşan namazgah camilerinin de bu dönemde ortaya çıkmıştır. 1037 yılında müslüman bir devlet olarak kurulan Büyük Selçuklular dört eyvanlı avlu geleneğini camilerde kullanmaya başlayarak, cami mimarisinde yeni bir dönem başlatmış ve cami avlusunun çeşitli sebeplerden dolayı fonksiyona göre şekil aldığı görüşünün destekleyicisi olmuşlardır. Hafızalarındaki mimari birikimle yeni bir coğrafyada yerleşmeye başlayan ve yeni mimari arayışlar içerisinde olan Anadolu Selçuklu Devleti'nde, küçülerek harim alanına dahil edildiği örneklerine rastladığmız cami avlularının, Anadolu Beylikleri Dönemi'nde yeni yorumlamalarla ortaya çıkarak sıklıkla kullanıldığını ve Klasik Osmanlı cami mimarisinin temellenmesine ortam oluşturduğunu söylemek mümkündür.

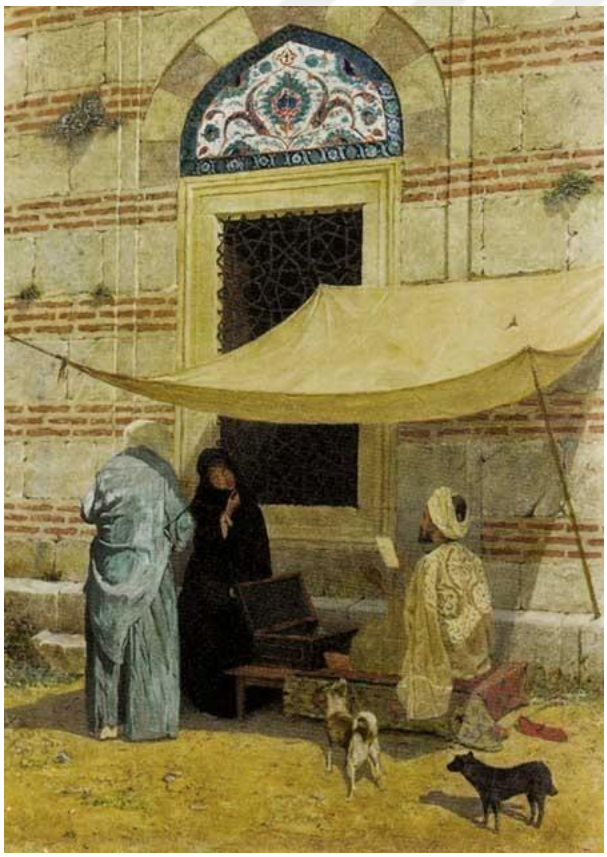
Diğer İslam devletlerinde olduğu gibi Osmanlı Devleti'nde de şehirler cami odaklı bir yapılanmaya sahip olmuştur. Osmanlı Devleti'nde sultan camilerinin iç ve dış avluları üstlendikleri çeşitli işlevler ile müslüman şehirlerin meydanları haline gelmişlerdir. İstanbul'un fethinden sonra camiye çevrilen Ayasofya'nın W. Henry Bartlett tarafından resmedilmiş görselinden, şehrin önemli noktalarında birinde bulunan yapının avlusunun, bir meydan görevi gördüğünü anlamak mümkündür (Şekil 4.1).

Osmanlı Devleti'nin ilk devir yapılarından Bursa'daki Muradiye Cami ve Külliyesi'nin avlusunda bulunan arzuhalciye dilekçe yazdıran kadınların olduğu tablo, böylesi günlük bir işlem için cami avlusunun tercih edilmiş olması, cami ve avlu kavramlarının şehir hayatı için ifade ettiği anlamlar hakkında ipuçları yakalamamıza yardımcı olmaktadır (Şekil 4.2).

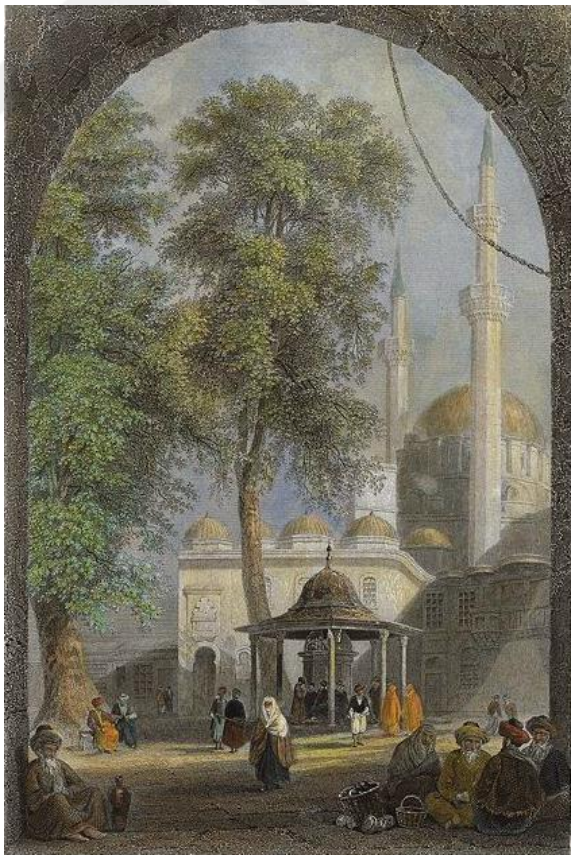
Benzer şekilde İstanbul'un ilk camilerinden Eyüp Sultan Cami'nin avlusundaki günlük yaşamın aktarıldığı gravürde şadırvanın etrafında sohbet eden ,biraz ilerde sepetlerini koymuş oturan belki de birvşeyler satan insanların varlığı görülmektedir (Şekil 4.3).

Şekil 4.1 Ayasofya Cami avlusu (William Henry Barlett) [84]

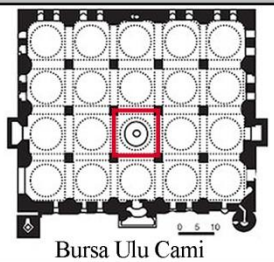
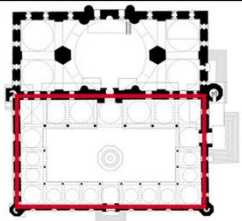
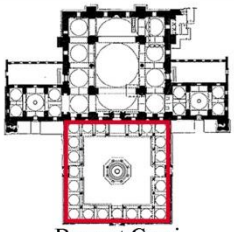
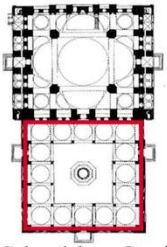
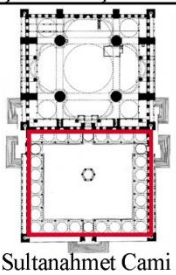
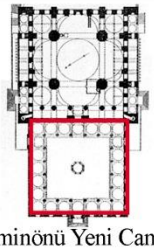
Şekil 4.2 Arzuhalci (O.H.Bey) [134]

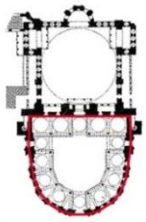
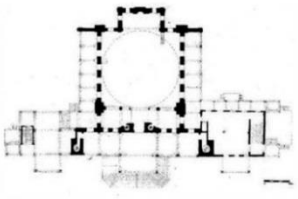
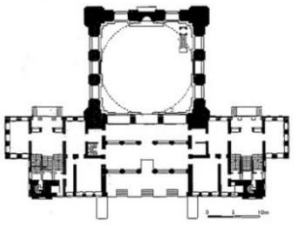
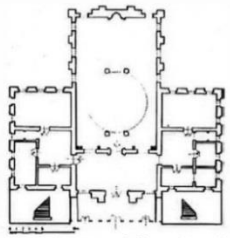
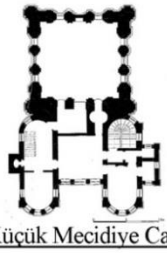
Şekil 4.3 E. Sultan Cami avlusu (W.H.B) [135]

Doğuşundan duraklama döneminin sonuna kadar değerlendirdiğimiz Osmanlı Mimarlığı'nda, teokratik yönetim anlayışının simgesi olan selatin camilerin avlularının, 18. Yüzyıl'a kadar kent meydanı olma rolü özellikle başkent İstanbul'da devam etmiştir. Değişen dünya düzeni ile birlikle Osmanlı Devleti'nde gerçekleşen yenilikler bu durumu zaman içerisinde değiştirmiştir. 19. Yüzyıl'da İlan edilen Tanzimat ve Islahat Fermanları ile yapılan yeni hukuki düzenlemeler şehirlerin fiziksel yapılarının değişimini de beraberinde getirmiş, şehrin odaklarını oluşturan sultan camilerinin avluları da bu değişimden etkilenmiştir. Gerçekleşen reformlardan sonra devlet yönetiminde gayrimüslim bürokratların görev alması, müslüman ve gayrimüslim halkın beraber yargılandığı Nizamiye Mahkemeleri'nin kurulması, yeni anayasa Kanun-i Esasi ile birlikte gelen 'Osmanlı vatandaşı' tanımı, bozulan ekonomik durum ve farklı alanlara ağırlık verilen mimari faaliyet yoğunluğu gibi sebepler, İslam kentlerinin merkez odağı olan camilerin avlularının işlevlerinden bazılarını giderek kaybetmesine neden olmuştur. Bu dönemde, Klasik Dönem'in kente hakim, büyük ölçekli, revaklar ile çevrelenmiş iç avlulu cami yapıları, devletin kent ölçeğindeki tek simgesel gücü olma özelliğini giderek kaybetmiştir. Bu bağlamda 18.Yüzyıl sonu ve 19.Yüzyıl sürecinde inşa dilen sultan camilerinde iç avlular işlevsizleşerek zamanla ortadan kalkmış, yerini dış avlusu olan ya da avlusuz camilere bırakmıştır. 19.Yüzyıl'ın ikinci yarısında devletin resmi töreni haline gelen Cuma Selamlığı'nın mekanı olarak kullanılan sultan camilerinin dış avluları, Osmanlı Devleti'nin yıkılıp, din ve devlet işlerini ayrıştıran yeni yönetim anlayışına sahip Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması ile birlikte sahip olduğu selamlık mekanı olma işlevini de kaybetmiştir. Bu işlevsizleşmenin mimariye yansıması morfolojik olarak revaklı iç avludan dış avluya veya avlusuz cami yapılarına geçiş şeklinde olmuştur.

Çizelge 4.1 Tarihsel süreçte avlu yapılanmaları 1

Selatin Camiler			
	Cuma Camisi	Kışla (Askeri Yapı) Camisi	Saray Camisi
14.-15. Yüzyıl	 Bursa Ulu Cami		
	 Edirne Üç Şerefeli Cami		
16. Yüzyıl	 Beyazıt Cami		
	 Şehzadebaşı Cami		
17. Yüzyıl	 Sultanahmet Cami		
	 Eminönü Yeni Cami		

Çizelge 4.2 Tarihsel süreçte avlu yapılanmaları 2

Selatin Camiler			
	Cuma Camisi	Kışla (Askeri Yapı) Camisi	Saray Camisi
18. Yüzyıl	 Nuruosmaniye Cami		
		 Ayazma Cami	
19. Yüzyıl		 Üsküdar Selimiye Cami	
			 Dolmabahçe Cami
			 Yıldız Hamidiye Cami
			 Küçük Mecidiye Cami

KAYNAKLAR

[1] Market in the Courtyard of the Mosque of Sultan Bayezid, www.peramezat.com, 10 Ağustos 2017.

[2] Cerasi, M., (1999). Osmanlı Kenti Osmanlı İmparatorluğu'nda 18. ve 19. Yüzyıllarda Kent Uygarlığı ve Mimarisi, Yapı Kredi Yayınları, Çev. Ataöv, A., İstanbul.

[3] Çevik, S., Beşgen, A., Tuluk, İ., Vural, S. ve Cordan, Ö., (1999). ''Osmanlı Kentinde Yeşil Öğesinin Kullanımım Bursa ve Yakın Çevresinde Örneklenmesi'', Uluslararası XI. Yapı ve Yaşam Kongresi, Bursa Kongre Kitabı.

[4] ''Dünya Miras Listesinde Bir Neolitik Kent Çatalhöyük'', Konya Büyükşehir Belediyesi.

[5] Fletcher, S.B., (1987). A History of Architecture, The Royal Institute of British Architects and The University of London, Britain.

[6] "Layout of the excavated level V plan for the south-west section (Mellaart 1965: 184)" artasmedia.com, 6 Temmuz 2017.

[7] Encyclopedia Of World Art, (1959). Encyclopedia Of World Art, McGraw-Hill Company, New York.

[8] Knossos, http://arthistoryresources.net/, 2 Eylül 2017.

[9] Erdoğan, E., (1996). Anadolu Avlularının Özellik ve Düzenleme İlkeleri Üzerinde Karşılaştırmalı Bir Araştırma,Doktora Tezi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara Üniversitesi, Ankara.

[10] Forum, www.etimolojiturkce.com, 8 Haziran 2017.

[11] Doğan, H., (1998). Mimarlık ve Yapı Terimleri Sözlüğü,Yapı Endüstri Merkezi, İstanbul.

[12] Kostof, S., (1999). The City Assembled, The Elements Of Urban Form Through History, Thames and Hudson.

[13] Ataman, A., (2000). Bir Göz Yapıdan Külliyeye Osmanlı Külliyelerinde Kamusal Mekan Mantığı, Mimarlar Tasarım Yayınları, İstanbul.

[14] Turani, A., (1992). Dünya Sanatı Tarihi, Remzi Kitapevi, İstanbul.

[15] Özköse, A., (1995). Avluların Tarihsel Süreç İçindeki Evrimi, Doktora Tezi, Gazi

Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

[16] Mimari Planlar, http://okuryazarim.com, 22 Nisan 2017.

[17] Hagia, http://www.byzantium1200.com, 11 Aralık 2017.

[18] Önkal, A- Bozkurt, N., (1993). Cami (Dini ve Sosyokültürel Tarihi), Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.

[19] Eyice, S., (1993). Cami (Mimari Tarihi), Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.

[20] Bammat, N., (1986). ''İslam'da Mekan Anlayışı'', İlim ve Sanat Dergisi, Ankara.

[21] Akın, A., (2016). ''Tarihi Süreç İçinde Cami ve Fonksiyonları Üzerine Bir Deneme'', Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Çorum.

[22] Ünlü, Ş., (2015). Camilerin eğitim ve öğretim işlevine vurgu yapan bir hadisin tahrîci, tenkîdi ve değerlendirilmesi, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, İstanbul.

[23] Hamidullah, M., (1993). İslam Peygamberi, Çev. Salih Tuğ, II:768.

[24] Hamidullah, M., (2007). İslam Müesseselerine Giriş Çev: İhsan Süreyya Sırma, Beyan Yayınları, İstanbul.

[25] Arap-İslam Mimari Mirası ve Bunların Çevreleri ile Birlikte Korunması, (1985). İslam Mimari Mirasının Korunması Konferansı, İstanbul.

[26] Çobanoğlu, A., (2002). Külliye, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.

[27] Reyhanlı(Genceci), T., (1974). Osmanlılar'da Külliye Mimarisinin Gelişimi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

[28] Aslanapa, O., (1889). Türk Sanatı, Remzi Kitapevi, İstanbul.

[29] Kuban, D., (1998). Kent ve Mimarlık Üzerine İstanbul Yazıları,Yapı Endüstri Merkezi, İstanbul.

[30] Kuban, D., (2007). Osmanlı Mimarisi, Yem Yayınları, İstanbul.

[31] Yetkin,S, K., (1965). İslam Mimarisi, Ankara Üniversitesi, Ankara.

[32] Emevi Camii, www.wikipedia.org, 6 Haziran 2017.

[33] Umayyad Mosque Damascus, http://reflectionseurope.com/, 2 Ağustos 2017.

[34] Mosquee El-Azhar, https://digitalcollections.nypl.org/, 2 Mayıs 2017.

[35] Forecourt of the Ummayad Mosque Damascus, https://dome.mit.edu/handle/1721.3/46508, 3 Ağustos 2017.

[36] Yetkin, Ş., (2002). Abbasiler, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.

[37] Floor plan of Great Mosque of Córdoba, https://archnet.org, 11 Aralık 2017.

[38] Mezquita de Córdoba, https://www.thinglink.com, 11 Aralık 2017.

[39] Samarra, http://old.kesfetmekicinbak.com, 6 Mayıs 2017.

[40] Cezar, M., (1977). Anadolu Öncesi Türklerde Şehir ve Mimarlık, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

[41] Karamağaralı, H., (2002). Türk Cami Mimari'sinde Mekan Gelişmesi ve Ayasofya Meselesi, Ekrem Hakkı Ayverdi ve Osmanlı Mimarisi Sempozyumu 1999, Kubbealtı Akademisi Kültür ve Sanat Vakfı, Ankara.

[42] Çeşmeli, İ., (2007). Antik Çağ'dan 13. Yüzyıla Kadar Orta Asya ve Karahanlı Dönemi Mimarisi, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.

[43] Merçil, E., (2002). Gazneliler, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.

[44] Altun, A., (2005). Gazneliler, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,Türk Tarih Kurumu Yayınları, İstanbul.

[45] Ögel, S., (1994). Anadolu'nun Selçuklu Çehresi, Akbank Yayınları, İstanbul.

[46] Bozkurt, N- Küçükaşçı, M., (2002). Mescid-i Nebevi,Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.

[47] Şimşek, O., (2015). ''Büyük Selçuklu Mimarisinde Avlu Kimliği'', FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi, 5:455–79.

[48] Anadolu Selçuklu Devleti, www.wikipedia.org, 17 Temmuz 2017.

[49] Camiler, http://www.wowturkey.com, 3 Mayıs 2017.

[50] Camiler, http://www.mustafacambaz.com, 8 Haziran 2017.

[51] Kuban, D., (2002). Selçuklu Çağında Anadolu Sanatı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

[52] Yavaş, D., (1995). Eşrefoğlu Cami, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.

[53] Acun, H., (1985) .''Manisa İshak Çelebi Külliyesi'' Vakıflar Dergisi, 19:127–46.

[54] İsa Bey Cami, http://www.discoverislamicart.org, 20 Nisan 2017

[55] Tanman, B., (2011). Balat İlyas Bey Külliyesi, Söktaş Yayıncılık, İstanbul.

[56] A Turkish Letter writer at Constantinople Walsh Robert & Allom Thomas (1836), https://commons.wikimedia.org, 18 Ağustos 2017.

[57] İnalcık, H., (1995). ''İstanbul: Bir İslam Şehri'', İslam Tetkikleri Dergisi, 9:221–42.

[58] Çelebi, E., (2013). Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

[59] Sakaoğlu, N., (2000). Bu Mülkün Sultanları, Oğlak Yayıncılık, İstanbul.

[60] İznik Hacı Özbek Cami, http://www.seyyahcelebi.com.tr, 25 Nisan 2017.

[61] Haci Özbek Cami, https://archnet.org/sites/2034, 25 Nisan 2017.

[62] Kuban, D., (1995). Türk İslam Sanatı Üzerine Denemeler, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.

[63] Ayverdi, E., (1989). Osmanlı Mimarisinin İlk Devri, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul.

[64] T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Bursa İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, Camiler, www.bursakulturturizm.gov.tr, 8 Haziran 2017.

[65] Gündüz, S., (2014). Osmanlı Beyliği Dini Mimarisinin Biçimlenmesinde Anadolu Selçuklu Geleneği, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

[66] Eyice, S., (1963). İlk Osmanlı Devrinin Dini-İçtimai Bir Müessesesi Zaviyeler ve Zaviyeli Camiler, Sermet Matbaası, Ankara.

[67] Bursa Ulu Cami Tarih ve Tarihçe, http://www.bursaulucamii.com, 11 Haziran 2017.

[68] Bursa Interiör i Ulu Cami-moskén, https://tr.0wikipedia.org, 31 Ekim 2017.

[69] Sözen, M., (1975). Türk Mimarisinin Gelişimi ve Mimar Sinan, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

[70] Akçıl, Ç., (2012). Edirne Üç Şerefeli Cami,Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.

[71] Özüdoğru, Ş., (2005). Erken ve Klasik Devir Osmanlı Camilerinde Son Cemaat Yerlerinin Gelişimi ve Tipolojisi, TC Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir.

[72] Kuran, A., (1986). Osmanlı Klasik Sanat ve Mimarisi, Osmanlılar'da ve Avrupa'da Çağdaş Kültürün Oluşumu 16.-18. Yüzyıllar, Metis Yayınları, İstanbul.

[73] Acun, H., (1999). Erken Devir Osmanlı Mimarisi, Osmanlı Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.

[74] Aydın, A., (2004). 16.Yüzyıl Osmanlı Yapılarını Etkileyen Bani-Sanat-Sanatçı İlişkisinin İstanbul Camileri Özelinde İncelenmesi, Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

[75] Kuban, D., (1996). İstanbul Bir Kent Tarihi, Türkiye Ekonomik Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul.

[76] Işın, E., (1995). 19.yy'da Modernleşme ve Gündelik Hayat, Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, 2:180.

[77] Interior of the Courtyard of the Tophani Mosque (Jean Brindesi), http://www.plentyofpaintings.com, 7 Eylül 2017.

[78] Bonhams October 2005 Travel & Topographical Pictures, http://www.thecatalogstar.com, 7 Eylül 2017.

[79] Eyice, S., (2009). Fatih Cami, İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.

[80] Necipoğlu, G., (2005). The Age of Sinan: Architectural Culture in the Ottoman Empire, Reaktion Books, London.

[81] Papila, A., (2011). ''Osmanlı'da Kamusal Alan -Osmanlı Külliyeleri'' Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, :5

[82] The Fatih Mosque, http://howtoistanbul.com/tr, 3 Nisan 2017.

[83] Öz, T., (1987). İstanbul Camileri I.- II.Cilt, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

[84] Pardoe, J., (1838). The Beaties of the Bosphorus in a Series of Views of Constantinople, Çelikbaskı, London.

[85] Şehzade Camisi, www.mimarlikmüzesi.org, 6 Ağustos 2017.

[86] Allom, T., (2013). İstanbul Manzaraları Rumeli'de ve Batı Anadolu'da Gezintilerle, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları Çev.Türkömer,Ş, İstanbul.

[87] Nayır, Z., (1975). Osmanlı Mimarlığında Sultan Ahmet Külliyesi ve sonrası (1609-1690), İTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları, İstanbul.

[88] Artan, T., (1994). Eski Saray, Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, 3:204-205, Kültür Bakanlığı Tarih Vakfı, İstanbul.

[89] Süleymaniye Külliyesi, http://www.sinanasaygi.org.

[90] Mülayim, S., (2010). Süleymaniye Cami ve Külliyesi, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.

[91] Cezar, M., (2002). Osmanlı Başkenti İstanbul, Erol Kerim Aksoy Vakfı Yayınları, İstanbul.

[92] Eyice, S., (1994). Edirnekapı Cami ve Külliyesi, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansikloedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.

[93] Mihrimah Sultan Cami, http://www.istanbulkesfi.com, 9 Mayıs 2017.

[94] Emecen, F., (1994). Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi, IRCICA, İstanbul.

[95] Uzun, Ç., (2008). 17-19.yy'larda İstanbul'da Caminin Kentsel ve Simgesel Dönüşümü, Yıldz Teknik Universitesi Fen bililmleri Enstitüsü, İstanbul.

[96] Sultanahmet Cami Avlusu, www.galerialfa.com, 20 Temmuz 2017.

[97] Osmanlı'da Bayram, http://ahmetsimsirgil.com, 4 Ekim 2017.

[98] Çobanoğlu, A., Yeni Cami Külliyesi,Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.

[99] Mosquee Yeni Constantinople (Eugene Flandin) http://www.storeysltd.co.uk, 13 Temmuz 2017.

[100] Papila, A., (2000). 18.Yüzyıl Osmanlı Külliyelerindeki Üslup Değişiklikleri, Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,İstanbul.

[101] Irmak, H., (2011). Kağıthane Tarih Envanteri, Kağıthane Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul.

[102] Eyice, S., (2002) Nuruosmaniye Külliyesi, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.

[103] Constantinople, T. Allom, R. Walsh, www.galerialfa.com, Çelikbaski, 10 Temmuz 2017.

[104] Ayazma Cami, http://www.degisti.com, 9 Eylül 2017.

[105] Üsküdar Ayazma Cami, http://www.mustafacambaz.com/, 9 Eylül 2017.

[106] Aslanapa, O., (1986). Osmanlı Devri Mimarisi, İnkilap Yayınevi, İstanbul.

[107] Beylerbeyi Cami, http://www.uskudarim.com, 11 Eylül 2017.

[108] İnci, N., (1985). ''18. Yüzyılda İstanbul Camilerine Batı Etkisiyle Gelen Yenilikler'', Vakıflar Dergisi.

[109] Pilehvarian, N, K., (1996). Bezmialem Valide Sultan Yapıları, Basılmamış Doçentlik Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

[110] Eldem, Goffman, M., (2003). Doğu ile Batı Arasında Osmanlı Kenti Halep-İzmir-İstanbul, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

[111] Aktel, M., (1998). ''Tanzimat Fermanı'nın Toplumsal Yansıması'', Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 3:177–84.

[112] Atatürk İlkeleri ve İnkilapları Tarihi, www.academia.edu, 16 Ekim 2017.

[113] Ekinci, E., (2001). ''Tanzimat Devri Osmanlı Mahkemeleri'', Ankara Barosu Dergisi, Ankara.

[114] Osmanlı Hukuku, www.wikipedia.org, 8 Ekim 2017.

[115] Akyıldız, A., (2013). Osmanlı Devletinde Yenileşme Hareketleri (1703-1876), Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir.

[116] Dadyan, S., (2012). ''Osmanlı Hariciyesinde Üst Düzey Gayrimüslim Bürokratlar ve Diplomatlar'', Milli Saraylar Sanat-Tarih-Mimarlık Dergisi,:10, İstanbul,

[117] Kılıç, M., (2015). ''Sicill-i Ahval Kayıtlarına Göre II. Abdulhamid Dönemi Osmanlı Bürokrasisinde Yahudi Memurlar'', Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi OTAM,31:129–56.

[118] Erdem, F., (2012). ''Seta Analiz:Yeni Anayasaya Doğru: Vatandaşlık Osmanlı-Türkiye Anayasalarında Ve Yeni Anayasada Vatandaşlık'', Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı Dergisi. 51:9–10.

[119] Tanman, B., (2003). Kasr-ı Hümayun, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İ.

[120] Sudalı, M., (1958). Hünkar Mahfilleri, İTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları, İstanbul.

[121] Üsküdar Selimiye Cami, http://www.mustafacambaz.com, 17 Temmuz 2017.

[122] Ünsal, B., (1969). İstanbul'un İmarı ve Eski Eser Kaybı, Türk Sanatı Tarihi Araştırma ve İncelemeleri II.

[123] Bezm-i Alem Valide Sultan Cami (Dolmabahçe Cami), http://howtoistanbul.com, 20 Temmuz 2017.

[124] The Eastern Question, the Sultan going to Mosque, http://www.bridgemanimages.com, 18 Temmuz 2017.

[125] Altun, A., (1993). Cihangir Cami, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.

[126] Cihangir Cami, http://www.panoramio.com/photo/107551579, 18 Temmuz 2017.

[127] Can, S., (2013). Yıldız Cami' Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.

[128] Yıldız Hamidiye Cami, http://www.mustafacambaz.com, 18 Temmuz 2017.

[129] The Selamlık at the Hamidiye Camii on Friday, http://www.loc.gov, Library of Congress, 20 Temmuz 2017.

[130] Karateke, H., (2017). Padişahım Çok Yaşa! Osmanlı Devletinin Son Yüzyılında Merasimler, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

[131] Selamlık resmi, SALT Research http://saltresearch.org/, 7 Ağustos 2017.

[132] Akay, B., (2006). ''Mezheplerin Cuma Namazının Şartlarıyla İlgili Görüşleri ve Bu Görüşlerin Dayandığı Delilller'' Harran Üniversitesi , Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, İslam Hukuku Bilim Dalı, Şanlıurfa.

[133] Ürgüp'lü Şeyhülislam Mustafa Hayri Efendi, www.wowturkey.com, 7 Ağustos 2017.

[134] Arzuhalci, www.wikipedia.org, 18 Ekim 2017.

[135] Pardoe, J., (2010). Court of the Mosque of Eyoub, The Beauties of the Bosphorus Illustrated in a Series of Views of Constantinople, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı : Büşra Nur Güleç Demirel

Doğum Tarihi ve Yeri : 06.06.1990 /Ordu

Yabancı Dili : İngilizce, Osmanlıca

E-posta : busra.nur.gulec@hotmail.com

ÖĞRENİM DURUMU

Derece	Alan	Okul/Üniversite	Mezuniyet Yılı
Yüksek Lisans	Mimarlık Tarihi ve Kuramı	Yıldız Teknik Üniversitesi	2017
Lisans	Mimarlık	Kocaeli Üniversitesi	2012
Lise	Matematik-Fen	Fatsa Anadolu Lisesi	2008

İŞ TECRÜBESİ

Yıl	Firma/Kurum	Görevi
2012-2016	Albayrak Holding/Yapı Grubu	Mimar

YAYINLARI

Makale

1. Osmanlı Sultan Camilerinde Avlu, Yakın Mimarlık Dergisi (Kıbrıs Yakın Doğu Üniversitesi Mimarlık Dergisi)

ÖDÜLLERİ

1. Understanding Brunelleschi Workshop Sketch 1.lik/Italy (2010)

2. İMMİB 'Doğal taş kullanımında ezberleri bozmak' tasarım yarışması 1.Mansiyon/İstanbul (2012)